

Рік VIII.

Р. 1899 кн. II.

Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWCENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

HERAUSGEGEBEN VON

MICHAEL HRUŠEWSKYJ

VIII Jahrgang.

1899, II B.

B. XXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Рік VIII.

Р. 1899 кн. II.

Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VIII Jahrgang.

1899, II B.

B. XXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.

написав

Олег Целевич.

I.

Минав чотирнадцятий рік деулинського перемиря, як Польща з смертю Жигмонта III опинилась на хвилях бурної елекції. Останні десятки літ приспорили багато революційного материялу в державі. Між иньшим Володислав певне в найкоротшім часі мав би до діла з повстаннем українського козацтва, коли-б обставини заграничної політики не відвернули увагу загалу від домашних справ та не скермовали її ген аж поза межі держави. Особливо се рішучо вплинуло на українську ситуацію і віддалило конфлікт з козаками. Сею подією, що повздержала на разі неприродний розвій козацько-польських відносин була польсько-московська Смоленська війна 1633—4 рр. Ми займемо ся нею з сього боку — з боку участі в ній козаків, що відвела на час евентуально козацьку-польську війну.

Про сю кампанію появила ся досить богата література в більшій часті сучасних дневників, записок, актів та листів. На жаль і всі ті материяли і оперті на них студії занадто односторонні — всі вони головно обертають ся коло оборони Смоленська польським королем Володиславом. Сей факт притьмив усе, що діялось поза ним. Особливо дає себе відчувати недостача же-

З історичного семинара проф. М. Грушевського, в Львівській університеті.

ред про боротьбу, що паралельно з обороною Смоленська велась на полудневих границях Московської держави. Ми маємо лише згадку про існування і таких дневників. Подає її агент брандербурського електора Вайнбер у своїй реляції під датою 24 січня:¹⁾ „Сього дня — пише він — пізно вечером прибув лувківський староста та привіз з собою дневник і опись походу гетьмана Казановського“. На жаль брак таких джерел не дозволяє основно розслідувати розвій кампанії на обох її сценах, тим більш становить він перепону, коли почнемо шукати на них акторів — козаків.

Компілюючи та перевіряючи неясні, часами навіть суперечні та дуже спорадичні звістки опублікованих досі джерел я піднесу головню сі факти, де найбільш проявляє ся участь і услуги козацького війська віддані у сії потреби польському правительству. Розвиваючи назначену тему я згадаю вперед про події у Сіверщині, опісля перейду до акції козаків в околицях Смоленська, Дорогобужа, Вязьми, Щелканова.

Матеріяли черпати му по більшій часті з польських дневників, писаних звичайно учасниками сих подій, але на жаль — не всі вони видані до тепер в цілости. На першім місци треба згадати про: „1) *Dziaryusz wojny moskiewskiej 1633 roku*“ Яна Москожовского, виданий А. Рембовським в XIII т. бібліотеки ординації Красінських. Сей найдокладніший мабуть з усіх досі відомих дневників подає найбільш відомостей про діяльність козаків під мурами Смоленська. Далі: 2) *Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z lat 1633—4 wraz z planem oblężenia Smoleńska*; видані Х. Ліске в XI т. бібліотеки імени Оссолінських; зміст їх становлять реляції агента брандербурського електора Вайнбера і виїмки з подорожи Адама Оларія.

3) *Pamiętniki Albrychta St. X. Radziwiłła* т. I. видані в Познаню 1839 р. Едвардом Рачинським.

4) *Przyłęcki: Pamiętniki o Koniecpolskich*.

5) В першім томі Русскої Исторической бібліотеки (Памятники относящієся къ смутному времени) на 721 стор. подано „Отрывки дневника о войнѣ царя Михаила Феодоровича съ польскимъ королемъ Владиславомъ 1632 — 4 р.“.

6) Акты собранные въ бібліотекахъ и архивахъ російской имперіи археографическою экспедицією, т. III.

¹⁾ *Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z lat 1633—4*. стор. 44.

7) Акты Историческіе собраные и изданные археографическою комиссією, т. III.

8) Акты московскаго государства, видані 1890 р. академією наук в Петербурзі т. I — головне джерело для війни на полудневних границях. Ся публікація містить в собі в більшій часті реляції московських воевод про події оповідані звичайно на підставі зізнань полонених „язиків“. Вона заступає нам в часті брак дневника похода Казановскаго та козаків під сіверські городи; одначе користуватись сим джерелом можна лиш з дуже великою обережністю — його матеріяли дуже неясні, попутані та односторонні. Лиш порівнюючи їх з аналогічними звітками иньших джерел доходимо правди. Не меншу трудність подибує читач у спільній назві „литовських людей“ для всіх військ козацько-польських. Брак яснійшого пояснення, кого в данім місці розуміти під сим терміном, приспорює багато праці — часто змушує губитись у здогадах, що іноді не можна й розв'язати.

Окрім згаданих опублікованих джерел чимало цінного матеріялу для сеї кампанії знайшли ми в бібліотеці ім. Оссолінських у Львові. Важніше із знайденого, що дотикає нашої теми, подаємо в додатках, сподіючись, що сим доложимо цеголку до висвітлення козацьких заслуг у польсько-московській війні з р. 1633—4.

Вкінці до джерел треба зачислити відповідні розділи „Исторіи Россіи“ Соловйова, далі Вассенберга: *Gestorum gloriosissimi ac invictissimi Vladislai IV partis secundae liber primus* і працю Котлубая: *Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski*. Ся студія написана на основі не виданого досі дневника Криштофа Радивида і мала бути фрагментом ширшого твору п. т. „*Dzieje wojenne Polski*“; але подані тут дуже мало, майже нічим не різнять ся від дневника Москожовського.

II.

Саме у розгарі елекційного сойму наспіла в Варшаву вість про вірванне Москвою пактів деулинського перемиря. Приніс її 26 жовтня смоленський хорунжий.¹⁾ Сензация викликана сею відомостію не дорівняла ні в часті значінню того факту. Звичайна апатія, що проявляла ся у шляхти скрізь, де треба було хоч дрібку матеріяльних користей та трудів посвятити для

¹⁾ Pamiętniki Albrychta St. Radziwiła. T. I. Стор. 68.

добра загалу, найшла свій вираз і тепер у легкій вірі до підшептів, сіяних — як каже Москожовский — „малеволями“, що мовляв, гроза близької війни — то вигадка Радивиля. Сим поясняє ся, що до кінця жовтня 1632 р. не піднято ні разу у соймі голосу в справі оборони північних границь, хоч чутка про военні приготування Москви значно давніше продерлась у Польщу. Безпосереднім мотивом першої живіщої дискусії на сю тему був лист примаса зложений 30/X у соймі.¹⁾ Його основа містилась в словах: Москва здобувши Дорогобуж посуває ся під Смоленськ. Під напором литовської шляхти починають ся живіщі переговори в сій справі між соймом та сенатом, і плодом їх була реляция з д. 2 падолиста віддана сенатом соймови на руки Остророга²⁾. У її третій точці поручалось вислати проти Москви козаків разом з двома тисячами подільського війська. —

Подібні проєкти оборони незалежно від сього ми подибуємо раніше. Маємо про се звістку в „Актах москов. госуд.“. Мабуть саме перед смертю Жигмонта порушено на соймі квестію вислати козаків боронити північні городи Річи Посполитої перед Москвою³⁾. Сю звістку з докладнішими подробицями повторяє рильський воєвода Василь Ромодановский у листі до царя з д. 8/V 1632 р. стар. стиля.⁴⁾ Він пише, що Лашови поручено іти з охочими козаками та Поляками під городи Рильськ та Путивль. Число сього війська він подає на 5000 та крім сього 3000 людей мало обороняти від Москви Новгород Сіверський, Батурин, Борзну і Івангород⁵⁾. Сей „Козацький полковник“ Лаш — то очевидно звісний свого часу коронний стражник Самуїл Лаш Тучапський, каневський та звенигородський староста. Але коли й був сей плян то його не сповнено, бо саме в часі виправи Володислава під Смоленськ бачимо Лаща на границях України у боротьбі з Турками.

Тим часом голоси піднімані у соймі людьми більш розважними, не багато приспорили хісна zagrożеному Смоленську. Альбрехт Радивил згадує лиш про одну основнійшу нараду в сій справі⁶⁾. Вона відбулась у архієпископа та складала ся з 12 сенаторів. Дивно що Радивил нічого близше про ню не згадує,

1) Pamięt. Albr. St. Radziwiłła, т. I, стор. 76.

2) ibid. стор. 82.

3) Акты москов. госуд. т. I, N 328.

4) Дати черпані з московських джерел будуть все подавані по старому стилю; він ріжнив ся тоді від нового на 10 днів.

5) Акты московского государства, т. I, N 336.

6) Pamięt. Albr. Radziwiłła, т. I, стор. 78.

хоч, як каже, сам брав у ній участь. Шляхта не радо згадувала про потребу оборони, коли-ж її потреба таки виринула часом з цілого моря неполаджених справ, то її чекала звичайна доля — стрінуги ся з браком грошей.

Сойм всю надію покладав на короля і вибір випав шасливо. Володислав, як каже Куліш — козак в душі, по привичкам життя та по жадобі війни, став по козацьки лагодитись в московський похід¹⁾. На його услуги був невдоволений Жиґмонтом Радивил і приятелі литовського гетьмана — козаки. Участь сих останніх в московській війні будить не малий інтерес.

Перша звістка про козацькі приготування в московський похід припадає на 21/III 1632 р. Того дня дано козацьким послам авдигенцію на коронаційнім соймі²⁾. Ми не маємо докладніших відомостей про сей епізод, відомо лиш, що сам король дуже прихильно розмовляв з козацькими висланниками та позволив їм рабовати Московщину. Певна річ, иньшої відповіді дати не міг. Се була вода на польський млин.

У згаданій вже раз реляції Ромодоновського маємо дещо ближше про козацькі приготування. „Королевич Володислав — читаємо там — з Поляками, Німцями і козаками „по нинішній по первой травѣ“ піде війною на Москву“. А на иньшій місці: „А Запорожці вийшли з усіма знарядями і пішли в Кореунь до гетьмана Кулаги, тут роздано їм гроші і сукно та скликувано охочих вписуватись в козаки“³⁾. Куруковська згода пішла на разі в непамять — звичайна тактика польського правительства.

Иньшим разом писав Ромодановський, що козаки збирають ся в пограничних городах: в Черкасах, Крилові, Каневі, Чигрині, Переяславі, Ніжині, Лубнях, Барисівці й иньших містах та готові в похід, ждуть лиш наказу з Польщі. В Смоленськ не підуть, а стануть добувати північні городи Рильск і Путивель⁴⁾.

Контр-акцією всім заходам короля звабити як найбільше козаків у московський похід треба вважати змагання Москви звернути козацьку силу проти самої Польщі. Відомости наші про якісь кроки в сій напрямі дуже убогі. В польських джерелах про се нічого не заховалось, в московських лиш „Акты моск. госуд.“ подають факти, що вказують на істнування в тім часі якихось дипломатичних зносин козацтва з московським правительством.

¹⁾ Куліш: Украинские казаки и паны, стор. 680.

²⁾ Pamięt. A. St. Radziwiłła, т. I, стор. 153.

³⁾ Акты моск. госуд. т. I, N 336.

⁴⁾ ibid N 432.

В осені 1632 р. прибули у Канів, тодішню резиденцію гетьмана Петрижицького-Кулаги московські висланники: 2 Німці і один Москаль. Привезли з собою листи, що їх опісля читано на козацькій раді. Зміст сих документів не звістний, але очевидно, що в них містились якісь обіцянки для козаків, коли-б слухали волі царя, бо чернь козацька радо прийняла намову московських послів: „щоби служити цареві, бо і нині козаків та християнську віру гнетуть Поляки“¹⁾. Справа була-б прибрала для Польщі грізний характер, коли б козацька старшина більш схиляючись симпатіями до Польщі не була ще в сам час обминула небезпечність, виславши московських послів разом з листами гетьману Конецпольському, а сей велів Німців кинути у вязницю а Москаля убити. Але Москва мала мабуть все ще поважну надію на успіхи своїх змагань. Про се свідчить царський указ даний 30/І 1633 р. якомусь Семену Рагозину, Іванови Болашу та взагалі всім військам полудневих городів: він збороняв воювати з козаками²⁾: „...а на козацькі городи нашим воєводам і ратним людям до нашого приказу ходити не вільно, тому що козаки стоять за віру проти еретиків, бо Поляки у православних нарушають віру, і за то у них з Поляками були великі війни і нині ще ведуть ся“. Вкінці ще раз повторяє ся наказ: „...без нашого царського наказу на козацькі городи нікуди не ходити“.

О скільки надії Москви — звабити у свою службу козаків на ширшу міру, були безосновні, побачим пізнійше, тепер лиш вкажу, що зазив царя мав по часті і позитивний результат.

Путивльський воєвода Іван Ромодановський повідомляючи нпр. царя про напад Татарів у Соловський уїзд пише, що 2 мая 1633 р. вислав на них якогось Тулянина Андрія Кашкіна з війском. Вичисляючи-ж опісля, які жовніри брали участь у сій справі, згадує також про запорожських козаків³⁾. Кашкін подибава Татар у місцевості Малиновій засіці в числі 3000 людей, розбив їх та відобрав полон. Ще більш характерний другий факт: 2 лютого 1634 р. отримав мешовський воєвода Федор Куракін звістку, що в його уїзд в село Личино прибули козацько-литовські війська. Куракін вислав на них свого товариша воєводу Волконського на чолі „дніпровських козаків“. В селі Сухиничах

1) Акты моск. госуд. т. I, N 328.

2) Акты моск. госуд. т. I, N 486.

3) Акты моск. госуд. т. I, N 573.

здігнав Волконський Литовців і козаків, побив їх та привів з собою 70 осіб; багато померло в дорозі від ран¹⁾.

Та приєднавши собі кілька ватаг Запорожців, Москва не змогла повздержати масу їх від участі в польській кампанії. Вона навіть не була в силі здержати бунтів донських козаків, що користуючись воєнним неладом нищили та рабували московську територію. Про се писали часто цареви воеводи. Деякі з сих жалоб цікаві звітками про спільні походи Запорожців з донськими козаками. Якийсь нпр. Олекса Боровський, родом Поляк, спійманий жовнірами воронізького воеводи Матвія Ізмайлова оповідав що їх 38 Запорожців під проводом донського козака Мокія Шелудяка виправилось (мабуть з кінцем червня 1632 р.) на донські городи. Крадки заняли вони Хопер та Медведівку, побили людей та пішли далі у Вороніжський уїзд під Борщівський монастир. Остережені самим Боровським мешканці монастиря відперли напад та 4 козаків убили. Вороніжський воевода вислав за иньшими козаками своїх жовнірів під проводом стрілецького голови Ляріона Каминина та Трохима Михнева. Вони здігнали Запорожців у вороніжським уїзді в місцевости „Марковських вершинах“ побили їх та взяли 13 козаків в неволю²⁾. Подібних фактів було безперечно багато, хоч у реляциях воевод не находимо більше ніде натяків на такі спільні походи: Запорожці криють ся мабуть у них також під назвою „ворів“ — розбишак.

Не мало козаків було вже у містах добутих козацько-польськими військами за життя Жигмонта III, що їх тепер назад відбрала собі Москва. Доказом сього є Новгород Сіверський³⁾. Ще з початком другої половини 1632 р. бачимо сю кріпость у руках Поляків. Її комендантом був Ян Куніцький. Залога города по московським вістям складалась з 300 людей кінної та пішої шляхти разом із службою, 30 гайдуків та 500 людей ріжних народностей. На вість про воєнні кроки Москви виставив Куніцький новий замок, казав сипати ями та звозити провіанти у місто. 25 падолиста прийшов воевода Баїм Болтін добувати город. Випад міської залози не повівсь. Розбиті, стративши 25 осіб, взятих Москвою в неволю, вернулась вона у кріпость. Найбезпечнішим захистом у городі був тамошній костел, куди схоронилось багато Москви = мешканців. До неї вислав воевода зазив здати костел. Москва рада булаб се вчинити

1) Акты москов. госуд. т. I, N 613.

2) Акты москов. госуд. т. I, N 346.

3) Акты москов. госуд. т. I, N 612.

та виправдувалась: „Як ми се вчинемо, коли нас береже 100 козаків“? Сей момент реляції вказує на присутність козацького війська у кріпости. Воно становило частину його залоги. Мабуть Куніцький з розмислу умістив Москву в костелі, віддаючи її в опіку козакам, аби таким чином унеможливити її зносини з московським табором. П'ять день пізнійше добув Болтін костел, висвободжуючи з нього 152 московських родин, а на другий місяць — себ то 20 грудня спалив городову вежу та половину міста. Поляки з козаками втекли стародубською дорогою, одначе їх здігнала Москва, побила та взяла 400 людей в неволю, в тім багато козаків та самого коменданта Куніцького.

III.

Згадавши сям чином про козацькі приготування та про сі козацькі елементи, що вже а ргіогі найшла Москва у здобутій території на своїх полудневих границях, я перейду тепер до походів сформованих польськими панами. Їх осередками були городи: Чернігів, Ніжин Борзна.

Про Чернігів згадує Вайнбер¹⁾, що там зібралось 7000 людей та мають власти в Московщину. У нього ся звістка уміщена під датою 31/12 1633, але перші сліди діяльності сього війська маємо значно ранійші. Вже 26 марта польські полковники в Чернігова: Бодишевский, Санковський, Вовк, Скарбовський і Побединський пробовали добувати Стародуб. Їх військо числило 3000 людей: 1000 Поляків і Литовців і 2000 козаків. Цілу майже ніч, бо до 4 год. рано, добували безуспішно город; вкінці стративши багато убитих людей та 28 взятих в неволю понехали дальшої облоги²⁾.

Подібна проба добути Стародуб відбулась 5 цвітня. Того дня по словам воеводи Єропкина прибуло під кріпость багато польсько-литовського війська та козаків, одначе і тим разом покинули сей намір без жадних результатів³⁾.

Безперечно, що епізод, який подаю низше входив також в круг діяльності сього чернігівського війська: 15 червня 1633 року писали з Почепи Тимотей Количов і Григорій Тухочевський

¹⁾ X. Liske: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 39.

²⁾ Акты москов. госуд. т. I, N. 595.

³⁾ *ibid.*

до Василя Ромадановського та Никити Олядіна брянських воєвод, що день перед тим прийшли під Почеп в ночі польсько-литовські люди добувати місто. Стративши одначе підчас приступів більш 100 людей покинули дальшу облогу. Спіймані „язики“ говорили, що під городом було до 3000 всього польсько-литовського війська з полковниками: Копельским, Пичугою, Добровским, та почепським урядником Ботвинком¹).

22 липня 1633 р. якийсь Родька Кулпинский²), що перебував в Трубчевську на службі, удав ся під Чернігів по „язиків“. На ріці Снові 70 верст від Чернігова подибавсь він з козацько-литовськими військами під проводом Шапрана, Гацїевича, Вовка і Розсудовського; стала ся битва щаслива для Кулпинського, бо Москва взяла 3 козаків в неволю.

У реляції воєводи Єропкина маємо натяк на формованне нового відділу під проводом якогось Солонини в околиці Гомеля і Чичерська. Але ще мабуть він слід не з'організовавсь як його розбив атаман донських козаків Семен Пиріг. Самого п. Солонину в дорозі з Чичерська спіймано і вислано в Москву. В звязку з сим фактом є звістка про якогось козацького атамана Балаша, що добувши Гомеля пішов під Чичерск та в його уїзді взяв в полон Литвина Матвія Кузьмінського з Солонини. Мабуть, що п. Солонина і Матвій Кузьмінский се одна особа³).

Між тим вже дуже рано, бо ще з початком 1632 р. маємо згадку про з'організованне другого значного козацько-польського війська. Воно формувалось за ініціативою Яреми Вишневецького. Найраннійшу звістку про се подає рильський воєвода Василь Ромодановский під датою 1/ХІІ 1632 р.⁴). „Перед Дмитром — писав він цареві — вийшов з Лубен на поля князь Вишневецький, а з ним 15000 війська.

З кінцем грудня бачимо частину сього війська 7 верст від Путивля в місцевостях „Череповій та Яциній деревнях“. Висланий за ними в погоню путивльськими воєводами Андр. Мосальским і Ігнатієм Уваровом Семен Воцінін розбив їх а спіймані у битві „язики“ зізнали, що вислав їх туди з Борзни капітан Вишель в числі 170 людей⁵).

1) Акты моск. госуд. т. I, N 601.

2) *ibid.* N 539.

3) *ibid.* N 504.

4) *ibid.* N 432.

5) *ibid.* N 497.

Докладніші звістки про діяльність цього війська находимо у реляціях путивльських воевод, де головно зконцентровано всі заходи Вишневецького.

18/І писали нпр. воеводи, що князь дістав від короля приказ іти під Путивль. І дійсно 27/II¹⁾ бачимо під сею кріпостию 5 тисячний козацько-польський відділ під проводом Пясечинського, Мурацького, Воронича та капітана Вишля. „Сі війська, пишуть воеводи, приступали до города та не вчинили йому ніякої шкоди“. Воеводи виходили навіть з військом за мурі і бились цілий день.

Більш інтересна облога Путивля, що відбулась в маю 1633 р.²⁾ Про ню писали воеводи: 14 мая 1633 р. прибули під мурі Путивля полновники: Пясечинський, Мурацький, Ярема Вишневецький і запорожські козаки та їх гетьман Дорошенко і Тимош Арендаренко, а з ними всяких людей до 50000. Сі війська розтаборувались докруг міста, насипали шанці та поробили підкопи під остороги та Никитську браму. На місто кидали запалені стріли та відняли воду у мешканців. Видячи безхосенність сих змагань вислали у місто селян запалити город. Але і се не повелось: воеводи боронились відважно та відперли усі приступи до мурів. Число побитих ворогів доходило до 4.000; 1500 ранено та 63 взято в неволю. Козацькі полковники Сорока і Самошка стратили жите, а з ними багато сотників. 9 червня по безкористній облозі відступив Вишневецький з великими стратами. Розуміть ся, ся опись як і всі иньші реляції московських воевод занадто побільшена та повна самохвальби.

Про сей факт у польських джерелах нічого не заховалось. Котлубай згадує лиш коротко про всі походи польських панів словами: „З України вдерлись у московську територію польські войовники на чолі по більшій часті своїх власних військ як нпр. кн. Ярема Вишневецький, Лука Жолкевський, Андрій Фірлей, Петро Білий. Вони спалили московські кріпости: Путивль, Сівськ, Курськ, Рильськ, Ржев³⁾...“

Москожовський і анонімний автор (Отрывки) згадують ще про якусь облогу Путивля, мабуть з лютого 1634 р. З листу Яна Москожовського до його брата Андрія з д. 21/II 1634 р. довідуємось, що Вишневецький з кількома тисячами війська внав

¹⁾ Акты моск. госуд. т. I, N 547.

²⁾ *ibid.* N 529.

³⁾ Котлубай: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 141.

в границі Московської держави та добував Путивльського замку¹). Подібну замітку робить автор „Отривків“: Сього дня (25 марта) дав про себе знати королеви пан калуський староста і Ярема князь Вишневецький, що прийшли з України в 6000 людей під Путивль та просять декларації, куди їм іти. Вони в спілці з Запорозжцями нагнали своїми нападами багато страху ворогові²).

Стільки говорять польські джерела про акцію Вишневецького.

Заким вкажу на його дальшу діяльність, згадаю поперед про діяльність одного з найвизначніших козацьких ватажків — Яцка Острянина. Найраніші про нього звістки подає білгородський воевода Мих. Волинский. В його листі до царя читаємо³), що 22 липня 1633 р. Яцко Острянин добував Білгород від півночі до третьої години рано. Приступ не повів ся, бо Москва билась хоробро, і 500 козаків та Литовців лягло під мурами. З зізнань спійманого у битві якогось козака Петра Шимковського видно, що Яцко добував Білгород уже в повороті з Валук.

Про знищення Білгорода і Валук довідуємось дещо з жалоб монастирських ігуменів (у згаданих городах) Геласія і Кирила⁴). Кирило жалуєсь цареві, що в 1633 р. козацько-литовські війська взяли город Валуйки, зруйнували монастир та осквернили церкву. Подібно пише ігумен білгородського монастиря Геласій. По його словам козаки добули у Білгороді більший острог, спалили його, а в нім також церков св. Николи. Знищили притім багато образів, книг та інших знарядів церковних. Видно що шкоди заподіяні Острянином підчас облоги не були так малі, як би се можна думати по реляції білгородського воеводи.

Просьба ігуменів не лишилась без успіхів. Про се свідчить царська грамота, що починаєсь словами: „Цар пожаловав строїтелів Никольського монастиря у Білгороді Геласія і з Валук ігумена Кирила з братами⁵)...“

По невдалій облозі Білгорода Яцко вернуєсь по московським звісткам у Литву.

1) Biblioteka Ordynacyi Krasin'skiego An. XIII.: Dyaryusz Wojny moskiewskiej z r. 1633. стор. 82.

2) Русская историческая библиотека“ т. I. стор. 762.

3) Акты москов. госуд. т. I. N. 538.

4) ibid. N 704.

5) ibid. N 704.

Для доповнення подій з 1633 р. я згадаю ще про оден епізод козацької діяльності в околиці Путивля.

В осени 1633 р. 27 вересня вислали путивльські воеводи Никита Гагарин і Андрій Усов Путивльця Дмитра Кирева і Чернигівця Олексу Константинова з людьми під місто Миргород по „язиків“¹⁾. Спаливши у кріпости острог вертались вони домів. В дорозі 10 верст від Миргорода напали на них Поляки, Литовці та козаки під проводом полковників Пирського, Лубенського та урядника Поздотовського. Польсько-козацького війська було до 2000. Битва випала щасливо для Москви, бо Поляки та козаки стративши у битві багато (?) людей та коругов, пустились утікати. На 3 версти докруг гонила Москва ворогів. У битві згинув полковник Пирский та урядник Лугвицкий. Я згадую про сей факт на сьому місци, бо з сеї звістки годі напевно означити, чи і се були люди Вишневецького, чи може Яцка Острянина, що як раз в той час міг вертатись на Україну по невдалій облозі Білгорода.

У першій половині 1634 р. головна вага війни переносить ся з під мурів Смоленська у територію описуваних подій. Сюди намагавсь король стягнути всі свої сили. По звісткам карачевського воеводи Григорія Квашніна²⁾ Володислав покликав Конєцпольского, що стеріг полудневі границі Польщі від набігів Татар іти з військом в Московщину. Гетьман перебував тоді в Борут і боячись мабуть лишати незабезпечені границі вислав лиш від себе Лукаша Жолкевского з 2000 військом. В Батурині получивсь сей відділ з Вишневецьким та козаками. Сюди також наспів від короля приказ іти йому під Сівськ, а опісля під Смоленськ.

Сю реляцію стверджує також Вайнбер³⁾: „Гетьман Конєцпольский — пише він — дістав приказ з весною приходити під Смоленськ“.

З иньших польських полковників находимо тут імена: Киселя, Вишля, Вовка, Воронича і Носаковського, з козацьких: Яцка Острянина, Іляша, Грицька черкаського полковника, каневського Данила, чигиринського Юрка Латіша, Филюменюка (очев. Филоненка) Корсинського і Білецького. У Вишневецького мало бути

¹⁾ Акты моск. госуд. т. I. N 640.

²⁾ *ibid.* N 637.

³⁾ X. Ліске. *Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4* стор. 39.

4000 людей, у Воронича, Жолкєвського і Носаковського 2000. Карачевський воєвода подає число всего війська на 9000, спеціяльно-ж козаків на 2000.

Сьому війську, як було сказано, приказав король добувати Сівськ. Ось як описує облогу сього города воєвода Федор Пушкін: ¹⁾ 1/III прийшло під Сівськ багато польського та литовського війська. Воєвода вислав на нього Григорія Бакшеєва, і сей бив ся щасливо. Але не відстрашений сим Вишневецький обложив город з усіх боків та почав його добувати. Другого дня знов зведено битву. Вислані воєводою Григорій Бакшеєв, Дмитро Раговїн та Стефан Фофанов ударили на табор Вишневецького здобули кілька коругів і кількох людей в неволю. Після сеї битви вороги ще сильніше приступали до міста. Покопали шанці, поставили вежі та день і ніч били з гармат та кидали запалені стріли на місто. 6 марта вислав Вишневецький якогось Поляка у город жадаючи, щоби воєвода вислав одного з своїх людей для переговорів в справі виміни в'язнів. Пушкін вислав Григорія Бакшеєва, та польські полковники дали йому лист до воєводи з намовою здати город і вивести з нього московську залогу. Пушкін листу не прийняв та казав ще гірш стріляти на ворожий табор. Смого марта в ночі о 3 год. Поляки і Запорожці вдарили знов на місто, засипали рів, спалили міські вежі та видаючи вкінці безуспішність заходів приступом добути город почали робити підкопи. Вивідавшись про се воєвода вислав своїх людей під проводом Дмитра Раговїна, Василя Бакшеєва і Атаназія Нікітина знищити підкоп. Виправа повелась і сим чином ударемнено всі змаганя Поляків і козаків.

Яка була дальша доля сього війська, незвістно. Рильський воєвода писав 29/IV, що воно по невдалій облозі Сівська воювало Комарицьку волость ²⁾. Та тут наспіла вість з Литви, що Турки впали в Польщу. Польські воєводи Казановський, Жолкєвський і Вишневецький урадили вертатись домів силуючи також і козаків се саме вчинити. На сїм моменті вийшов спір між козацькими полковниками та Вишневецьким. Цїлю сих перших була виключно добича, тим то і не раді були-б вертати так скоро домів.

Але зовсім відмінну звістку про сей спір подають пувильські воєводи. Вони пишуть, що Жолкєвський і Вишневецький

¹⁾ Акты москов. госуд. т. I. N. 653.

²⁾ *ibid.* N 664.

вернувши з під Сівська розпустили своїх людей по городам, а козацьким полковникам казали іти під Смоленськ. Сі одначе не послухали та вернулись у Литву. За се велів їх Вишневецький грабити та не пускати у городи. Козаки, як пише далі воєвода, вернувши у Литву питались Конєцпольского, куди їм скаже іти. Яку дістали відповідь не звісно. На сім місци уриває ся наша реляція¹⁾.

Після сього походу під Сівськ, Жолкевский перебував у Переяславі, а Вишневецький в Лубнах. По великодні (1634 р.) мала у Вишневецького відбутись рада. На ню покликав він Поляків, Німців та козаків. Цілюю її було обговорити новий похід під Лохвицю або город Серебряний²⁾. Полянівський трактат перервав мабуть дальші заходи Вишневецького. Сумуючи всю діяльність Вишневецького за оба літа війни та додавши до неї ще пробу добути Курськ десь в самім початку 1634 р. бачимо, що всі змагання сього войовника сконцентрованолись, як се вказує Котлубай, коло городів Путивля, Сівська і Курська.

Сим вичерпують ся наші відомости про діяльність сих козацьких ватаг, що в службі у польського правительства воювали полудневе пограниче Московської держави. А тепер я перегляну козацьку діяльність в околици Смоленська, Дорогобужа, Вязи, Калуги та села Щелканова

IV.

Разом і з вступними приготуваннями до загального козацького походу в Москву бачимо під мурами Смоленська вже дуже рано горстку козаків звербованих литовським гетьманом Радивилом. Про їх діяльність згадує дещо Котлубай (в розвідці „Odsiecz Smoleńska i Pokój Polanowski“), оповідаючи докладно факти з д. 1/III 1632 р. Більш троха матеріялів подає Московский підносячи патрийотизм Радивиля та перепони, які він мусів поборювати виправляючись з 3000 відділом під Смоленськ.

Значну частину сього війська становили козаки звербовані польськими панами і королем, — козацький же відділ Абрамовича був виставлений коштом мешканців Оршанського повіту. Значнійші козацькі проводирі се славні ротмістри: Ключковський, Абрамович, Павлович, Оверкович, Гюдебский, Мадалінський, Война і Давидович. Які се були козаки, близших відомостей не маємо, одначе згадаємо про діяльність сього козацького війська.

¹⁾ Акты московского госуд. т. I. N 73. ²⁾ *ibid.*

Ще в падолисті 1632 р. вислано на границі Литви коругви Мірського, Сволинського і Клечковського. Решта війська прибула на другий місяць — в грудні. Та доперва в січні явивсь сам Радивил в таборі у Байовій. Але литов. гетьман мусів вдоволитись на разі дуже скупю акцією — шкодити усюди ворогови, або боронити йому вступу в границі Литви. Особливо Мірський в Досукові найгірш допік Москві, і се саме — говорив Радивил — вчинили і козаки з під коругви Абрамовича. Тимчасом прибув Радивил до Красного „та тут prima mihi cura fuit — говорив гетьман — додати Смоленську війська“ і дійсно трома наворотами впровадив туди помічні війська¹⁾. Зложивши відділ в числі 700 осіб з гузарів, драгонів та козаків вислав їх до замку. Зваживши що драгонів було 260 людей, а гузарів і козаків по половині, то число сих останніх доходило до 220. У кріпость дісталось лиш 400 осіб; иньші зблукали ся, та як каже Москожовский — такі ich błąd opanovał — що до 2 год. перед сходом сонця крутились по хворостах між ворожими таборами. Розбиті Москвою стратили більш як 30 людей та кількох дісталось в неволю. Близько 100 їх вернулось у польський табор, иньші (лишивши табор) пішли ген в околиці Вітебска та Мстиславля. Чи в другій виправі у Смоленськ козаки брали участь не звістно. Москожовский про се не згадує та під датою 1/3 подає сей автор опись третього походу у кріпость. Сим разом число всіх учасників доходило до 750 людей, в тім 200 драгонів, иньші — козаки і гузари мабуть по половині. Булоб зайвим описувати фортелі вигадані Радивилом для більшої безпечности його людей — епізод описаний досить докладно Котлубайом; я лиш згадаю, що з проводиром сеї виправи Южицом дісталось щасливо у Смоленськ 294 людей, в тім 141 козаків. Сю звістку черпаю з листу Смольнян під датою 7/3. Він замітний ще сим, що згадує також про козаків у самім Смоленську. Число сих останніх у Актах москов. госуд. подає ся дуже ріжно. Нпр. в реляції калужського воеводи з д. 17/X 1632 р. було їх там до 400 людей²⁾. Шеін знов у листі з д. 1/XI 1632 р. подавав се число на 500 осіб³⁾. Місяць пізнійше прислані Шеїном полонені „язики“ подавали докладнійші про се відомости. 100 козаків по їх словам було з ротмістром Буницким, 300 козаків-

¹⁾ Ркп.: N 231 бібл. Осс. у Львові.

²⁾ Акты москов. госуд. т. I N 423.

³⁾ ibid N 439.

„поміщиків“, а ротмістр Мадалінський, що прибув з Метиславля у Смоленськ, мабуть з початком падолиста привів їх ще 100 осіб. Докладну скількість козаків означити не можна — вона часто змінювалась. Про се можна-б говорити від сеї хвилі, коли Шеїн обляг кріпость. Одначе і з того часу звістки суперечать собі — годі одже на них полягати.

З дрібніших конфліктів до приходу короля під Смоленськ підносять джерела головно факт з д. 28/IV 1633 р.

Сього дня ротмістр Павлович і Гудебский на чолі козаків та капітан Енгерд з драґонами напали московську сторожу. Сю сторожу вів якийсь Олихвер, що ще в часі неприсутности Радивиля в сих околицях нищив королівське майно. Сього „московського шиша“ — як його зве литов. гетьман — розбив „penitus“ Павлович і самого Олихвера спіймав в неволю. Опісля подибали ротмістри московську сторожу — бояр і донських козаків всіх разом 250, та хоч Москва переважала числом, розбитої її так, що з винятком 80 людей, що попались в неволю, ніхто з Москви не вийшов з життям. Але і з козацького війська згинуло 5 осіб між ними ротмістр Оверкович¹⁾.

¹⁾ Про нього каже Радивил: „Poległ dobry mąż rothmistrz WKM. Pan Owierkowicz, który też na kilku czatach nieprzyaciela gromił; u poslanca moiego z listami pod same mury przyprowadził.

А про Павловича: Tenże p. Pawłowicz przedtem pod murami z p. Godebskim rothmistrzem kozackim na gościńcu Drohobuskim u na wielu inszych mieyscach u wielu occasiach stawał w posługę dobrą i nieprzyjacielowi nie małą szkodę czynił.

Про Ключковского: Pan Kleczkowski rothmistrz WKM. mimo onej witepską posługę (згадка на конфлікт сього ротмістра з московською сторожею, де взяв 8 корогов і 1 гармату у воях) kilkanaście razow to z panem Jurzycem, to z p. Godebskim, to z Smolskim, z Owerkowiczem na czaty chodząc nigdy się nie wrócił, zeby albo czaty nieprzyjacielskiej znieśc albo na takowę iego nawrzec albo gromadę dobrych więzniow przywiesc nie miał.

Подібно і Давидович з ротмістром надворних королівських козаків Войною розбив сторожу Прозоровського вислану под табор Радивиля та привів кількадесять вазнів.

Про Коморовского: Komorowski rothmistrz na czatę wyprawiony w tył woyska niep. z wielką odwagą zaszedł, tam cztery tabory ludzi pieszych wysiekl u wielką tak w ludziach iako u w koniach nieprzyjacielowi zadnego się s tyłu niebezpieczeństwa nie obawiającemu szkodę uczynił, chorągwie iedney nieprzyjacielskiej dostał.

Боловіч знов — каже Радивил — з Томою Санегою воєводицом новгородським до 1000 Москви побив і багато у ріку (Дніпро?) загнав. Ркп.: N 231 бібл. Осс. у Львові.

Не менш інтересною була битва з д. 20 серпня. Того дня виїхав Радивил з каменецьким каштеляном Пясечинським під сам табор Прозоровського та заставши Москву готову до боротьби казав своїм людям вчинити напад. Героями сим разом були виключно козаки. Пять годин здержували на собі весь тягар московського війська не даючись звабити в поле з своїх ровів та з під заслон гармат. Вкінці казав Радивил перервати битву, одначе розохочені козаки не легко дали ся звабити з поля — досить сказати, що самих хорунжих — як читаємо в диярюшу Москожовського „*za wodze z pola zwodzono*“. Богато Москви убито. З людей Радивиля згинulo 3 та кілька хлопців від гармат.

Між тим зближав ся король під Смоленськ. Його армія що іно доповняла ся. Вайнбер згадуючи про побут короля у Баєвій д. 27 серпня пише¹⁾: „Завтра сподіють ся одного пішого полку, пять корнетів німецьких райтарів і кілька компаній козаків і гузарів. Тоді буде королівська армія числити 9000 людей. Під датою 4-го вересня читасмо знов²⁾: „Козаки відбувають також дуже форсовні марші, кілька тисяч получить ся з королем, а решта впаде в Московщину. Зіставивши єї звістки здогадуємось, що першим разом маємо до діла з козаками звербованими польськими панами, як се вчинив Радивил або Вишневецький.

Та хоч як були ще скупі сили короля до приходу козацької армії під Смоленськ Володислав вже 7 вересня почав окупувати важніщі позиції заняті поперед Москвою. Покровська гора доміновала у цілій околиці — значить її властитель мав за собою значні стратегічні користи. Від неї треба було Володиславови почати. Та ми описи сеї кампанії подавати не будем: звістки наші про участь у ній козаків занадто убогі, аби її образ у такій формі, як нам подають польські джерела, причинивсь чим будь до вияснення козацької діяльності. Ми знаєм тільки, що козаки під проводом ротмістра Мочарського боролись у перших рядах та і не мало їх окупило свою відвагу житем.

Вісімнадцятий вересень приніє значну зміну в королівській табор. В той день явилась головна козацька армія. Всі майже сучасні джерела — польські дневники присвячують сьому фактові симпатичні згадки. Се річ зрозуміла: без їх участі Шейн не

¹⁾ Ліске: *Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 - 4* стор. 16.

²⁾ *ibid.* стор. 17.

вдарив би чолом перед Володиславом. Але не зовсім годять ся з собою автори польських джерел у поглядах що до зверхньої форми їх приходу. Колудзкий сей момент характеризує словами¹⁾ „kiedy przychodzili do obozu wlekli się po kilkunastu chorągwi w kupie sine lege et ordine“.

Противно каже Радивил²⁾: „Прийшли досить регулярно та без шкоди для підданих“. Замітний погляд Вайнбера³⁾: „Є то молодці хоробрі, люди на добрих конях, кождий з довгою стрільбою в роді шкоцьких. Мають з собою 10 пільних гармат (декотрі від римських цісарів Фердинанда III і Рудольфа II) бажують з цілого серця боротьби, полонили вже кількох ворогів і багато худоби, 6 миль від Смоленська.“

В означенню їх числа наші джерела дуже суперечать. Москожовский й Альбрехт Радивил та Котлубай подають згідно на 15.000, Вайнбер на 12.000, а Васенберг каже: „Viginti cosacorum millia (quae rex ad terrorem hostium spargi iussit).“

У Москожовского на 31 стор. під датою 17 вересня читаємо, що „запорожський гетьман з асаулами і сотниками витав короля приобіцюючи йти туди з козаками, куди дістане приказ“. Сю саму замітку повторяє Котлубай. Дивно, що ні Москожовский ні Криштоф Радивил, котрого записками користовався Котлубай, не вважали потрібним подати назвиска козацького проводиря. Соловйов а за ним Еварницький звать його Гирею Каневцевим. Дійсно в „Актах москов. госуд.“ подана звістка, що „З червня приходили литовські люди у новгородський уїзд та на них послано Наума Пушкіна з царськими людьми. Литовців побито і атаман запорожських козаків Гиря Каневцев стратив жите в битві. Крім сього 6 людей взято в неволю. У записках Радвила говорить ся, що козаки прийшли через Пинський повіт.“

У всякім разі питанне про імя звістного по польським джерелам „козацького гетьмана“ стоїть отвором.

У розв'язці сього питання великою помочию є візнання полонених „язиків“. Якийсь прм. Савко Потапов⁴⁾ спійманий людьми Дм. Черкаского і Пожарского оповідав, що служив у полковника

1) Biblioteka Ordynacyi Krasiniskich т. XIII, стор. 31.

2) Pamięt. Albr. St. Radziwilla т. I, стор. 172.

3) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z r. 1633—4 стор. 22.

4) Акты москов. госуд. т. I N 657.

Олихвера. В 1633 р. пішли вони на Успеніє з гетьманом Арендаренком під Смоленськ та прийшли сюди на покрову. Звідти пішли під Дорогобуж, під Ржеву, Вязму, а опісля перейшли за Угру в Щелкановщину. Ми будемо мати ще нагоду познакомити ся ближше з сими козацькими походами. Тепер ся звістка нам сим важна, що вказує назву козацького проводиря. Подібних звісток є більше нпр. у реляції рославльського воєводи Ілії Наумова з д. 23/І 1634 р., де містять ся зізнання козака Івана Давидова¹⁾. Вони нічим не різнять ся від попередніх, а те-ж слово в слово оповідали також козаки вислані в Москву калузьким воєводою Федором Волконським.

Найправдоподібніше маємо тут до діла з особою бувшого укр. гетьмана Тимоша Арендаренка — сим можна-б пояснити титул „козацького гетьмана“.

Лишаючи на боці особу сього проводиря, наші джерела подають натомість більше звісток про самих козаків. Колудзкий подає кілька дрібніших прикладів їх відваги²⁾, що як каже Куліш³⁾ — своїм бойовим ентузіазмом перейшли соперників-панів.

Маючи так значні сили до розпорядимости король веде на ширші розміри акцію оборони міста. По відбутій нараді поділено все військо, одже і козаків на 3 части. Над одною з них обняв провід Володислав, над двома другими Казановський і Радивил. Тим часом як сей останний уладив засідку на війська Прозоровекого між ріками Срібною та Шкляною, король 21 вересня прибувши під Смоленськ, вислав 3 кампанії козаків добувати Покровську гору. Московські козаки (мабуть донські)

¹⁾ Акты моск. госуд. N 610.

²⁾ Zaraz podchodzili pod nieprzyjaciela i dostali trzech przednich officirów przywiedli ich pod ręce do króla Je^oMści; oracyi nie było, tylko: „Korolu, oś majesz Niemców (a Francuzowie byli)“ або: Odwagi, które uczynili przy Xiążęciu Radziwile, że nago rozebrawszy się przepłynęli kilkadziesiąt ich na drugą stronę Dniepra z gołemi szablami do szanów nieprzyjacielskich, nasiekli sieła Moskwy; jeden także z nich taką odwagę uczynił, że, gdy trzeba było na drugiej stronie dostać języka puścił sie w pław przez rzekę i leżał w wodzie przy brzegu, aż przyjdzie do wody jeden Moskwycin, alié go on za włosy porwał i wrzucił w wodę i tak z nim przepłynął nazad, śmiesznie bardzo powiedział tę tragedya ten kozak Królowi Je^oMści jako nań czuwał i jako z nim płynął.

³⁾ Куліш: „Українські казаки і пань“ стор. 680.

вдарили сильно на Запорожців, але по короткій боротьбі були примушені схоронитись за шанці.

Стільки лиш маємо звісток про акцію козаків того дня. Під датою 22 вересня нотують всі майже дневники славний факт їх відваги — зруйнування по противнім боці Дніпра будинку, що служив охороною для Москви. Котлубай подаючи його опись додає:¹⁾ „Сей вчинок будить подив своєю відвагою. Оповіджений наочним свідком заслугує віру та вказує, який скарб мали Поляки у Запорожцях, коли-б вмiли з ними поводитись. Подібну замітку робить Альбрехт Радивил:²⁾ „Колиб те саме вчинили Поляки, аніби нога не втекла з сих, що були з Прозоровским.

Між тим добуто сильний блокгауз Матісона на Покровській горі та по кількадевнім відпочинку велів король литовському гетьманови добувати 28 вересня табор Прозоровського. Військо Радвила було значно зменшене битвами, тому додано йому козаків і кілька гусарських відділів.

Козакам поручено, частию бродом, частию мостом переправившись на другий бік Дніпра, зайняти церков св. Михаїла і рiв біля неї та звідти непокоїти блокгауз полк. Дама. Але козакі не були в силі видержати густої стрілянини, якою привитала їх Москва з церкви св. Михаїла, тому злучились з доданими їм до помочи гузарами. Сей вчинок справджує Васенберґ словами: „*Cosacorum eadem* (згадка про відвагу Сопіги і Веірепа у тій самій битві) *fortitudo et fortuna fuit: post crudelissimam enim concertationem multitudine hostium pressi pedem retro dedere*“.

При тiм всім добуто табор Прозоровського і в день св. Михаїла козакі і Поляки в кілька тисяч людей звозили припаси живности і амуніції з московських таборів. Лишавсь ще тільки нездобутий Шеїнів табор. Та заким король рішивсь напасти на нього вислав поперед 7,000 війська під проводом каменецького каштеляна А. Пясечинського в дорогу на Дорогобуж поспробувати відбити гроші що їх по звісткам язиків везли на заплату Шеїновим військам. Висланий Пясечинским 14/X до короля військовий товариш Ковальський оповідав, що вправді тих людей не подибали та за се зайняли в однім селі значну сторожу-московську з 800 „бояр“ так щасливо, що ворог не важивсь навіть під-

¹⁾ Котлубай — Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стр. 108.

²⁾ Pamięt. Albr. St. Radziwiłła т. I стр. 174.

няти оружє на свою оборону. Йдучи далі подибали иньший ворожий відділ, що йшов слідом за Пясечиньским. Але Москва прочувши про долю передньої сторожі стала втікати та козаки забігли їй ззаду і розбили, взявши одну хоругов. Таким чином прибув Пясечинський під Дорогобужський замок, 18 миль від Смоленська. Залога городка вчинила випад і відперла оден відділ козаків, притім так далеко загналась, що польська кіннота, вдаривши на ню, втислась разом у місто, вирізала мешканців та забрала багато худоби і коний; замок одначе зацілів. Між тим козацькі відділи вислані поперед — рабовати околичні села вернулись щасливо під Дорогобуж а опісля по безкористній облозі замку вернувсь Пясечинський під Смоленськ¹⁾.

16 жовтня переніс король свій табор у Богданову Околищу для вигіднійших операцій, а 3 дни пізнійше станув против головної кватери Шеїна.

Запорожцям поручено розтабороватись в дуже небезпечній позиції по другім боці Дніпра, біля самого московського табору; задля улегченя комунікації між Поляками та козаками вибудовано міст на Дніпрі. 26 жовтня в середу переходили козаки на нове становище, та коли йшли поуз ворожий табор, ударила на них Москва, „ale bez szkody naszej — каже Москожовський — snadnie odgromiony, puścił mołojcom snadne przejście do nas“.

Москві перервано комунікацію на ріці, але і на суши вона не могла багато вдіяти при безупинних випадях Запорожців.

До кінця падолиста не маємо жадних майже відомостей про козаків. Вайнбер нотує лиш звістку²⁾, що козаки 12 миль за Дорогобужом нищать московську територію, а на иньшій місци каже³⁾: „Про московські війська нічого не чути, лиш кілька тисяч їх лежить під Дорогобужом, та на них особливо звертають козаки свою увагу. Тимчасом 24 падолиста у польський табор наспіла звістка про побіду Конєцпольского над Татарами. З сеї нагоди вистрілено вечером по три рази з усіх гармат та мушкетів. Москва несвідома причини сього триумфу вислала 2 відділи по відомости. Оден з них попавсь у засідку Даниловича під козацьким табором та так нещасливо, що ні оден з Москви не

¹⁾ Biblioteka Ord. Krasin'skich, т. XIII. стор. 49.

²⁾ Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4. стор. 32.

³⁾ ibid. стор. 33.

вернувся до своїх: 30 їх убито, а 18 взяли козаки в неволю. Подібний конфлікт стався 4 січня. Сим разом козацький ротмістр Смольський підпав під німецькі шанці, аби пізнати сили їх залоги.

Сей самий ротмістр розбив Москву 10 січня під Дівичою горою та привіз з собою 12 в'язнів. Від цього часу аж до капітуляції Шеїна нічого цікавого не подають наші джерела.

Реляції Вайнбера кінчать ся з д. 27 січня. Москожовський, коли що згадує про козаків, то єї звістки або без значіння або дотикають ся боротьби на иньшій театрі війни. Радивил навіть про акцію польських військ подає дуже скупі відомости; його в той час під Смоленськом не було, тому оповідає лиш се, що чув з уст других людей.

За весь час побуту короля під Білою маємо лиш дві мало-важні звістки. Першу з них треба віднести до часу, коли саме король прибув під Білу, себ-то 22/III 1634. Володислав, взявши тоді з собою два козацькі відділи Клєчковського і Южица, виїхав під город звідати терен. Частина московської залоги в числі кількадесять люда вчинила випад, але відперта козаками вернулась у місто. Друга звістка датує ся з д. 17/V, коли то король по невдалім здобуванню Білої, понехавши дальшої облоги, лишив у таборі для охорони хорих 4 козацькі коругви Южица, Пйотровського, Валїцкого і Ловчинського.

V.

Разом із походом короля під Білу оперовала в околиці Дорогобужа Вязми і Щелканова друга частина його армії, що ще 3 грудня 1633 р. лишивши на приказ короля табор під Смоленськом, посунулась на схід даючи почин новому театрові війни. Головний комендант сеї виправи був гетьман Казановський, та біля нього не малу роль відіграє козацький проводир Тимош Арендаренко.

З сим іменем ми стрічались вже поперед, але його особа губить ся за весь майже час побуту під Смоленськом, а виринна доперва з хвилию появи Казановського в околиці Вязми і Дорогобужа. Незвістно о скілько дальшу діяльність Арендаренка треба злучити з походом коронного гетьмана; ми можемо лиш сконстатувати факт, що з хвилию появи цього останнього під Дорогобужом, козацький гетьман починає самостійну діяльність в областях

за річкою Угрою. У Вайнбера в листі з 6/X 1633 р. читаємо таку звістку:¹⁾ „Запорожці просили у короля призову власти у ворожий край — король згодивсь — за кілька день з'являть ся вони в Московщині. Зваживши, що 3/XII 1633 р. відбувався похід Казановського, годі пояснити, чи маємо до діла з двома походами Арендаренка і Казановського, чи сі обі виправи відбулись рівночасно під фірмою коронною гетьмана.

Тому я промовчу на разі про особу Арендаренка аж до хвилі, коли можна слідити його діяльність поза Дорогобужом та Вязмою в околицях Білої, Калуги та Ржева, а тим часом згадаю про не менш інтересні події з походу Казановського.

Число висланого з ним війська подає Москожовский на 8000²⁾, Вайнбер каже, що виправилось 5000 кінноти і кілька компаній піших³⁾. Котлубай подає число козаків на 1000 осіб. Ми одначе маємо нагоду переконатись, що їх було значно більше, як се свідчить реляція московських воєвод Черкаського і Пожарського з д. 27/III 1634 р. У Казановського по сим звісткам було 6 рот гусарів, 5 рот квартяного війська, піших драгонів 200 і 100 гайдуків; всіх разом 1500 осіб. У Іонсевського 6 козацьких рот по сто людей і 2 роти гусар: разом 800. У Фірлея 2 роти гусар, 7 рот козаків і 200 драгонів. У Чарнецкого 10 козацьких рот, у Мочарського 8 рот козаків і 100 райтарів. Все разом військо числило до 5300 осіб⁴⁾. Зсумовавши числа всіх козацьких рот замічаємо значну їх перевагу над польським елементом. Ся як раз обставина велить згадати дещо і про долю сього війська. Але у польських джерелах не багато маємо про нього відомостей. Москожовский згадує про сей епізод лиш кількома словами: „Коронний гетьман розтаборивсь між Вязмою та Можайском, кріпостей не добуває, лиш загони порозсилав аж під саму столицю. Наші нищать, палять, стинають, де лиш повернуть ся“. Подібно говорить Васенбері: „Весь край на просторони 62 миль від Смоленська по Дорогобуж, Вязму, Калугу, Можайськ та по саму столицю знищений вздовж і вшир“. Сі замітки Москожовського та Васенберта находять відгомон у цар-

1) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 —4. стор. 28.

2) Biblioteka Ordynacyi Krasin'skich т. XIII, стор. 68.

3) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 —4 стор. 34.

4) Акты московскаго государства т. I, N 647.

ській грамоті з 19 вересня 33 р. для дорогобужських воевод¹⁾. У ній наказує ся „зміцнити кріпости та порозоставляти сторожі, щоби Литовці та козаки несподівано не впали у город та якого „дурна“ не вчинили“. Подібний наказ „ходити на Литовських людей і Черкас“ та над ними „промишляти“ отримав також рославський воевода Іля Наумов.

Вертаючи до походу Казановського, ми бачимо його вже в першій половині грудня під мурами Дорогобужа. З часу його побуту під сею кріпостию нотує Вайнбер важну звістку з кінця грудня 1633 р.²⁾. „З Дорогобужа — пише він — наспіла відомість, що богуславський староста, син польного гетьмана Казановського, в 1000 коний загнав ся аж під Вязму (18 миль за Дорогобужом, 36 від Смоленська і Москви) знищив передмістя та забрав багато добичи. Кажуть, що був би заняв несподівано місто, коли-б зручнійше забрав ся до діла“.

Мабуть, що про сей набіг богуславського старости згадує вяземський воевода Мирон Веляминов³⁾. По його словам 6/XII приходили під город польські і литовські люди а скоро по них прийшов Казановський і Іонсевський та стояли в с. Сереженях“.

Після них прибув в недовзі з під Володимирової Ржеви Тимош Арендаренко а з ним 4000 козаків та отаборивсь в селі Новім. Полковники Гадун і Чернацкий з 2000 райтарів розтаборувались на московській дорозі в Загріні, 2 верстви від города. Мешканці у Вязмі серед великих недостатків мусіли вдержати довшу облогу.

Між тим у табор Казановського наспіла вість про війська, що йшли в поміч Шеїнови під Смоленськ. Їх передня сторожа в числі 700 людей під проводом Пожарського прибула вже у Вязму. Решту вів князь Черкаський. Щоби загородити Пожарському дорогу у Дорогобуж, покинув Казановський давний табор, посунувшись ближше в околиці Вязми в село Семлево. Вислані ним загони бачимо 1 січня 1834 р. в селі Кикніні, 25 верств від Вязми. Мешканців по більшій часті вибито. Са сама доля стріла Бутурлін. Того самого дня був оден відділ Казановського під Самою Вязмою, бо ледви 3 версти від міста. Він роз-

¹⁾ Акты моск. госуд. т I, N 550.

²⁾ Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 38.

³⁾ Акты моск. госуд. т I, N 705.

ложивсь табором в селі Чорній Грязи. Мабуть се була частина людей з села Кикина. Число їх подають московські звістки на 6 знамен.

Від сього часу можемо також слідити рухи козацького війська під проводом Арендаренка. З попередньої його акції звістно лиш, що перебував якийсь час під Дорогобужом в острозі, опісля, з початком грудня, як було сказано, являє ся під Вязмою і до сього факту треба навязати реляцію вяземського воеводи з д. 17 січня¹⁾. „Сього місяця, писав воевода, приходили під Вязму по ржевській дорозі Поляки, Литовці і козаки. Воевода вислав на них своїх людей та під городом зведено бій, що тревав з „рана“ до 6 год. в вечер. Який був його результат не звістно. Воевода згадує лиш, що по сім бою польські війська пішли мимо Вязми і звернулись на дорогобужську дорогу та воювали Можайський і Вяземський уїзд і що дня приходили під Вязму. Подібні напади на Вязму повторялись дуже часто; вони для нас менше інтересні, бо всі кінчать ся по реляциях вяземського воеводи побідою Москви та полоненнем кількох ворогів.

15 січня являє ся в Більськiм уїзді значний відділ козаків Арендаренка. Чи сам гетьман був з ними — не звістно, більський воевода Волконський пишучи про се цареві каже, що в його уїзд від Ржеви прийшли ріжними дорогами козаки та воювали села. На них вислав воевода „голову“ Пасинкова та сей 17/I подибавав козаків в „Верховській волости“ й побив їх взявши 2 козаків в неволю²⁾.

Подібний напад на Білу відбувсь 5 лютого, але і сим разом Москва побідила. З початком мабуть марта Арендаренко на королівський наказ лишивши в дорогобужскім острозі з десятка по одному чоловікови, пішов в Мещевський уїзд в вітчину Артемія Ізмайлова в село Щелканово, 40 верст від Калуги, а 20 від Мещевська. Число його козаків подає ся дуже ріжно. По одним звісткам було з Арендарком 8000, по иньшим 10.000 або й 50.000.

З зізнань якогось Петра Павловского з полку Фірлея довідуємось, що козацькому гетьманові прибули нові сили „з за Путивля“, під проводом „гетьмана“ — як його титулує Павловский — Тараса³⁾. Якийсь знов Німець з полку Леслі казав, що

1) АКТЫ МОСКОВ. ГОСУД. Т. I, N 703.

2) *ibid.* N 717.

3) *ibid.* N 645.

у Арендаренка 6 полків, в кождім полку по 4 рот, а в роті 300 людей. Значить ся число всього війська доходило до 7200. Воєнних снарядів було у нього 4 гармати (до кожної з них запряжених 8 коней, крім сього було 4 гармати „огнені“. Але козакам за тяжко було возити ся з гарматами, тому хотіли їх у поході покинути. Чи се вчинили, незвістно.

В другій половині марта воюють Арендаренкові козаки Мосальський уїзд. Після незначного конфлікту з д. 20/III в селі Чертень, являєть ся 22 сього місяця козацьке військо під мурами Мосальська. Від рана до вечера добували город, та не добувши уступили. У повороті в селі Покровськім, 7 верст від Мосальська, здігнала їх Москва, побила та взяла 21 в неволю.

Між тим на козаків в селі Щелканові готовивсь похід. 2/IV. вернув в Москву боярин Омелян Рязанцев висланий царем з листами до воеводи донських козаків Леонтія Бунакова¹⁾. Воеводу застав він в Козельськім уїзді в селі Волховцях. Бунаков отримавши листи зібрав раду та казав козакам, аби йшли з ним або до князя Черкаського і Пожарського або на козаків під Сівск. Але Донці вислухавши царської грамоти сказали, що підуть на сих козаків, що є в селі Щелканові.

Дальшу опись сього походу я подам на основі звісток, які приніс в Москву Бунакова посол Сафон Микулин.

28 марта — оповідав він — прийшов Бунаков з донськими козаками у Козельск. Його військо числило 8.000 людей. В Козельську стояв 2 дни, а опісля пішов в Щелканово. Побивши козаків (Запорожців) в трех селах забрав 2000 людей в неволю. Тимчасом по відході Бунакова з Козельська прибуло у се місто 3000 Запорожців та вивідавшись, що Бунаков пішов в Щелканово пігнали за ними боронити своїх товаришів. Тут застали вже Москву, що добувала козацького табору. Бунакова з його людьми взято в два огні. 100 Донців убито й Запорожці відібрали свій полон. В страстний четвер вернув Бунаков у Козельск, перебув тут 6 днів, а 9/IV в середу наказом царя пішов з військом на козацько-польські війська під Сівськ, одначе в дорозі довідавь, що козаків під Сівськом вже нема.

Метою козацьких походів з Щелканова була часто Калуга.

У реляції калужських воевод Петра Борятинського і Івана Ковеліна находимо цікаву звістку про змагання козаків підступом

¹⁾ Акты москов. госуд. т. I, N 655.

²⁾ ibid. N 662.

заняти се місто¹⁾. 16/IV привели мешканці Спаського села двох козаків до боярина Івана Никитича Романова. Полонені козаки оповідали, що литовський гетьман Пронський і козацький поручник Андрій Семенів перейшовши Угру, вислали їх третього дня в числі 5 людей у Калугу наказавши впроситись до чиї небудь хати та в ночі спалити місто. Недалеко чекало 2000 війська, аби підчас пожежі зайняти кріпость. Плян не повівсь, бо підпалачів спіймано.

Про иньшу пробу силою добути Калугу читаємо в листі перемиського воєводи²⁾. 15 мая на Вознесеніє післав воєвода якогось Савенкова з товаришами в Щелканово. В місцевости Тихоновій пустини—подоїбались з ним Литовці та гнали ся за ним аж до Калуги. Того самого дня прийшли під сю кріпость Литовці в числі 4000 людей та почали її добувати. Боротьба була щасливою для Москви, бо Литовці стративши багато людей і прапор уступили. Ночували опісля в Тихоновій пустини, а 16/V пішли в село Товарково. Що сталось опісля з сим військом, не звістно; наші звістки говорять, що до 1000 Москви пігнало ся за ним та крім сього 4000 рославльських козаків пішло через ріку Оку заступити Литовцям дорогу з переду. Про сей епізод згадує також воєвода Волконський у реляції з д. 18/V.

Се і все що могли ми зібрати про участь козаків в московсько-польській війні з р. 1633—4. Їх діяльність характеризує докладно Котлубай³⁾: „Запорожці — каже він — розбіглись на всі сторони та огнем і мечом знищили край несучи пожежу аж під саму столицю“. Сій характеристиці відповідають численні жалоби московської людности: „І ми нині — пишуть цареви мешканці Боровська⁴⁾ — на твоїй царській службі стоїмо беззасобні та вся наша живність і паша для коний через гнів божий погоріла, коні погинули, а ми самі умираємо голодовою смертю. Пожалуй нас милостивий царю не віддавай твої вітчини українських городів Литовцям, щоби вони наші жінки та діти в полон не забрали“.

Тимчасом 14 червня 1634 р. уложено полянівську угоду. Її девята точка нормувала поворот польсько-козацьких військ

1) Акты москов. госуд. т. I, N 661.

2) *ibid.* N 668.

3) Котлубай: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 141.

4) Акты москов. госуд. т. I, N 660.

з Московської території¹⁾: „Польські, литовські, німецькі та козацькі війська — читаємо там — покинуть зараз московську територію. У повороті не будуть палити села ані убивати ані красти та рабовати. За се московським підданим не вільно їх нападувати, але противно поводитись з ними приязно.

Д О Д А Т К И.

При сій нагоді подаємо для історії Смоленської війни малу збірку документів — досі мало кому приступних — що містять ся в рукописах бібліотеки Оссолінських у Львові під N. 188, 113 і 214. Сею публікацією ми зовсім не вичерпали сього — так сказати-б — сирого материялу згаданої бібліотеки для образу сеї кампанії — ми обмежились тільки на важніших, що дотикають ближче козацької акції у боротьбі з Москвою 1633—4 р.

Події з 1633—4 р. так сильно милі були патріотичному почуттю Поляків, що їх відгомін не міг пройти без сліду у сучасній літературі. Значне число опублікованих та ще мабуть значно більше не виданих поки що джерел до смоленської війни з 1633 р. свідчать аж надто про живий інтерес сучасної суспільности для розвою згаданої кампанії та горячої симпатії для побідника-короля і його війська. У кодексах бібл. Осс. під числами 188 і 113 маємо два варіянти того самого дневника — кажу варіянти — бо різнять ся тільки стилістичними, у більшій частині, відміними. Для опублікування нам видавсь більш придатним дневник під ч. 113 для його більшої докладности, а при тім не понехалисьмо подати реєстр козацько-польського війська під Смоленськом, що становить немов часть вступу до дневника під ч. 188²⁾. Вкінці подаємо також кілька листів: лист козаків з д. 4 вересня 1632 р. до короля, його відповідь, — себто зазив їх до участі в сій кампанії, далі подібний зазив до запорожського полковника Плахти і 3 листи короля до козацьких ротмістрів звербовати козацькі відділи по 100 людей на кошт коронного скарбу.

I.

1633: Wiprawieł krol JM woyska swoie do Moskwy pod Smolensk, ktorego popis iest takowy według tego rejestru polozonego :

1) Ліске: Przyczynki do historyi wojny mosk. z l. 1633—4 стор. 58.

2) Писаний він досить невизначно, непевні імення означено знаком ?

Usarske: 1633: Chorągiew krolia JM koni	100
chorągiew krolewicza JM Kazimierza	200
p. hetmana w. x. litewskiego koni	200
p. woiewody podolskiego koni	200
p. woiewody smolenskigo koni	200
p. hetmana polnego w. x. litewskiego koni	200
p. podkomorzego podolskiego koni	120
p. podkomorzego mscislawskiego koni	120
p. horazego trockiego koni	120
p. horazego zmudzkiego koni	120
p. horazego orszanskigo koni	120
p. starosty wiskiego koni	120
p. starosty brzezinskigo koni	120
p. Bałabona koni	120
p. Firlieia koni	120
p. Tomasa Sapiehy	120
p. Pawła Sapiehy	120
p. Komorowskiego	120
p. Sienkiewicza	120
p. Gorayskiego	120
p. Pokorskiego (?)	120
p. Myrskiego	120
p. Hojnskigo (?) koni	120
	Suma usarzow 3220 (!)
Raitarowie: P. Abramowicza koni	200
p. Hmielingi koni	200
p. tegos koni	100
p. Seya	120
p. Gadina koni	120
p. Sierakowskiego	120
p. Rodlosola trzey kompaniey po 120 koni mieli	360
p. Sliezara dway koni	240
p. Sohamna (?) koni	120
p. Tisenhawsa koni	120
	Suma raitarow 1780
Dragany: P. woiewody wilienskigo koni	200
p. Marego koni	200
p. Butliera koni	600
p. Kreica koni	650
p. Platera koni	200
p. Pleksa koni	200

p. podkom. w. x. lyteusk.	200
	<u>Suma draganow 2250</u>
Piechota cudzoziemska : Krola JM piechoty	1200
krolewica JM Kazimierza	1200
p. podkomorzego w. x. litew.	1000
p. kawaliera	1000
p. Butliera starego	1000
p. Iacuba Waiera	1000
p. Arcziszewskiego	1000
p. Pliatera	1000
p. Wolisona	900
p. Walha	100
p. Grotha	100
p. Abramowica	600
p. Ozgierdowicza	300
p. Folderbocha	200
p. Dyzorego	200
	<u>Suma piechoty 10.700 (!)</u>
Petiorczy : p. Czysa koni	120
p. Podorowskiego	120
p. Czarneckiego	300
p. Icha	120
p. Jezowskiego	120
	<u>Suma petior. 780</u>
Kozakow : P. woiewody wilienskiego koni	400
p. Dzersska (?) koni	120
p. Zarnickiego koni	120
p. Madalinskiego koni	120
p. Abramowicza koni	120
p. Pawlowicza kony	120
p. Woyny dworskich koni	120
p. woiewody podolskiego	120
p. Kliechowskiego	120
p. Owerchowicza koni	120
p. Smolskiego koni	120
p. kamienieckiego koni	2000
	<u>Suma kozakow 3600</u>
Piechota polska : P. woiewodi wilienskiego	300
p. woiewody podolskiego	200
p. znowu woiew. wilienskiego	200
p. Rawa	100

p. Karlinskiego	200
p. Podwoiewodz[k]iego	100
p. Pyrickiego	100
p. hetmana w. x. litewskiego	200
p. Podlieckiego	200

Suma piechoty polskiej 1600

Suma wsitkiego woyska do Moskwy pod Smoliensk 23950 (*Pr.* 188
л. 416 -7).

II.

Dyaryus ekspedycyey J. K. M. przeciwko nieprzyjacielowi moskiewskiemu, który 14 8bris in anno 1632 Smolensk obleg y onego potężnie dobywał 25 augusti ro. 1633.

1633 august. 25: Ruszył się KJM z Orszy do woyska, daj Boze szczęśliwie, ktore na ten czas na Olszynie stało, trzy mile od Smolenska, naprzod przed sobą do woyska posławszy 600 dragonow p. Kraycowych, 130 dragonow Drylesowych a 1000 piechoty P. Butlerowey. Pierwszym noclegiem stanął w Dąbrownie, mając przy sobie regiment P. Roznow piechotny y zwyczajną swoją gwardyją raytarską dworską; tegoz dnia JKM brał publice benedykcyją w kosciele.

26: Stanął JKM we wsi Cereny do Dąbrowny należącej, gdzie pod namiotem nocował. Wieczorem przyiachawszy towarzysz z pod chorągwie P. Lisakowskiego, który y chorągiew nieprzyziacielską y ięzyka przyprowadził z tey czaty, na którą chodził JMc P. woiewoda smolenski 23 augusti mając pod 2000 ludzi: częśc z woyska litewskiego a częśc z pan. Moczarskim z koronnego, który we dnie na straż nieprzyziacielską uderzywszy, onę wyparli y az pod ostrozek Prozinin-skiego (!) prowadzili, za którymi gdy posiłki nastąpiły, potężnie się scierali y tamtey chorągwie nieprzyziacielskiej dostali, chorążego zabiwszy; y Moskwy blisko sta położywszy. Nawiedszy ich na zasadzki, dostali beli nasi nie mało więznia, ale ich pozabiiac musieli, gdy znouwu nazad do Moskwy wracali się, która na naszych odwrot uczyniących uderzyc chciała, w rzekomo okraykiem ich wyprowadzając. Nasi tegoz dnia po tey utarczce z zamku ze trzech baszt z działa wystrzeleli, hasło swoim dając y chorągwie na znak uweselenia swego wywiesieli byli, w czym im ci, którzy na czacie byli, także trzykrotnym strzele-niem odpowiedzieli. Tegoz dnia oboz się nasz ruszył stanowic ku Głuszcy, ktore miejsce liczy milę od Smolenska, chcąc się tam stanowic, iezeli nieprzyziaciel tak bliskiemu sąsiedztwu przeszkody czynic nie będzie, poniewaz z tego miejsca Smolensk dobrze widac.

27: Krol JMc stanął pod Boiowem obozem, gdzie zaiachali JMc chorągwie usarskie: pierwsza krola JMc dosyc piękna y stroyna droga

Imci P. woiewody podolskiego, trzecia p. Kalinowskiego podczaszego podolskiego, czwarta p. Woyny; wszystko usarskie y przytym 600 dragonow p. Butlerowych y tak z tymi weszliśmy do obozu, gdzie iuz zastaliśmy regiment krolewica JMci Kazimierza.

28: Na Baiowie woysko odpoczywało, gdzie poranu naprzod się menstrował regiment piechoty p. podkomorzego koron., potym drugi p. Welsonow tak piechoty iako y dragoniey, a na koncu bardzo porzanny p. Arcysewskiego. A iz tego dnia przyszła była wiadomosc iz sisowie mieliby się lasem skradac dla przecięcia naszej armaty, która wodą płynęła, zaraz do dawniejszey piechoty znowu 200 dodali propter securitatem.

29: Z Baiowa woysko ruszyło się na noc do Znirowic. A iz wozy y piechota prętko przeysc nie mogła, dla tego JKM. nie przyszedł az po czwarty z południa samemu wiachac, y do obozu pod Znirowice z lanemi swiecami dwie godzinie w noc ze wszystkimi husarskimi chorągwiemi wiachał, i ze insi nie sciagneli się beli, tamze y drugiego dnia odpoczywał.

30: Tamze pod Znirowicami woysko stało, iednak dla snadniejszego ciągnienia regimentom niemieckim ku Krasnemu po obiedzie ruszyc się kazano, zostawiwszy w obozie p. Roznową piechotę y roty wszystkie husarskie. Tegoz dnia weszła do obozu y prezentowała się JKMcI rota kozacka y woiewody podolskiego hetmana polnego koronnego. Tamze od Xcia JMci Radziwiła woiewody wilinskiego przyszła wiadomosc, iz iuz obozem na Głuszycy stanął spokojnie, mila od Smolinska i ze zadney przeszkody nie miał od nieprzyjaciela, z których zaden ani się pokazał, iedno co straz widno było.

31. Za Krasnem woysko obozem stanoło, gdzie przyprowadzony raytar, który przedał z woyska nieprzyjacielskiego. Tamze przyszła wiadomosc o utarczce naszych z nieprzyjacielem, pod którego ostrozki wszystko woysko chodziło y mężnie się z nimi starli, bo naprzod uderzywszy się straz nieprzyjacielską az do ostrozku Prozirynskiego pędzieli, z ktorego kilkanascie chorągwi przeciwko naszym wypadło y z naszymi się ludzmi scierało. Potym, gdy naszym do ręczney przyszło, mężnie nieprzajaciela gromieli y do 40 na placu położyli, ale y oni w naszych nie małą szkodę uczynieli a naywięcey z dział, którymi wiele poszkodzieli naszych, gdzie samego towarzystwa 8 abo 9 legło. Pacholika kilkanascie oprócz rannych, niektorych bardzo szkodliwie a nadto koni naszych bardzo wiele nastrzelali z łukkow (!) y z dział, z których kilkanascie zaraz spadło, insze wyleczyc się mogą, których wymierzone strzały doszły. Tamze p. woiewoda wilinski z p. woiewodą smolinskiem vocati od KJM. przybyli.

1. 7bris. Woysko stanęło obozem pod Zarnowką, gdzie do KJM. przyiachali pp. woiewodowie. Tamze przybyli posłowie od kozaków Zaporowskich deprecando culpam, ze od Putywła odesli, a ochotę swą na służby rpty. ofiarując a przytym o pieniądze o prochy o kule prosząc na tę expedytiją. Strony pieniędzy powiedziano im, iz im ie było posłano pod Putiwł, ale ze nazad odesli, dla tego ie nazad zwrocono, iednak, gdy tu staną, na ten czas pieniądze będą a prochow y ołowow cos ofiarował im KJM.

2. 7bris. Gdy woysko ciągnęło na Lubną, towarzysz z pod chorągwie kwarcian. przyprowadził KJM. ięzyka, bardzo rzeczy wiadomego Francuza, officyra z regimentow niemieckich, który dosyc rzetelnie y sufficienter o wszystkim co się dzie powiedział u nieprzyjaciela, a osobliwie o pieszym woysku, ze go nie masz ino 7 abo 8 tysięcy, y iako wiele na którym ostrozku. O konnych ludziach pewney liczby powiedziec nie umiał y wiedziec nie mógł, wiele u Seyna, wiele u Pro-sorynskiego; iednak to przydał, iz się Moskwa na głowę kładzie na sto tysięcy ale falszywie. Tenze powiedział, ze niedawno poczęli minę robić, tam gdzie tez ią przed tym nasi prowadzono, gdy Smolinska za s. pamięci JKM. dobywali, y iako Moskwa teraz swiezo przyszła, 14 chorągwi raytarów moskiewskich zbroynych, y iako się Moskwa w zyw-nosc przysposobiela, y iako gęsto blokhausy poczyniła, y iako snadno mogby się ogniem znieśc Prozorinskiego, gdyz tam pełno sian wielkimi stertami stojących y z tymi sposobami iednak o najmnieysz potędzie nieprzyjacielskiej powiedział, na Pokrowskiej gorze nad Dnieprem, gdzie ienoby 1200 ludzi bydz miało, radząc, iesliby nasi co robic y agredire chcieli, aby ante omnia y stamtąd do nieprzyjaciela kusieli się, gdzie nie tak łatwo moze nieprzyjaciel ten ostrozek posiełkować dla przeprawy przez most ludzi swych; a na ostatek za ukontentowaniem y sam przewodnikiem y przywoycą bydz przyobiecał, ponieważ, iako on udawał, ze gwałtem iest od naszych wzięty, ale gdy iuz szed do nas przedawac się; ktoremu szaty KJM. dac wskazał. Tamze, gdy woysko nasze na Łubniey stało, druga czata, która czata z woyska litewskiego chodzela, trzech Moskwycinow przyprowadzieli, którzy sli z listami do obozu moskiewskiego y ieden, który miał listy z sobą, uszed, drudzy poymani, którzy od zon do mężow listy mieli, w których nic nie było tylko strony gospodarstwa. Ci to powiadali, iz dway carzykowie tatarscy ze 20000 w ziemię ich wesli y bardzo ich plądrują, y iako iednego z tych [w] więzienie zonę samoosmą wzięli, y iako w Wroclawiu (очев. : Rosławiu)głód wielki, y iako tam barzo mało praesidium. Tamze posłowie kozaczy są odprawieni y z niemi p. Starkiewicz, aby ich do pospiechu prowadził.

3. Tamże z wojskiem JKM. odpoczywał, gdzie ich była zaszła wiadomość o miejscu obozu, gdzie by nim stanąć, czyli na Głuszycy, gdzie dawno wojsko jest postawione, między rzeką Dnieprem a Głuszcą izeiorem, gdzie niektorzy radzieli, czyli żeby się zbliżyć ku nieprzyjacielowi y jako nayblizyey położyc się, co perswadował woiewoda smolenski. Dła tego JKM. wprzod przed sobą posławszy pp. hetmanow dla upatrzenia miejsca, iezeliby się iakie sposobne mogło znalezc, potem i sam po obiedzie recognoscowac sposobne miejsce aż do Jesienney rzeki, nad którą obaczeli konną strasz nieprzyjacielską, która się po gorze przeiezdzała y insze posielki mając w lesie, którą minawszy, KJM. ustąpił był do tego obozu, który stoi na Głuszycy, a potem wieczorem nazad na Łubną przyjechał y tajemną radę z pp. senatorami odprawował, strony tego obozu. Po ktorey radzie wojsko nazaiutrz nasze szło do obozu na Głuszcę.

4. KJM. iuz w nocy stanął nad Głuszcę w obozie litew., bo dla wielkoscii wozow prędzey z Lubny ruszyc się nie mógł. W drodze iednak naprzod p. woiewoda smolenski z towarzystwem swym KJM. drogę zaiachał, a potem p. woiewoda wilinski pięknie, iednak z muzyką woienienną przyprowadzili KJMsci, bez strzelby, która zwykła bywac na salwe. Tamże zastaliśmy, to iest nasi niemał przez cały dzień uganiali się z nieprzyjacielem, zpedzając go z gory tey, która nad Jesienną rzeką, gdzie nasi blokhaus wygnali y dotąd konczą, y bronią zpedziwszy nieprzyjaciela. Iednak z naszych ieden tylko Niemiec zginął, z stroney nieprzyjacielskiej takze, ale ktos znaczny, który pridie, gdy KJM. recognoscował miejsce, ustawnie charcował.

5. Przyszła poranu wiadomość, iż nieprzyjaciel w niemałym ludzie wyszedł na gościniec łubonskiej, za którym 2 posłano było z p. wojskim mściśławskim y p. Czarnockiem, ale nigdzie nieprzyjaciela posilkowac nie mogli. Tegoż dnia wrocili się. Posłaniec [s] Smolenska, którego był p. woiewoda smolinski wyprawił, który się szczęśliwie wrocil przeniosszy się nazad, drugiego towarzysza z sobą przyprowadziwszy, a przesli około Sekinowego ostrozka nocą chrustem y trawą na brzuchach często czolgający się y na chasło nieprzyjacielskie, gdy ich poczawszy o nie pytali, nie odpowiadając, ale coraz zapadając. Tych listow essentiia ta, że proszą dla Boga o odsiedz uskarżając się, że knotow y pieniędzy nie mają a prochow y ołowu omale, a potym sposob podają, iakby naylepiey y naysnadniey aggredy nieprzyjaciela od Bolenskiej (wap. s p. 188 : Pokrowskiej) gory, gdzie o małym praesidium napisali, zgadzając się w tey mierze z confesatami Francuza; przyprowadzono y potym wypisano hasło, na który by oni na ten czas wypasc mogli, gdy nasze wojsko co zechce tractare, aby pridie ieden ogien, a tego dwa pokazane bydz

mogły; wypisali y drugi sposob tentandi hostis między oboz samego Sehina y Lesla na Sarłow oboz nad Dnieprem u stawku OO. Jezuitow, gdzie było 600 ludzi snadnie go znieśc z gory y oderwac iazdę moskiewską od piechoty; napisali y to iako onegdza wycieczkę uczyniwszy blokaus znieśli podle bramy, zkąd podkop miec zamysliwali. Maystryka ze dotąd nie masz przyczyna ta, ze Tatarowie ziemię ich plądrują. Tamze z woyska trzy nieprzyiaciele przedarszy się przysli: Polak, Inflancyk y Szwed, z ktorych ten Polak z Stanisławowa examinowan przy KJM, iest li raytarowie, powiedział, ktorych 14 chorągwi przyszło przed tegodniem barzo są ladaiacy y rzadko który z nich umie wziąć w rękę pistolet, y iako dwie abo trzy chorągwie naszych znieśc by ich mogło; o podkopach powiedział, ze słyszał od Niemca, ze trzy sposobione; o ostrożku, który iest u mostu Prozorskiego zniešiony, gdzie sieła sian y słomy; tenze powiedział, ze iuz lepiej kąsek teraz więzniow naszych traktuia, tym celniejszym dając na dzień po 10 kopiiiek, y iako ich boiarom przedaią po kilka rublek, z tą iednak condyciā, aby ich potym stawieli, gdyby do traktowania pokoju przyszło. Tegoz dnia deliberatia była stroney ruszenia się przeciwko nieprzyiacielowi ex parte loci et temporis, znosząc się tak z temi, ktorzy położenia mieysc około Smolenska wiadomi, a potym declaratiā pp. pułkownikow y officierow praescribendo et declarando in modum, iako w tey imprezie poczynac sobie mieli y kto co robic y kto kogo posiłkowac, która dwie godzinie w noc skonczela się, utinam bono effectu.

6. Most nasz drugi przez Dniepr na sudach stanął pod obozem, przez który nocą woysko przepawione szło na całą noc ku nieprzyiacielowi. Tegoz dnia z woyskiem JMP. hetman polny koronny imieniem JKM. tractował, aby cierpliwi byli do przyniesienia pieniędzy, co uczynieli a KJM. kontentował ich dziesięciā tysięcy złotych. Na piechotę zas, która miała isc do szturm do ostroska, 7000, a na roznych w przeszłych dniach z rycerstwa 2000 dac raczył. Tegoz dnia woysko kwarciane, ktoremu druga cwierc wyszła, pieniędzy upominało się, nie chcąc munia swych odprawowac.

7. Woysko kielka godzin na dzien stanoło przeciwko gorze Prozonskiej, gdzie naszych nieprzyiaciel z ostroska swego na gorę wyszedszy czekał w szyku za kobielinami, w wielkiej potędze y gotowosci, które troie postawione bely. Wszakze ich połowica woyska do oblężenia mostu Prozowskiego z Jm. pp. podolskim y smolenskim y p. kamienieckim wyprawione belo, dlatego nizeli JKM z swoim woyskiem mający przy sobie p. woiewodę wilunskiego na mieyscu przedsięwziętym stanął, pierwey JKM. około mostu z nieprzyacielem scierac się poczęli, ktorego takze daleko od mostu za kobelinami

w wielkiej potędze y gotowosci zastali, albowiem pridie tey imprezy naszej Niemiec ieden z obozu naszego do nieprzyziaciela przedawszy się wiadomym go uczynił, ze KJM. ze wszytką potęgą przeciwko niemu idzie. Zaczym spodziewaiąc się, iz dla odięcia mostu y kuszenia się o ostrozek Prozowskiego ta miała bydz impreza, tak wszytką swoię potęgę obrociel beł y z inszych ostrozkow ludzie tam byli sprowadzeni y działa sprowadziwszy naszych w gotowosci czekał. Gdzie nasi przybywszy z wielką odwagą o odięcie mostu kusieli się y mężnie z nieprzyziacielem scierali się y zpędziwszy go s pola mocą resolute o opanowanie ostroska przy moscie będącego dobiiali się, gdzie wielka naszych ochota wiele ich nadraziła, bo nieprzyziaciel wielką szkodę czynił w nich z dział y z wielką nawalnością następuiąc z ręczney strzelby raził. Zaczym lubo y nasi do kilku set ich położeli, ale y z naszych nie mała stała się szkoda y dobrze krwią ta impreza kropiena: towarzystwa z pod chorągwi husarskich pod 30 poległo, a pacholikow do 300 y dragonow y piechoty kielkadziesiąt y nadto koni bardzo wiele pobitych, gdzie bardzo dobrze roty popisały się p. woiewody smolins., pod którą 11 towarzyszew pobitych y z tamtych p. podkomorzego podolskiego y p. Oginskiego horążego takze bardzo są przerzedzone przez pobidzie celnego y starego towarzystwa nie mała. Między inszemi poległ p. Wilenynski sędzia smolinski, p. Semet, p. Scietrzykowski innych nie spominaiąc. P. Woynie rotmistrzowi usarskiemu chorągiew wzięta y ludzi cos porazono. Pobito y kozackich rot nie mała y lubo nasi mostu albo ostrosku przy moscie dla zbytniey y wielkiej potęgi nieprzyziaciela, gdzie y Sekin z ludzmi swymi beł, opanowac nie mogli, przez czas iednak nie mały wszytek impet na sobie trzymali, uganiaiąc się y strzelaiąc z niemi, aby tego ostrosku na Pokrowskiej gorze, dokąd KJM z drugą częścią woyska ciągnął, posielkowac nie mogli. Iakoz zaraz zbliżywszy się do ostrosku Prozowskiego, ięzyka dostalismy y z niego zrozumieli, ze nieprzyziaciel nie wielką miał ludu gromadę w tym ostrosku, prochu omale, z czego potym y drugi, który się do nas przedał, tego potwierdził, gdy tylko o 2000 ludzi tam powiedział, których częsc tez beła z inszych ostrozkow, a zwłaszcza Szwedey, cos y o dwu działkach, przydawszy y to, ze Sekin z swą potęgą poszedł do ostrogu Prozowskiego. Tam nasze woysko stanąwszy, naprzod ze dwu dział do nieprzyziaciela wypaleli dla zamieszania, potym w szyku następowac poczęli, a iz niektorzy z piechoty z roznych regimentow ochotę swą skoczenia z siekierami dla znoszenia kobelin albo ostrosku ofiarowali się, dlatego zaraz przy pierwszych rotach kozackich p. Mocarskiego sli, za ktoremi p. Smeling szedł w posilku y z raytarami p. Seia, a potym roty husarskie y Sapiiechy woiewodzica nowogrodzkiego y druga p. Pawła Sapiiehy następowaly y insze.

Piechota dla zasadzek nieprzyjacielskich poczynionych lokami (!) puszczona, przystępując do kobelin, czas niemały z nieprzyjac. strzelali się; potem przy onych, którzy z ochoty swej ofiarowali się kobeliny znosic, do kobelin skoczywszy y one prętko zniosszy, do nieprzyjaciela, który iuz był do drugich kobelin uszedł, skoczełi, ale y w tych y w trzecich nie osiedziawszy się w rosypkę poszedł y iazda do innych ostroskow uciekła. Piesi do swego ostrosku u Pokrowskiey (górze), przy ktorey ponizey nad Dnieprem insze dwa mnieysze były osadzone, także beli posli, zprowadziwszy z goni (?) działek, z których do naszych kielka razy wystrzyleła. Następowali y nasi za niemi y długo u samego niemal ostrosku z nieprzyjacielem strzelali się, gdzie między inszemi poległ p. Semelink pulkownik y człowiek rycerski, ale niewiem dlaczego potym piechota ustała y następować do ostroska żadną miarą nie chciała. Interea nasi obleżeni z Smolenska naprzod z dział nieprzyjaciela razic poczęli, a potym y sami wycieczkę uczynili y wprzod one mieysca blokhausy, abo ostroska otrzymawszy, iedno działo y chorągiew tam wzięli y potym z wielką odwagą do tego większego posli y tak się byli do niego zbliżeli; że iuz dardy w okop stawiali. Ale ze posiłku nie mieli a nieprzyjaciel gęsto do nich parzeł, dlatego nazad cofnąć musieli, gdy y z naszej strony odpoczywających widzieli y nie wątpliwa, że gdyby na ten czas nasi z drugiey strony następowali beli, kiedy oni do tego ostrosku tak bardzo darli się, actum esset z Moskwą y ten ostrozek byłby nasz; iakosz była wielka w naszych ochota, bo niemal wszystkie roty husarskie declarowały się, że z koni zsiadszy do szturmu isc chcieli y iuz trzy chorągwie usarskie y iedna raytarska zsiadli byli z koni, chcąc spólnie z piechotą isc. Ale iz woiewodzie wilin. na ten czas nie zdało się, dlatego tę sprawę do wieczora odłożył, ponieważ do KJM przyiachawszy wprzod na piechotę uskarżał się, że następować nie chciała y potem sam takie cosilium podał, aby KJM lubo z niewczasem swym chciał na tym mieyscu przenocować, deklarawszy KJM, iz ludzi nie tracąc, miał takie sposoby, że ze dwoch mieysc mógł nieprzyjac. wystrzelac z dział, odpoczawszy kąsek po tey pracy, na co przypadł KJM, a my drudzy oczekiwaliśmy tego tym czasem wielce. Wiele naszych wyszło z Smolenska y KJM witali między inszymi p. Woiewodzki, p. Madalinski, p. Kunowski, p. Zaba y insi witali KJM y XX. gwardyani bernardynscy, który mile bardzo KJM przeymował y za tę odwagę y ochotę dziękował, gdzie p. Woiewodzki niemal z płaczem powiedział, że chociażbym y teraz zginął, kiedym maiestat WKM oglądał, to przydawszy, że my sami Smolanie ten ostrozek wezwiemy, iedno WKM z tych dwu gor z dział palic; potem prosieł KJMci y [o] prochy, których 12 beczek posłano do zamku [y] odprowadzić

kazał; y rozkazał wszystkim regimentom Xięcia JM zaprowadzić, których on tam wzięwszy zatrzymał y tam zostali. Ięzykow nieprzyjacielskich nie mało JKM wodzieli, którzy powiedali, że kiedyby dłużej nasi z nieprzyjacielem pod ostroskiem strzelali się beli y następowali na niego, iuz Niemczy o kwatery prosić mieli. Ku wieczorowi na to tam mieysce przyjechał do KJM pp. wojewodowie smolenski y podolski y z pan. kamien. odwaznie swoię imprezę skonczywszy, z którymi radę czynił JKM, co dalej czynić. A iz przyszła była ta wieść, iz nieprzyjaciel chciał na oboz nasz, gdzie wszystkiego woyska rzeczy y dostatki zostały być, uderzyć, o czym y Smolanie przestrzegali: trzech z zamku do KJM ku wieczorowi posłali, że im tam ludzie poselaia, dlatego zaraz wieczorem z tamtąd JKM wyprawił z pułkiem swym p. kamienieckiego do obozu dla obrony y dla ciągnienia, ponieważ się obozowi nazaiutrz ruszyć y na tamto miejsce, gdzie woysko stało, przeciągnąć kazano, a my nocą abo nadedniem o wzięciu tego ostroska postaradziesmy się mieli. KJM w karecie nocował bez wszelakiego wczasu swego a drudzy pp. senatorowie y urzędnicy na trawniku. Wnocy potym nastąpiła rada, aby obozu nie ruszać, ale nazad do niego wrocić się, zacyz zaraz napisano do p. kamienieckiego nocą, aby oboz in suo esse zatrzymał, co uczynił y lubo kąsek w obozie trwogi było z roznych mieysc, iednak zadnego impetu nie czynił nieprzyjaciel.

8 Placuił nazat do obozu powrocić. Nie kuszono się w nocy o ten ostroszek, z czego ranesmy słyszeli ex fama przyczyny: iedna że oboz tam stanowić niemógł się, że nie było wody, ieno struska mała iedna wody, którą łącznoby był mógł nieprzyjaciel odiać, druga, że woysko dłużej nie mając co iesc y pic y sobie y koniom tam bawic się nie mogli; iakosz chleb tylko sam tylko iedliśmy y to kto u kogo mógł iaki kawałek uprosić y czarkę którą piwa, bo tę imprezę nadedniem odprawic tuszeli Imp. sobie y potym albo oboz tam przeniesc albo nazad powrocić. Dlatego rzadki kto promisyą sobie uczynił y to ci, którzy wozom swoim isc kazali; a tez tego dnia wilia była do P. Naysw. narodzenia, dlatego słuszna było pod tę imprezę post ten na samym chlebie odprawiac; trzecia, iz indziej nie równie powiedzieli, iz te działa, które z nami były, z tey gory strychowac y znosić ostroska nieprzyjacielskiego znosić nie mogły; a na koniec powiedano, iz knotow nie stało y prochow omale było. I tamtego dnia do obozu wrocieliśmy się. We wszystkiey tey iednak imprezie dokilkuset człowieka legło a między inszemi Smolan: daleko sobie mężnie poczynali, gdy woysko z tey tam gory Pokrowskiej rano ciągnąć miało, iz niektorzy z Smolan w obozie zostali byli. Dlatego kazał KJM p. Czarneckiemu rachmistrza zaprowadzić posławszy im trzynastie set czerwonnych złotych y pewne in-

formatyie; y spokojnie wesli, bo y razu do nich nieprzyziaciel nie wypalił kontentuiąc się podobno tym samym, ze woysko nasze od tego ostroska odciągnęło y im wytchnąc y odpocząc dało. Iednak za odeysciem woyska, iako poslednia straz powiedała, zaraz ze nowy ostrozek abo blokaus na tey gorze sypac poczęli, iako y tam przed mostem za wodą takze na gorze, gdzie ich p. woiewoda podolski z wielkim gro- mił, zaraz za odciągnięciem do kilku set z rydlami wiedzieno.

9. Za prozbą wielu towarzystwa posyłać raczył JKM p. Sołtyka do Moskwy o wydanie ciał pobitych, którzy na to chętnie pozwoleli y co raz tey woyny załuiąc się declarowali, zeby nam się dobrze pomiarkowac, aby się krew krzescianska nie lała, a nawet tak ich przywitali, ze rozumieliemy, zescie w inszym dziele — strony miru przyiachali, ktorego my wszyscy zyczymy, iedno nasze wrocic chcieycie. P. Smelinga ciała snac nie masz y podobno postrzelony zywcem wzięty. Chelpieli się y tem, ze naszych w tey utarczce do pultoru set zywcem wziąć mieli: iednego w aksamicie a drugiego w adamaszku, co nam dziwnó, aby kogo poymac miano, gdzie z wielu wiedziec nie mozemy y dopiero się z rejestrzyku, który nam przysłać przyobiecali. Tegoz dnia ku wieczorowi przywieziono trupem 46, zkąd znac, ze więcey naszych u mostu nie legło, ale drugich poymano, ktorych razu mieli, ze pobici. Ku wieczorowie mieszczanie z Krzczowa chorągiew oddawali, którą pod miastem swemu nieprzyziacielowi wzięli. Tegoz dnia była tajemna rada stroney ruszenia się dalszego.

10. Sądzić raczeł JKM inquisitiy sprawą o pobicie żołnierzow w Mohiliowie a mianowicie o zabicie niewinne p. Siemiły, i pięciu mieszczan sciąc kazano a iednemu samotrzeciemu odprzysiąc się. Tegoz dnia ciało p. Siemiły wyprowadzono cum pompa militari z trąbami y bębniami y Angielczyka przyprowadzono serchianta z pod regimentu p. Wolsonowego, który puscil się był do nieprzyziac. y na naszych to iest na p. woyskiego mscisławskiego y p. Seia napad, którzy na posledniey strazy stali na gorze Pokrowskiey, gdy woysko schodziło; poymany on im powiedział o nas, ze dlatego do nich uciekł, ze u nas ludzie y zoldacy młodzi i ze nie tak się bią iako u nich.

11. PP. hetmani iezdzieli recognoscowac mieysce na oboz y wrociwszy się ku wieczorowi, JKM tak z nimi iako y z drugimi pp. senatorami miał consilium niemał do pułnocy. Tegoz dnia ciało nieboszczyka p. Smelinga oberstera iest od nieprzyziac. przysłane, ubrany, w trumnie sukнем obitey przysłano.

12. Posłani niektorzy z listami do Smolinska, aby się z nimi znowu przekradali, ktorych takze y pieszych p. Czarneckiemu rachmistrzowi y inszym na mieysce pewne odpowiedziec kazano. O południu

dwoch języków z obozu nieprzyjacielskiego od ludzi z pułku p. kamien. przyprowadzono.

13. Tajemna rada odprawowała się, po której zaraz miejsce pewne o obozie między Dnieprem a Głuszycą fortyficowac y ostrozyć poczęto. A iż językowie pridię przyprowadzeni między inszemi confestatami tak stroney piechoty nieprzyjacielskiej, kładąc ją na 10,000, iako y stroney podkopow, o których powiedzieli, iż dwa prowadzą, a naydaley za 6 dni skoczyc do szturmui maią, y to powiedzieli, iż naszych więźniow tego dnia do 70 przyprowadzić mieli do stolice drochobuszkim goscincem, dla tego naznaczona była pewna czata do przeymowania y odbicia ich przez JMP woiewodę podolsk.; a iż z kalem (?) zadnego miec w nocy nie mogli dla przeprowadzenia tych ludzi, dlatego lúbo się byli im za most przeprawieli, nazad wrocic się musieli.

14. Ci co do Smolenska z listami przechodzie mieli, wrocili się: zadną miarą przeysc nie mogli, ponieważ nieprzyjac. pilną bardzo strażą znowu miejsca wszystkie osadził. Tegoz dnia ciało Wilezynskiego, sędziego smolinskiego w wodzie znalezione, które Dnieprem przyplęno do mostu bardzo zmęczone y skatowane, którego my serce wzięli. KJM iezdził miejsce to widziec, które tu w tym terazniejszym obozie okopują y fortyficiują. Rota raytarska p. Tysenasa prezentowała się. Ku wieczorowi z Smolinska z listami Kulanzanie przysli, prosząc per visam misericordiam, declarując, że iuz zywności prawie nie mają y co ieszcze na dłuższy czas miec mogli, to im ta piechota wprowadzona strwonila; knotow prawie nie a prochu bardzo mało, a nadto drew na opal, dlaczego ta piechota nie odziana musi zdychac od zimna. Cizto przyniesli, że oblężeni tego dnia, którego KJM z Pokrowskiej gory ruszył się, spodziewaiąc się, że nasi czynic znowu mieli wycieczkę, uczynieli byli y potężnie się z nieprzyjacielem scierali, iednak nie mając posiłku p. Woiewodzki 50 swoich stracił, a sam barłzo w ramię postrzelony. Tegoz dnia drugie języki przyprowadzono, oba Niemcy, którzy także iako y drudzy o podkopach powiedali, że ich końcą nieprzyjac. i że u nich drogosc wielka chleba, zywności y siana dla koni.

15. Rota usarska p. Płazy prezentowała się, ale samego nie było. Trzech Włochow przedarło się do nas, którzy także o skonczonych podkopach y o drogosci chleba y zywności, siana powiedzieli; piechoty nieprzyjac. na 1000. Dlatego przedaią się, że gdy o licentiią proszą, to ich Moskwa aresztuią, a dlatego, że ustawnie we dnie y w nocy strazy odprawowac muszą, bo ustawiczna trwoga u nieprzyjac. od naszych. Pieniądze miesięczne daią y małe; muszą wszystko a drogo z kazni cesarskiej kupowac. Ciz powiedali, że pan Miłaszewski, towarzysz p. woiewody smolinskiego w okowach z drugim pacholikiem okowany uciekł

do Smolinska, ktorego bardzo załowali y Protosa za to obiesieli. Ciało p. Gniewosza pomęczone y popalone do mostu przyplłynelo. Ciz powiadali, ze naszym do stolice 30 posłano.

16. Dway Francuzowie przedali się, ktorzy takze o podkopach nieprzyiac. powiedali, ze prowadzą y zeby iuz miały bydz skonczone; y o Majstruku, ze idzie 1500 woyska powiadali; ktorzy tegoz dnia za Smolensk na czatę chodzili y ięzyka boiarzyna iednego przyprowadzili y iałowic, baranow nie mało przypędzili.

18. Hetman zaporowski z asawułami i z setnykami witał JKM ofiarując się tam isc z mołoycami, gdzie będzie roskazanie JKM, ktoremu iutro kazano pod dalszą resolutyją JKM posłac dwoch pułkownikow, gotowac się iednak isc taborem tam gdzie będzie roskazanie JKM.

19. Kozacy zaporowscy obozem z nami na Głuszycy staneli y zaraz podpadszy pod ostrozek Procowskiego trzech Francuzow KJM przyprowadzili.

20. Oboz ruszył się z Głuszycze na Pokrowską górę, pedług ordynatney JKM po obiedzie o 4 godzinie, iednak z częścią tylko wozow, dla snadniejszego przescia; sam iednak JKM godzinę w noc przez most przeprawiał się y szedł całą noc ku nieprzyiacielowi, a iz ta część woyska na Głuszycy została dla obrony mostu naszego y dla bezpieczenstwa drogi od nieprzyiaciela, dlatego nad nim straznistwo zlecono p. Młoczkiemu, przydawszy p. Boguwskiego ze 4 horągwiemi kwarcianemi a dwiema litewskiem, y ostrozek dla bezpieczenstwa nad Dnieprem postawiony. Woysko KJM na dwoie rozdzielone belo. KJM szed z woyskiem commonem na Pokrowską górę y z p. hetmanem koronnym y z p. woiewodą smolinskiem y z p. kamienieckim; drugą część woyska prowadził Imcp. woiewoda wilinski przeciwko ostrozkowi Prozowskiego dla bronienia nieprzyiac. przescia przez most. Po pułnocy na gorze Sklaney albo nad rzeką Sklaną, gdy dniec poczęło było, woysko JKM. milę od gory Pokrowskiey, y lubo cicho szło, casus iednak ieden mógł dac dobrą nieprzyiacielowi wiadomosc, gdy niedaleko JKM Niemczy grzejąc się prochy trafunkiem w torbach zapalili, ktorzy y do kobeł ich doszedszy kilku pozabił niemał na smiere, wielu poopalał.

21. P. hetman polny koronny z drugiemu pany pierwszy niz JKM wprzod skrzydło wywodzie poczał. Imcp. hetmanowi dwu yęzykow: boiarzyna iednego a drugi Tatarzyna moskiewskiego przyprowadzono, z ktorych wzięła się wiadomosc, iz nieprzyiaciel tey imprezy w poniedzialek y potym we wtorek spodziewał się, dlaczego y sam Sekin tu na Pokrowskiey gorze noczował, dysponując y ordynując przeciwko

woysku naszemu obronę. Ciz powiedzieli, ze tey nocy nad 120 Moskwy w ostrosku nie było i ze zywnosci omale mieli, ale to fałszywie, bo się to potym inaczey pokazało. Wywiedszy potym p. hetman polny koronny prawe skrzydło, gdy z ostatkiem woyska JKM nastąpił, woysko pięknie uszykowac y po bokach piechotę y dragony a na czele iazdę postawiwszy y kazdemu posiłki ordynowawszy, ktorego czasu prawie insperate chorągiew przysła usarska p. woiewody podolskiego, ku nieprzyiac. hufcami powoli następować kazał, który na woysko nasze w polu na gorze rozłożoney w gotowosci czekał. Tam naprzod nasi z niemi charcuiąc strzelali się przez godzin dwie, potem, gdy woysko w szyku do nich zblizac się poczęło, zadney resistentiey nie czyniąc, do blokauasu uciekło, co obaczywszy JKM po długiey ordynatiey swey tego dnia assaltu (поворопу) zadnego przeciwko niey do ostroska nie chciał: oboz tylko porzanny tego dnia tocząc y szonce na wielu miejscach kopac się miały, aby w nie piechotę y armatę wprowadziwszy nieprzyiac. z dział razic się mogło y nie czyniąc w ludziach szkody przez przypuszczanie do szturmu, onego inakszem sposobem maiąc z ostroska wypędzic. Iz iednak JKM od yęzykow miał tę wiadomosc, ze blokauzik nieprzyiac. w cerkwie s. Piotra y Pawła miał bydz odbiezony, który y naszym do przescia Smolinska bardzo był potrzebny y nieprzyiac. nie mniej dla posiłkowania ostrosku Procowskiego y broniienia mostu swego, poniewasz ze od Dniepru kobeliny szły do tego blokauasu a od tego szane głęboki az ku ostroskowi pokrowskiemu, dla tego JKM ten ubiezec y opanowac kazał. Ale sie inaczey znalazło, bo nietylko aby go nieprzyiac. miał odbiezec, ale bardzo ufortificował, kobielinami osadził y 500 człowieka tam postawił. Interea, gdy p. hetman z p. woiewodą smolinsk. y z p. kamienieckim koło sypania miejsca szancow na nie ordynuiąc zawzięli się, p. Arciszewski przybieżał do JKM, ze tam u Piotra y Pawła ludzi bardzo mało i ze się iuz uciekać gotuią, declaruiąc się, ze ten blokauzik y trzech swoich nie straciwszy wziąć moze y zaraz tam snac opanowac; na co JKM zezwolił, ale ynaczy znalazł niz zrozumiał, bo zabiezawszy z piechotą swą naprzod do rowu abo szancu bardzo ich gotowych zastał y długo bardzo z niemi strzelali się potężnie, lubo iuz piechota p. Arciszewskiego w szancu była y ręczną bronią z nieprzyiacielską piechotą scierali się, którą potym y druga piechota Xią JM. y roty kozackie niektore z roskazania p. hetmana pol. koron. posiłkowali; przecie wyparci z szancu gęstą strzelbą nieprzyiac. szkodę nie małą odniesli, bo tam zabito a kilkanascie postrzelono y ręczną bronią, do ktorey obiema stronom w szancu przyszło było, kilku poymano, ustąpic musieli. A iz druga piechota z niectoremi rotami kozackimi ku blokauzowi do cerkwie

s. Piotra y Pawła poszła bęła, chcąc ten blokauzik [... невразно] nieprzyiac. opanowac, y tu długo się strzelali, iz z tego woyska, ktore przy Imp. woiewodzie na inszey gorze stało, bo Imp. row tylko przewidzion dzieli. JKM iakoby inszym obozem na inszey gorze nad rzeką Sklaną przeciwko blokauzowi tamecznemu położył się (KJM) tuz teraz z drugim woyskiem na Pokrowskiewy przeciwko ostroskowi nie mało naszym na posilek do s. Piot. y Paw. bieżało. Moskwa to obaczywszy, ktorých tam oraz trzy ostroszki były, bo ieden walny Prozowskiego u s. Troyce, drugi u Michała, gdzie raytarowie moskiewscy, a trzeci dobry obersterow osobny, a wszystkie trzy po tamtey stronie Dniepru, gdzie Smolinsk, ktorých od nas Dniepr dzielił, zaraz ze wszytkich trzech ostroszkow gwałtem się sypac poczęli y mając pogotowiu brod upatrzony, zaraz przesz on przeprawiali się y na nasze rotы kozackie, ktore do Piot. y Paw. naszym na posilek bieżeli y po błoniu rossypali się, wyzawawszy onych umyslnie ustępujących z ludem stał goniec. Interea, gdy iuz od gory do lasu na niey będącego, w ktorым nasi zakryci byli przyblizali się, Xiążę JM spuscil wprzod na nich dwie rocie usarskie p. Madalinskiego woyskiego mscisławskiego, p. Komorowskiego y 2 horągwi raytarskie, ktore niespodziewanie na nich napadszy, wielką w nich szkodę zaraz uczynieli y uciekających do Dniepru gonieli, gdzie Moskwa brodu nie patrząc w Dniepr wpadali y bardzo wiele ich tonęło y niewątpliwie, zeby w nich daleko większa szkoda stała by się bęła y większa część onych zniesiono, by nie piechota na drugiej stronie Dniepru w szancu zasadzona bęła, ktora naszych nie spodziewających y w Dnieprze onych tonących wsparła ręczną strzelbą y potym działami z ostroszka Damowego; y lubo długo w tym ogniu gęstej strzelby nieprzyiacielskiewy nasi byli, gromiąc y rząc nieprzyiac. w rosypkę uciekającego, potem bez szkody nazad ustąpieli, gdy iuz Moskwa na drugą stronę przepłynawszy do ostroskow swych poszła. Zaczym ci wszyscy, co w blokauziech Piot. y Paw. kusili się, nazad do woyska powrocieli o południu, w ktory czas quies była y szance na wielu mieyscach nasi kopali: iedne przeciwko ostroskowi Damowemu, gdzie y teraz z dział tam zgromadzonych do niego biia, drugie kozacy zaporowscy, w lesie przeciwko temu blokauzowi, gdzie raytarowie, trzeci p. Buther na gorze iedney przeciwko gorze Pokrowskiewy dla bronienia przescia do ostrozka Sejnowego. Gdy iuz z południa zchylac się poczęło y było iuz o wtorey, naprzod w bok obozu naszego w chrustach iazda nieprzyiac. w wielkiewy gwardyey pokazewac się poczęła, chcąc nasze woysko zatrzymac, aby był Sekin swym dołem mógł na Pokrowskiewy dodac posilek y na zasadzki piechotę nawiesc, do ktorých naprzod kilka horągwi kozackich zemkniono, ktorzy uganiając się potężnie z niemi

y strzelając nic im radzić nie mogli, az potym tam rocie p. Płazy y raytarom p. Tysenkowicowym (!) nastąpić kazano y potym y kozakom zaporowskim, ktorych część była przy KJM y inszym onych posielkowac. Dopiero z niemi potężnie horągiew p. Płazy z gory ich spędziła y uganiac się poczęła y lubo pocierając się z niemi na zasadzki piechoty naprowadzeni byli, przecię iednak ich rozgromieli y wiele ięzykow dostali JKM officierow chłopow dorodnych y iednego kapitana, drugiego tamze zacnego zabito, gdy się imac nie dał. Pod ten czas własnie, gdy tu z jazdą nieprzyiac. utarczka toczyła się, Sekin dołem posłał samego obestera Leska (iako się to z ięzykow dowiedziało ze 13,000 konnych a 400 piechoty commanderowani, ze wszystkich regimentow wybierano) ktorych tripodia z wielką ochotą idących ku ostroskowi abo blokauzowi pokrowskiemu p. Buther, ledwie co sam począł kopac, postrzegszy, odwaznie na nich nastąpił y potężnie z niemi całe 4 godziny w ogniu beli scierali się, bo z taką ochotą szedł nieprzyiac. y tak ich potężnie officierowie prowadzieli, ze prawie oslep na naszych strzelając darli się, ale y w p. Butherowym regimencie przykładem iego samego y w tych, ktorzy mu zesłani byli na posiłek, iako ludzie p. Kreczyny y p. Wohoy (Woyny ?), więc y część piechoty JKM z regimentu p. Roznowego, ktorzy tez tam byli in subsidium spuszczeni, przescia bronieli, ze lubo coraz Sekin swoim swieze posiłki posilał y officierowie ich iako bydło zaganiali, przecię nic uszkodzić nie mogli y odstrzelani z wielką szkodą swoich odstąpić musieli nazad, gdzie ich nasi az do mostu pędzieli. Wielka z obu stron tak tam, gdzie iazda iako y tu, gdzie piechota, stała się ruyna w nieprzyiacielu, ale tu większa, bo sieła piechoty nasi nazabiali, nastrzelali a osobliwie officierom, ktorzy ochotnie, timides, swoim dodając resolute na nich następowali y innych y zywcem nie mało przyprawdzili. Ale y w naszych nie bez znaczney szkody y lubo nie wiele zginęło, narazonych z muszkietow y niemal wszyscy officierowie p. Butherowi postrzelani, ale nie szkodliwie, y insi. JKM będąc tey intentiey wszystkie mieysca, gdzie co było obiedzając laborantibus subsilia sposabiac nie mieszkał. Tak tedy nieprzyaciela z obu stron tak tych, ktorzy z ostroska Prozowskiego na posiłek swoim wysypali się byli, iako y tych, ktorzy dwiema woyskami od Sekina dla succursu swym sli, z pola spędziwszy y do obozu zagnawszy, nasze woysko, ktore cały dzien w sprawie stało, ku wieczorowi zwiedzione, potężną strażą wszystkie strony opatrzywszy y konie niewsiadłane wszystkiemu woysku miec nakazano. Dopiero nocą szance, ktorych we dnie nieprzyiac. przeszkadzał, kopano y p. Buther blokauzik na samey gorce postawił y kozacy takze pod gorą [do] taboru swego tam działa nocą wprowadzili. O pułnocy potem nieprzyiac., co

u Piot. y Paw. beł, widząc, iż go y Prozowski u nas wielki wstręt posiłkowac nie mógł y p. Madalinski woyski mscisławski z pułkownikiem swoim tam nocując, onego z dział w nocy macał y raził, odbieawszy blokausiku, nam bardzo potrzebnego, uciekł, który p. woyski opanowawszy, ludzmi osadził. Tegoz wieczora Smolanie niektorzy, którzy także z zamku wycieczkę uczynieli byli do s. Piot. y Paw. naszym tam strzelającym się na posiłek, do obozu naszego przyszedszy, KJM witali, ciesząc się wielce z przyscia naszego y połączenia obozu, ponieważ iuz poniekąd desperowali o ratunku swym dla nagłego odescia pierwszego naszego. Z tey gory wystrzelali nasi tego dnia szesdziesiąt tysięcy kul in numerato od magistra wzięli.

22. P. Podwoiewodski z niemało oblężców do KJM rano o siodmy przyszedszy, ponieważ za opanowaniem ostroska Piot. y Paw. iuz się im wolne przescie zamku otworzyło, oprócz ze oberster Szarle do mostu naszego ze dwu dział bił, ale bez szkody zadney, bo albo przeniósł albo nie donosił, gdy nasi kupami z zamku albo y do zamku iachali, KJM witał, dziękując za ratunek y oswobodzenie, któremu JX canclerz imieniem JKM dziękował, obiecując im tez do Smolinska, y tam ci z Smolinska pasem się przeiezdali. Wiele do obozu naszego z zamku chleba tam kupionego miodow y inszych zywnosci przywieziono. Przed południem z obozu Prozowskiego ku obozowi strzeliwszy na prozne miejsce, iednak kula padła pochob wzięwszy, naprzod pacholikowi iednemu kawalec mięsa u nogi wyszarpaneła, potym tez u namiotu JKM lokaia w nogę raniła, ale nie szkodliwie, to się iuz wymozyla była. Za opanowaniem s. Piot. y Paw. nasi oraz y tamte szance, o które p. Arciszewski pierwszy kusił się, y przytym dwa blokauziki ludzmi osadzili. Ieden blokauzik, który Smolanie trzymali przeciwko mostowi swemu, nieprzyiac. był na wielki przeszkodzie dawac saccursu od Sekina, bo mimo on albo nie barzo daleko od niego ludziom iego trzeba beło isc, dlatego cicho w ostrosku na Pokrowski stali, widząc ze tam naszych nie wiele, wycieczkę po południu uczyniwszy, podem podpadło y długo strzelając się z naszymi onych z niego wypędzili beli, co obaczywszy p. woyski mscisławski, który tam nie daleko s pułkiem swym stał, zaraz tam z rotą swoją y z p. woiewodzica nowogrodzkiego skoczył. Jego nieprzyiac. obaczywszy znowu od tego blokauziku dolnego hatra (?) nazad ustępowac począł do swego ostrosku, a nasi, co z tego ostroska ustąpieli beli, poprawiwszy się y wzięwszy serce z posiłkow idących, dopiero za niemi ku gorze lezli [i] z niemi animose strzelali się. Moskwa, która od Sekina wyszedszy za Dnieprem. w gotowosci stała, czyli ex conducto dawszy sobie Piotra hasło, czyli rozumiejąc, ze nasi do szturm do Pokrowskiego przypuscili, dopierosz od

ostroska Sekinowego sypac się wielkimi kupami poczęli, lubo w chrostach podobno na to umyślnie czekali zasadzeni y gdy się iuz do tego blokauziku zblicac poczęli, tam do nich woyski z drugą rotą p. woiewodzica nowogrodzkiego na gorę skoczyli, a drugie roty nasze, ktorym w teł zaysc chcieli, dołem biezeli, gdzie z razu vane certatum, wszakze wktrotce potym, gdy się nasi kupic y iedni im w oczy a drudzy w teł zachodzie poczęli, dopiero ustępowac, a nasi ich gromic, bic, gonie poczęli y az za most zagnali; w ktorey utarczce p. woiewodzie nowogrodzki z swoją chorągwią napadszy na piechotę, o nią uderzel się y wielką w nich szkodę poczynił. Legło tam z strony nieprzyacielskiej do 500, z naszych ieden towarzysz zabity a kilku postrzelonych; koni dosc napsowali. Ci zas, co z blokauziku wypadli byli, długo się z nieprzyacielem, nazad go pędząc, strzelali y nie małą szkodę w nieprzyaciełu uczynili. Naszych kilku officerow postrzelonych, między inszemi porucznik p. Denot, kapitan [... невзрачно] y insi. Tegoz dnia w nocy nieprzyaciel wiedząc, iz szturm z nikąd miec nie mógł od Sekina y od Prokowskiego, bo go nasi całe dwa dni potężnie y odwaznie bronili, cały dzien niemal y we srodę z nieprzyiac. scierali się, y w wielkim ogniu będąc y desperując o rzeczach swoich, tego ostrosku na Pokrowskiej gorze nocą odbiezeli mając zywnosci doszyc, prochow, kul, knotow y prosto do Sekina uciekł, odbiezawszy y wozow wiele z rzeczami naladowanych. Były tam (повторено) y namioty, cena, kotły y rozmaitego naczynia dosc y kubkow srebrnych, ktore oni beli niemal naszym wzieni, dzisiay tam iuz rozgaszczaiający się. Zaczym po tey stronie Dniepru wszystkie ostroski blokauzy y szance opanowali oprócz tego na Dziewicy gorze y iuzby za pomocą Bożą bezpiecne barzo do Smolenska przescie było, iednak ten ieszcze zostaie impediment, ze oberster przy pustey cerkwi obozem stiając ze dwu dział do mostu naszego czasem biie a ieszcze przeszkodę czyni. Kozacy tez zaporowscy barzo z dział z szancow swych razie nieprzyiac. w ostroskach, a zwlaszcza tam gdzie Dan oberster y raytarowie stiają, do ktorych nieprzyiac., gdy ten szaniec abo tabor sypali, wielką potęgą iednym rowem wyiezdzonym wypadzy chcial im był tey roboty przeszkodzie, dobry mu odpor, długo się z nimi niemal cały poranek strzelali, dali, y potym nago wiele ich do niego przypłynawszy, szable tylko na grzbiecie polozywszy a rusnice na plecach, przepawiwszy się nago z nimi bieli się y strzelali, ktorzy y teraz do ostroska albo blokauzu tamecznego biiąc z dział ustawnie onego prawie wystrzelali, ze iuz widac, ze się z tamtąd wynosi.

23. KJM iezdził oglądac ten blokaus od nieprzyaciela odiachany, ktory y wielki był y dobrze ufortificowany, gdzie zaraz y krynica była. Potym recognoscował szance y blokauziki od nas opanowane y szance

od naszych wykopane, gdzie działa są zatoczone, z których do Dama pałą. Nakoniec rewidował tabor kozacki, wielki barzo y w krotkim czasie wystawiony y drzewem ufortyfikowany, zkąd przypatrował się ostroskowi Prosoninskiemu y tym dwiema, w którym ieden oberster Dan z ludzmi, a w drugim raytarowie moskiewscy. Z tamąd do namiotow swych powrociwszy, obozowi zaraz puscic się kazał ku tey gorze, gdzie ostrog był nieprzyiac. y zblyzyc sie ku Dnieprowi y Smolinskowi. Tegoz dnia cudzoziemiec ieden, który od nieprzyaciela przedtym sprzedał się y który u niego z niemi prowadził, obtulit operam JKM, chcąc zniesc prętko surta (?), byle mu kilkadziesiąt piechoty dodano. Regiment p. Waiera woiewodzica hełminkiego po południu presentował się JKM. Ku wieczorowi KJM w nowo zatoczonym obozie stanął y nocował.

- 24. KJM z Imp. urzędnikami iezdził do Smolinska, gdzie go Smolanie, naprzod p. woiewoda z wielką obywatelow y brzegow witał y klucze JKM z piękną bardzo oratią oddawał, ale y JX canclerz doszyc disertis verbis, grani oratione od KJM odpowiedział, wdzięcznie to przymiując. Ztamąd KJM był naprzod w kosciele OO. Dominikanow, gdzie litanią o N. Pannie spiewano, a potem ztamąd poszedł do OO. Jezuitow, gdzie Te Deum laudamus spiewano. Ztamąd rewidował ten kasztel na przeszłym przełomie bardzo piękny y [ex ... далі перечеркнене] wystawiony, a potem po murach przypatrując się wszystkim szansom y blokauzom nieprzyiac. chodził, gdzie mu tez 12 przewodników przydano, którzy tegoz dnia przedali się y w nocy więcey niz do 400 ich obiecowało udając, ze u nieprzyaciela i ze poturbowany niewiedzą, co czynią.

25. Jezdził znowu po obiedzie JKM do Smolinska, gdzie wkoło mury obchodził, recognoscował wszystkie ostroski, szance nieprzyiac., ktoremi zamek wkoło otoczył Tegoz dnia przeciwko ostroskowi działa nasze w szance zatoczywszy do niego bic poczęto, ale on, co przedtym ze dwu dział do mostu naszego strzeliwał, to teraz z 10, sprowadziwszy ie do armaty, nasi biie. Nieprzyiac. pod oboz nasz na Głuszycy podpadł był, ale nic nie wskorał y zaraz za podstąpieniem naszych na niego odwrot uczynił. Ięzykow od nieprzyiac. 20 się sprzedało.

26. Rano przysła wiadomosc, iz Moskwa na wozy, które ieszcze szły z obozu z Głuszycy, uderzyła y towarzysza iednego wzięła, co te chorągwie prowadził — p. strazni[k] y wozow co z tych chorągwie zabrała, między inszemi p. Ciechanowicowi podczętkowi smolenskiemu wozy pobrano, który sobie na 6000 rachuie, y przytym cos wozow kupieckich z niem pozakavac(?) miano, ale to raczey szyszczie, anizeli nieprzyiac. z obozu. Z piechoty cudzoziemskiej 8 się sprzedało: porucz-

nik oberstera Sarlego. Tegoz dnia consilium secretum było około dalszych progresow tey woyny.

27. KJM iezdził do Smolinska, ordynuiąc mieysca y przeyscia mimo nam prosto z mostu sposobic. Ku wieczorowi horągiew moskiewską y z chorążym oddano, ktorey tego dnia od nieprzyiac. dostano, gdy znowu o oboz nasz na Głuszycy chciał się kusic y iuz podpad był, ale wziąwszy odpor od naszych w las uciekł cos sam (?) ich straciwszy y chorągwie odbiezawszy. Potym p. Zelec z p. Czarneckim y z inszemi rotmistrzami iuz ku nocy przyiachali, ktorzy byli na czatę ku Drochobusowi dla dostania ięzyka w 500 ludzi wyprawieni y napadszy na nieprzyiac. z nim się potkali, pod sto Moskwy położywszy, 6 ięzykow przyprowadził nochayskich Tatarow, ktorzy to twierdzili, iz Maystruk y Zykow (?) z inszemi posiłkami swoiemi idą. Kozaczy tez zaporowscy w małej garści ludzi na czatę wyszedszy y do 20 dostawszy ięzykow onych poscinali, konie tylko a suknie pobrawszy.

28. JKM pridie impreszę pewną dla opanowania ostroska, gdzie oberster Dan był z swoiemi, sam zordynowawszy y wszystko sporządziwszy y co chorągiew robic miała y gdzie stac y ktora kogo posiłkowac naznaczywszy, o pułnocy, ktorey nocy mało co spał JKM, będąc in omni ostentus y wszystko dla iakiey confusiey w nocy ordynuiąc et omnia latera custrorum [!] dla bezpieczenstwa obozu od nieprzyiac. waruiąc, woysku przez most kazał się przeprowowac y iednym przez Smolensk kazał isc, drugim zas prosto z mostu pod mury, a trzecim przez Dniepr w brod do ostroska. A iz woysko na troie rozdzielone a nadto kozacy zaporowscy osobnym iuz swym pułkiem isc mieli ku nieprzyiac., tedy iuz switac poczęło, trzy regimenty piechoty p. Weiera woiewodzica, p. podkomorzego litew. y p. Abramowica ku nieprzyiac. następowac y strzelac się poczęli z niemi y coraz pod ostrozek zbliżaiąc, ze iuz niemal pod samym ostroskiem beli y iedna chorągiew p. Waiera na wale beła y chorągiew iuz w wał zatchniona beła, z którą potym chorąży postrzelony wypadł y inszych niemało zginęło, między inszemi maior tego regimentu, a sam p. woiewodziec w nogę postrzelony, lubo nie bardzo szkodliwie; ale iz nieprzyiac. ten ostrozek barzo był ufortificował ludzmi y działami osadził, dlatego potężny odpor z ostroska naszym, z dział y z inszey strzelby biiąc, w polu odkrytym dawali; podpadli byli z drugiey strony y kozaczy zaporowscy pod ostrozek y pod gorę do niego skradli się byli strzelaiąc, ale y ci trudno okopu y szancow nieprzyiac. pod gęstą strzelbą przebyc mogli y wprawdzie iuz był począł nieprzyiaciel stale ustawac w strzelaniu, nie mogąc naszym, resolute na nich następującym, ktorym, JKM na wszystko pilnie oko maiąc, prochow, knotow y kul y positkow dodawac, y onych po-

siłkowac kazał, wydoływac; ktorego y z dział naszych y u szancu iednego razono y podobno *viritas dedisset manus*. Ale interea nieprzyiac. obaczywszy to, wielkimi hufcami tak [z] Prozowskiego ostrosku, iako y tam, gdzie raytarowie y insi stali, sypac się począł y nie wiele naszego woyska konnego widząc na gorze, piechotę naszą, która pod ostroskiem stała, dołem się na nią skradaiać, aby było woysko nasze nie postrzegło, obskoczyc chciał; co obaczywszy piechota do szancu iednego od nieprzyiaciela przedtem usypanego y odbiezonego ratowała się, niz iazda nasza onych zoczywszy, do nich zblicac się zaczęła. Gdy iednak konni nasi z nieprzyiac. charcowac zaczęli, znowu piechota woiewodzica hełminskiego do swoiey oręzy wruciela się y z nieprzyiac. pod ostroskiem strzelac zaczęła, mocno na niego następuiać. Potym, gdy nieprzyiac., ktorego z hufcow albo pułkow nie małych stało na gorze, a insi w gotowosci niedaleko ostroska Prozowskiego, charcownika naszego uzparł, kozaczy nasi woyska koronnego, mocno posiłkuiąc swoich, mocno się o nieprzyiac. zderzeli y daleko uchodzącego pędzili. Ale potem więcey hufcow nieprzyiacielskich następowac zaczęło y oni impetu nieprzyiac. zatrzymac nie mogąc, lubo ich piechota JKM regimentu p. Roznowego skradzsy się pod nieprzyiac. dobrze posiłkowała y odstrzeliwała, przecię pod obronę usarzow y raytarow, z których 2 tylko chorągwie usarskie na gorze stało — p. Pawła Sapiehy y p. Mirskiego straznika litew., a 2 raytarskie — p. Abramowica y nieboszczyka p. Smelinga, zaczęli ustępowac powoli; zaczym te rotty usarskie y raytarskie widząc, ze nieprzyiac. ku naszym z wielką częścią woyska swego zblicac począł, o niego resolute się uderzeli y nie tylko ze ich zamieszali, ale daleko przez pole wszytkie prawie chufce, iako się to na oko widziało, przed sobą uciekaiących pędzili, a w tym nieprzyiac. naszych, gdy się zagonieli, na strzelbę piechoty y raytarską nawiodszy z lewego skrzydła zaiachał y 9 podobno towarzystwa, którzy się z nim uganiaiać zmięszali byli, załapił y chorągiew p. Sapiehy, zabiwszy chorążego, dostał. Interea puskarze z wału zamkowego tak dalece do nieprzyiac. umierzył, ze co raz wystrzelaiąc, w poysrodek hufcom trafiaiać, wielką w nim szkodę y zamięszanie czynił, gdzie snac y iedna znaczna między niemi osoba, nad którym znak czarny noszono, zabity, ktorego y kon z siodłem axamitnem czerwonym biegł, y inszych nie mało. Dlaczego nieprzyiac. nie czyniać dalszego z naszymi experymentu fortuny y obawiaiać się usarza naszego, który w posiłku pod gorą stał, uwaziaiać podobno iako przed 2 chorągwiemi usarskimi y dwiema raytarskimi tak wiele hufcow uciekac musiało, daleko od naszych ustąpiel. Nasi tez pp. hetmani widząc piechotę zfatygowaną y wielką trudnosc około opanowania szancu dla wysokosci

wału y głębokosci rowu koło niego y ze nieprzyiac., lubo w wielkich kupach naztępował y coraz bardziej gromadząc się pola naszym dac nie chciał, ale tylko uciekaiąc co raz pod ostroszki swe, które na tey gorze gęste stały, naszych na działa nawodził, z rozkazania JKM. piechotę o iedenastey godzinie ku południowi zwodzic poczeli, y lubo na nich Moskwa wycieczkę uczyniła beła, a zwłaszcza na kozakow zaporowskich, przecię iednak odstrzelana od naszej piechoty ustąpić nazad y z szkodą swą musiała. A iz od naszych z szanczyki oszanczowane beły, które przedtym nieprzyiaciel trzymał, dlatego KJM prawie spiritu fatidico upatrował z daleka, ze miały bydz bardzo potrzebne, mimo zdanie inszych ufortificowac y piechotą opatrzyc kazał, zostawiwszy nadto na polu czesc kawaleryey dla obrony piechoty w tych szancach zostawioney. Y tak ta impreza, która przez 6 godzin ustawicznym ogniem trwała, tego dnia skonczela się z wielką szkodą nieprzyiac., ktorych, iako ięzykowie udawali, w szancach pułtorasta, a w polu iazdy 60 polec miało; iednak więcey się ich potym na boiowisku, gdy Moskwa ciała swych nosiła widziało. Ale y w naszych nie bez szkody, bo z piechoty p. Waierowy legło ich do kilkudziesiat y nadto cos pacholikow usarskich y kozakow zabitych y cos postrzelonych. Z pod chorągwie p. Sapiehy trzëy towarzysze zywcem w zamieszaniu porwani, z pod p. Mirskiego szesc. Pod tę utarczkę ięzyk ieden niep. raytar postrzelony, będąc przyprowadzony do JKM y pytany, iezeliby nieprzyiac. przeczel co beł o tey naszej impresie, powiedział, ze nie, ale iednak spodziewalismy się tego y balismy się w gotowosci dla tego, ze zawsze woysko nasze zwykło się o co kusic ze wtorku na srodę, zaczym y teraz tegosmy w sprawie oczekiwali.

29. Nieprzyiaciel widząc, izesmy do ostroskow iego temi szancami, które JKM iako naylepi ufortificowac y osadzie kazał, zblizali sie, y ztąd obawiając się, abysmy Prozorowskiego y inszych iego ostroskow od Sekina położywszy się iakby w posrodku nie zalegli y owych od niego nie rozłaczeli, y na te resoluty y odwagi kawaleryey naszej, która się iakby oslep o tak wielkie ufce iazdy iego pridie uderzyła y onych z pola spędziła, obawiając się, zaraz po pułnocy cum summo tymore et terrore uciekac z ostroskow począł y odstępuiąc ostrozek Damow, potym ostrozek Prozonskiego zapalił, w ktorym, iz w spichlerach od nich postawionych pełno zywnosci było, dla tego y tey naszym nie zycząc pod nie ognie załozeli, które iednak lubo długo gorzały, przecię nasi prętko ugasieli y postrzëgszy, ze nieprzyiac. uchodzi, a beła noc ciemna y niepogodna, tam wypadszy wiele zywnosci nabrali a osobliwie srodze wiele sucharow, mąk, krup, słonin, miodow, sokow, iaice, maseł, serow y siana, coby go y na 100 y więcey wozow nie zabrał,

y do tego wiele knotow, kul, muszkietow, rydlow, motyk y inych instrumentow woiennych, a przytym dziala 2 wielkie, z ktorych obie pod ostroskiem w rowie, ktore prowadzac wywrocili y ratowac nie mogli, nalezione, y nadto 1 cerkiew z prochami takze, gdzie snac nawięcey zywnosci prochow y inych aparatow woiennych mieli, wiezucieli (!) zapaliwszy; taki iednak sam P. Bog na nich byl strach puscił, ze iako niewiasty in confuso uciekali, wiele rzeczy poodbiegali, nawet y swoich niektorych chorych ba y spiących, zwlaszcza tych, ktorzy sobie podpieli byli, nadto trupow kielkanascie przednich ludzi boiarskich w trumnach będących. Naszych iednak y towarzyszow, ktorych pridie zywcem zarwali-beli wszystkich... [невпрочно] y niektorych pomęczywszy, serca z nich powydzierawszy, w okop wrzucili, a niektorych w Dnieprze potopieli, y tak do ostroska Sekinowego, iakoby po przegranej bitwie trepidi, wszystkiego prawie odbiezawszy y 8 ostroskow ustąpiwszy, w ktorym iednym Prozonski, w drugim raytarowie moskiewscy, ktorych 130 na kon wsiadło, w trzecim Dam, w 4 Kit, w 5 Sander y nadto inszych trzech mniejszych, posli. Sarło tez w ostrosku swoim cicho quiescebat y lubo nasi od rana az do pułnocy zywnosc z tych ostroskow do obozu naszego wozili przez most wielkimi kupami, przecię do nich, iako przedtym czynił, z dzial nie biel; zaczym kazano beło do niego z dzial naszych dla sprobowania, iezeli nie uszed po południu, wypalic, ktory kilka razow z dzialek swych odezawszy się, zaraz strzelac przestal y naszym bieżącym do niego nie rospodował. Tey uciezki nieprzyiac. rozmaite przyczyny nasi dali: iedni, iako to ieden ięzyk, ktorego w ostrosku naleziono, powiadał, iz w tey utarczce miałby bydz Prokonski (?) z dziala zabity, a drudzy zas, iz Moskwa pobuntowawszy się przeciw Prozorowskiemu, ustąpiela, nie chcąc daley bydz pod iego regimentem. Tegoz dnia u OO. Bernardynow u s. Michała, gdzie krolewic JM był, solenniter Te Deum laudamus, dziękuiąc za to, ze P. Bog taki strach na nieprzyiac. puscił.

30. Językow trzech przedało się, ktorzy tego przyczynę ustąpienia nieprzyiac. tę dawali, iz Moskwa obawiając się, abysmy im od Sekina y od Leska (!) nie zabieгли temi szancami, ktore są od naszych z rozkazania JKM oszancowane, y do nich niemi się nie zbлизeli, do kupy wszystko porzuciwszy, zaprowadzila się y między ostroskiem Sekinowym y Sarlowym položeli się. Krol tez JM woysko rozdzielil: iednym z p. woiewodą wilunskim na tamtey stronie Dniepru w ostroskach nieprzyiac. položyc się kazal, przydawszy do woyska koronnego niektore roty y regimenty konne, a z drugim sam z JM p. woiewodą podolskim na Pokrowskiej zostal. Tegoz dnia ku wieczorowi 11 cudzoziemcow przedało się powiadaiac, ze Prozorynski we trzech milach od Sekina stanal,

wielce zturbowani, daiąc przyczynę ustąpienia iego, ze Dam słysząc w nocy, ze nasi koło ostroskow albo szancow opanowanych pilno robią, czego sam wiatrowi większą reprezentował rzecz, niz podobno było, zaraz zatworzony do Prosonskiego spodziewaiąc się iakiey od naszych nawałności ustąpił y potem y iemu strach w oczy pusciwszy, z nim pospołu z szancow abo ostroskow, wszystko porzuciwszy, tylko co cerkiew prochy wysadziwszy, uciek. Ciz powiadali, ze Alexander Lesel z swych szancow gotowie się ustąpic y iuz niektore działa poodwoził, a z drugieimi tey nocy umykac gotuie się podobno do Moskwy; drugim iednak, ktore są bardzo wielkie, radzie nie mogą y tak ich albo zakopac, albo rozsadic chce, y o Sekinie iuz powiadali, iakby ku Moskwie ruszyc się zamysliwał, ale o tym nihil certi. Tegoz dnia consilium secretum odprawowało się strony dalszego nastąpienia na nieprzyiac.

1. 8bris. Presentowała się chorągiew pietierska JKM p. Laszcza y 2 raytarskie. Ku wieczorowi przedało się kilku ięzykow od nieprzyiac. między inszemi ieden y to pierwszy Moskwin syn boiarski z raytarskiey companiey, ktory powieadał, ze dlatego się przedał do naszych, ze dawno miał wolą słuzyć carowi krolowi naszemu. Ustąpienia Prozorowskiego zrozumiawszy, zaraz uchodzieć począł, y gdy Dan z nim uchodzieć nie chciał, do Sekina posłał, aby mu roszkazał, co uczynił. Z czego nie będąc contenti, wszyscy boiarrowie roziedzaią się y im ich wiele poszło do Moskwy, zaczym tuszy, ze y Sekin musi ustąpic, gdy się wszyscy rozbieżą. Iuz dział nie masz ani u Sarlego ani u Lesla, bo wszystkie popowywozono opocz wielkich, ktorym radzie nie mogą. O działach wielkich powieada, iz ich chcą albo zakopac abo rozsadic; piechoty wszystkiey nad 2000, ale y ta się rozbiega. Iakoz drudzy ięzykowie powieadaia, zeby iedno biały znak z murow naszych był zawieszony, tedy chcą się przedawac wszyscy naszym, bo ich tez iuz nie wiele, co y kazano uczynic y przytym zatrąbic y strzelby zasadic, aby pod obroną yey uchodzieć mogli, y wiele bardzo co dzien przedawa się.

2. Rada tajemna odprawowała się y potym kilka set koni na czatę wyprawiono dla ięzyka.

3. Ięzykow 17 przedało się. Ku nocy nieprzyiac. z szancow ustępowac począł, one zapaliwszy, a osobliwie Alexander Lesel y Serbel, wszystkiey robotki tak wielkiey około starania ostroskow, szancow y lasow odbiezawszy, wszyscy do iednego obozu Sekinowego posli, złączyli się, y Smolensk od oblężenia uwolnili. KJM. obiezdzał wszystkie te ostrogi, blokauzy y szance od nieprzyiac. odbiezane, a wielką bardzo pracą y kosztem wystawione y kobelinami na mil kilka w koło ostawione, reuidował y z min, ktore nieprzyiac. pod mury prowadził, ale ich nie

skonczył. Potym presentował się regiment piechoty xiążęcia p. kawalera y potem poczet p. Niewiarowskiego, p. Crispina y p. Giezycy. Ku nocy we dworze p. podwoiewodziego smolinskiego w Smolinsku prochy zapaleły się, które tam robiono y przesuszano, a było ych beczek 2 y 3 petardy, które 11 człowieka wyrzucili y prawie wszystkie dwor rozrzućili, przyczynę tego zapalu iedni daią tę, że pacholik ieden miał kupkę prochu odłączywszy probowac ogniem, zaczęł skra y do drugich padł; drudzy udawiaią, iakoby pacholik z czaty przyiachawszy miał w tey izbie u okna pistolet wystrzelic y z tego strzelania miałby ogien do prochow dopasc y on zapalic. A iz w tym dworze pewna commissyia przez dni kilkanascie odprawowała się y tego dnia stroney rachunkow y długow, które pod te oblężenie od starszych tego oblężenia są zaciągnione, dlatego cudownie są od tego przypadku od P. B. zachowani, gdy iuz zszedłszy na to miejsce z małej iakies potrzeby rozesli się, a sam p. podwoiewodzi tym samym tego uszedł, że goscie pod ten czas wyprowadzał.

5. Kilka językow przedało się.

6. Pogrzeb p. Woiewodzkiego rycerskiego człowieka odprawował się, który na wycieczce z zamku w ramię postrzelony będąc z wielkim zalem wszystkich oblężencow y rycerstwa wszystkiego y KJM dokonczył dni swoich, który akt zastawszy JKM na miejsce swe JX canclerza koronnego w poselstwie. Tegoz dnia 2 językow przywieziono, z których iednego z obozu nieprzyiac. boiarzyna; ten powiedział, iż strzelba wszystka zwieziona do Sekina y iedna na gorze postawiona, a druga ku Dniepru obrocona, z których iedne działa piechota ciągnęła, a drugie konmi prowadzono; o przyczynę ustąpienia Prozowskiego tę dawali, iż z przeszłych listow naszych miał zrozumiec, iakoby nam od cesarza krzescianskiego mało isc w posiłku nie małe woysko z synem cesarza JMci y z Polski kielkadziesiąt tysięcy y z kozakow takze: zaczęł obawiając się, aby się byli zaraz teyze nocy na niego nastąpic nie chcieli, iako się szturmowali do Dama, uszedł do Sekina y położył się za nim w dole nad Dnieprem. Ale się iuz wielka czescz boiarow yego roziachała; sam się z Sekinem gniewa y nie widuią się tylko co w rozradzie. Zywnosci ma Sekin dosyc, aly y boiarowie co z Prokonskim dlatego uciekaia, że y koni nie maia czym karmic, iezeli by tu Sekin miał zimowac. Pytany powiedział, iż w tey mierze czeka rozkazania carskiego, po które iuz dawno posłał. O woysko pytany wieleby go teraz do Moskwy zgromadzonego było, powiedział, że nic pewnego wiedzic nie moze iednak nie kładzie go więcey nad 20,000. Drugi język, który na goscincu Drochagonskim (?) załapiony, Tatarzyn krzczony, powiedział, iż iachał z Izmaelem synem tego, który iest w obozie Se-

kinowym, od stolice z ludzmi dawnymi, których posłał car za pisaniem Sekinowym, gdy [невправно] o przyjeździe JKM y z krolewiczem JMscią w wielkiej potędze prosił o ratunek woysku swemu y posłał mu ludzi manasterskich albo dadecznych, które duchowni ich y cercy wyprawili 14000, ale niemal wszystko muzykowie. Przytym kazano się być nagotować połowicy dworu carskiego, którego 800 bywa, nadto do tegoż woyska wyprawiono z pieniędzmi drugiego Izmaela, których do woyska sterykroc sto tysięcy 60 y kilka tysięcy prowadzi, przy której kazni tysiąc strzelców idzie, a iż wszędzie od naszego woyska trwoga po goscincach, dlatego ten Izmaelo zatrzymał się w Iarzniie (?), mnie tu posłał do Sekina dając o tym znac y tak mię poymano. Referował i to, że car kilkadziesiąt tysięcy rub. posłał do Holiandrow, zaciągając 4000 piechoty; o Tatarach powiedział, że ich barzo po 2 kroc. połupili, iako pierwey tak i teraz do kilkadziesiąt tysięcy dusz w niewolę wzięwszy y wielkie szkody ogniem przyniosszy; pierwy dlatego ich woiowali, że ich cesarz turecki na nich spuścił był dlatego, aby co prędzey woynę przeciwko nam przymierza nie czekając podieli, a teraz nie wie z której przyczyny; car na nabozenstwo się udał, prosząc za tę expedytją P. Boga y chodził na odpust do S. Troyce, y we srody y w piątki nic nie iada; także i patryarcha wielkie nabozenstwo odprawuje; ludzie ci nie wiedzą ieszcze, któredy isc mają, bojąc się woyska naszego y podobno po tej stronie przydą, po której woyska naszego nie masz. Tegoż dnia kazał KJM szance y blokauzy nieprzyj. rozrzucac.

7. Obywatele smolenscy JKM publica oratione za oswobodzenie dziękowali a przytem prosili, aby te daniny, które dotąd lennym prawem trzymali za odwagi, prace y trudy swoje, które Rptey w dotrzymaniu tego zamku oswiatczyli, wieczystym prawem były im nadane; druga, iż powinność ta tylko na nich zostawała, aby do półroczu zamku powynni beli kosztem swym obronic, — ponieważ nadto drugie pół roku swym kosztem bronieli y cierpieli to oblężenie, aby za tę ich posługę także zold szedł, iako y na tych, którzy pod chorągwiemi służyli; trzecia co ad [fidem] publicam, to co dał który z nich, bądź zboza, bądź pieniędzy, wroczone im było y budynki, które także do przełamu na zabudowanie dziury dawali, nagrodzone; czwarta, aby im KJM chorągiew nową dac raczył, żeby tę, którą pierwey z łaski JKM mieli y pod ten czas tej expeditiey, oblężenia y wyswobodzenia w kosciele P. Bogu dziękując zanieśli. Na to im KJM diserta or(atio)ne odpowiedzieć raczył, wielce tę ich stateczność, cnotę, persuerantiją y wszelkie odwagi wysławiając y pięknymi słowy wynosząc, a na pierwsze puncti dwa powiedział: ponieważ to secundum leges regni. nie iest

w mocy JKM wieczności dawac y cwierci przyznawac, tedy chce JKM interponowac autoritatem suam u stanow koronnych, aby na to zezwoleli y czwierz darmo za te swe odwagi mogli miec; na trzecie — strony zapłaty inibit JKM rationes, aby fides publica eliberowana bydz mogła y tym wszystkim, bądź pieniądźmi, bądź zbożem, co tego nazycali, stała się iako nayprętsza satisfactiia, ofiarując im przytym nową chorągiew, iako prosili, aby tę, iako umyslili, w kosciele zawiesieli, a nadto prosząc, aby do konca w tey pracy ieszcze chcieli persuerare nie odbiegając zamku tego, poniewasz nieprzyziaciel ieszcze w polu onemu inhiat, dotąd poki abo ztąd omnino spędzony nie będzie, abo iaka transactia nie zaydzie. Co sobie beli wzięli do osobnego koła y potem przesz p. woiew. smolinsk. y dwu z poysroduku siebie dali tę resolutiia, iz są gotowi wszystko uczynic, byle na ten czas czymkolwiek beli posileni, obligując conscientiia swoię, ze nie maią o czym daley trwac, chcąc spizarnie swe otworzyc na oswiatczenie tego, ze na wszystkim zesli. Tegoz dnia była rada, iezeli przeciwko tym ludziom datecznym albo manasterskim wyprawic woysko, aby się ich mogło wprzod zgromic, nim się z drugim woyskiem złączą, poniewasz iako ięzyk powiada, iuz niedaleko bydz maią, y lubo JKM miał się był nazaiutrz to iest 7 z woyskiem ruszyc, placuit zatrzymac się, a przeciwko tym ludziom potężną iaką czatę wyprawic. Iakoz naznaczony iest JMP. kamieniecki na tę expedytiii [z] 6000 człowieka, który zaraz tey nocy day Boze szczęśliwie poszed.

8. Kozacy zaporozcy z swego dawnego taboru ruszeli się, ku nieprzyziac. zbliżyli y nad Dnieprem ku Dziewicy gorze obozem staneli.

9. Chorągiew p. Czarneckiego, która była posłana na czatę dla ięzyka y wywiadowania się o p. kamienieckim, który w 6000 woyska ieszcze był z piątku na sobotę poszed przeciw nieprzyziac., y dawania onemu succurs, iezeliby potrzeba była, iz nad roskazanie hetmanskie ieszcze nazad bez ięzyka powrociela się, dla tego porucznikowi znouu kazano isc z inszymi chorągiewami do p. kamienieckiego ku Drohobiczyny.

10. Taz horągiew p. Czarneckiego, idąc za p. kamienieckim, dostała 5 ięzykow, a między inszemi iednego kozaka dunskiego posłała do obozu, którzy byli wysli dla strazy. Ten Dunczyk powiadał, iz Sekin ma wolą tu zimowac, i ze zadney czaty nie posłał ku tey stronie, gdzie nasi z p. kamienieckim posli i ze oboz swoy nieprzyziac. okopuie. Tegoz dnia Moskwa pacholikow naszych y koni, którzy dla zywności koniom iezdzieli, zasadzili się przy błocie pewnym most zruciwszy, koni nabrali y pacholika posiekli.

11. Piechota nasza na to tam miejsce, gdzie Moskwa często naszych bierała, na zasadzki wyprawiona, a ku wieczorowi przy hasle kazano konie po południu mieć wszystkim siodłane.

12. Kilka ięzykow przedało się z obozu nieprzyiac.

13. Boiarzyn ieden przedał się, który powiedział, że Sekin nie bardzo tu myśli zymowac, ale tylko zimy oczekiwa, żeby mógł [w] ziemie działa saniami zaprowadzić do stolice. Tegoż dnia p. strażnik podjeżdżał pod oboz Sekinow y zastał most sekinowski od nas rozebrany, albo dele z niego zabrane y straż, która przedtem u mostu bywała, daleko za kobelinami y ognia mało co; z kąd spodziewaliśmy się, że potężną iaką czatę wyprawic mieli. Tenże boiarzyn powiedział, iż Prozorynski ledwie kilka set człowieka ma przy sobie, bo się wszyscy porozieźdzali; woyska nieprzyiac. nie kładnie tylko 20 y kilka tysięcy, lubo się oni na 50,000 kładą.

14. Od p. kamienieckiego z pod Drohobycza (!) posłany p. Kowalski towarzysz z pod horągwie iego przyiachał do KJM y z tą wiadomością, iż P. Bog z łaski swej pobłogosławił tę czatę JM y lubo tych ludzi datecznych, kwoli którym wyprawieni byli, przeciąć nie mogli y posłakowac, na inszych iednak, którzy z obozu do Rosławia sli dla infestowania Mscisławia, Krycowa y inszych miejsc przyległych, napadszy, onych zniesli, a mianowicie 800 boiarow, którzy w pewnej wiosce odpoczywali, których p. kamieniecki communiem woysku drugiemu powoli isc kazawszy tak zbieżał, że im ani do koni, ani do broni, do sprawy przysc nie dopuścił y nayprzedniejszych zywcem pobrawszy, y innych w pien siec kazał, gdzie wielka zdobycz bachmatow, rynsztunkow, szat y pieniędzy woysko zabrało. Wprawdzie niektórzy, w domu zawarszy się, bronie się chcieli y iednego dragona postrzeliłi, ale nasi do nich resolute skoczywszy y ogniem ich otoczywszy, spalili, y by nie noc była nastąpiła, chcieli się byli o drugich, których 1200 [w] przyległy wiosce beli, bo ich 2000 wyprawiono było, pokusic, ale będąc przestrzezeni od tych, którzy z onych 800 usli y od ognia zapalonego ubiegli; dlatego nazaiutrz zdało się daley isc pod Drochobycz, gdzie idąc, naprzod napadliśmy na pułtorasta Moskwy z nową chorągwią, którą Sekin wyprawił był dla przeymowania y łapania tych, którzy z obozu iego uciekają, którzy, iż iusz od naszych przeczuli byli od swego, który, do naszego posłuchu przyiachawszy, pytał się, coby za ludzie byli, dlatego sprawą uchodzie poczęli, którym kozacy w tę zaszedszy, onych funditus zniesli y chorągiew wzięli. W poniedziałek pod Drochobycz communiem podpadszy, gdzie idąc, w drodze cursora, idącego z stolice do obozu z gromadą listow do boiar, wiadomego chłopca wszystkich rzeczy, poymali y onego prowadząc, tak resolute

na straz nieprzyiac. uderzyli, ze częste ich trupy polozywszy na ostatek az do samego zamku na nich iachali y iuz niektore chorągwie, a mianowicie p. Ielinskiego straznika wojska koronnego, w bramę za nimi wpadac poczęli beli, ale gęstą strzelbą zrani, odstąpić musieli; horązy iednak w bramie zabity z działa, a drugiemu towarzyszowi głowę kula urwała, y ieden pacholik. Potem nasi do miasta obrociwszy się, one wysiekli, w niwecz spaleli y srogą rzecz zywnosci, którą ztamtąd do obozu wozono, poniewasz tam boiarrowie niemal wszyscy swoje mieli depositium, y w kozdym domu po kilka wozow wielkich zywnosci naładowanych stało, to iest mąkami, krupami, słoninami, miodami, gorzalkami i do obozu prowadzić miano; nawet cerkwie pełne sucharow spaleli y iednę klech, która pełna półkow była. Potym za kilka mil wszystkie goscince opędziwszy y zadnych ludzi, aby im na pomoc isc mieli, nie posłakowawszy, wyprawil p. kamieniecki czatę rotę kozacką ku Wiaznicy, aby samemu czarowi pod nos zakurzeli, kazawszy im ogniem y mieczem, ktorych oczekiwaiąc ieszcze, nie zmroczel się. Tamze kozacy napadszy na kilka set wołow, ktore kupcy do obozu Sekinowego prowadzili, one pozabierali, a kupce wysiekli. Prowadzi za sobą więzniow p. kamieniecki przedniejszych do 40, a drugich w pien wysiekli y wyscinac kazał, aby to w posłuch mogło wpas[c] nieprzyiacielowi. A iz tego dnia pp. hetmani iezdzieli dla recognoscowania obozu mieysca, dla tego mało Izmaela, w pewnym poczcie idącego do stolice, który dla złego zdrowia licentiowany, y przy nim nie mało kupcow wracaiących się do stolice y boiarr chorych, mało nie ubiegli, ktorzy będąc w drodze, a uslyszawszy o p. kamienieckim na Drochobunskim goscincu dokazuiącym, nazad się do obozu powrocili y sam Izmaelo iedno co do obozu Sekinowego wpadł, gdy pp. hetmani nadiachali. Ostatek iednak ludzi iego, co za nim sli, nasi pobieli y niekorych poimali y potem y inszych, ktorzy z obozu takze dla zywnosci wyiachali byli, gromieli y cos zaymali y pobieli.

15. Conclusum znowu nazaiutrz ruszyc się obozem na okolice Bogdanową, zostawiwszy p. woiewodę smolins. ze dwiema tysiącami przy Smolensku, asecurowawszy go, ze y ci ludzie, ktorzy ieszcze idą, pod regiment iego isc maią, y ze do czasu tam tylko pewnego ma zostawac y w zamku nie zamykac się.

16. Oboz ruszył się — stanął za puł mile nad rzeką Tyczowna. Przed wiadzem zaprosil p. woiewoda wilinski JKM y krolewicza JM do sałaszu swogo, poniewasz iuz izba JKM skorzana rozebrana była, gdzie tez był y p. woiewoda podolski, hetman polny koronny, JMX canclerz. Beł tam y posłaniec cesarza krzescian. JM y uraczony iest, gdzie tez zaraz pozegnał KJM. Gdy miał KJM wsiadac, darował mu

XJemosc konia tureckiego, a krolewiczowi stempaka. W drodze ziachała się z JKM czata, która się od Drochobycza wracała, prowadząc barzo siela wołów, iałowic, koni y inszych rzeczy y zywności, a przytym 32 raytarow y z kapitanem legintanem y z trembaczem, na których p. kamieniecki pridie napadszy, którzy byli wysli dla łapania naszych na czatach, gdy na nich nastąpiel, zaraz się poddali. Potym w drodze sam p. kamieniecki KJM witał y też niemal relatią tey czaty uczynił, iako przedtym towarzysz iego z pod chorągwie p. Kowalskiego od niego posłany, y przytem iego kapitana leytnanta ze wszytką campanią oddawał, y iako się wielka szkoda uczyniła nieprzyiacielowi w zywności y w inych rzeczach, na wielką to sumę szaczuiać, p[owi]jedaiąc to, iako pacholikowie dzieleli się guzami złotem drogiemi. Stał oboz nad rzeką Weziwną, do ktorego pozno przyiachał JKM. W obozie potem presentował Moskwicina iednego, Damba nieiakiego, który, iz w Polsce długo służył, powiedział, ze dlatego wezwany był do rozrady, gdy pod Smolensk woysko wyprawowac miał, examinuiąc go, iako wiele krol polski, albo iako oni zowią litewski, woyska miec moze, y gdy powiadał, ze pod sto tysięcy, bardzo go łaiano; referował y to, iako Sekin nie chciał się podiać tey woyny, wymawiaiać się przysięgą, ale mu czar koniecznie kazał, mowiać, zes ty Smolinsk straciel, ty go dostan znou; powiedział y to, iako Sekin udaie carowi, ze litewskie woysko gromi y iako napisał do czara, ze iakoby zabił krolewica JM, sądząc tak p. Sameta, szlachcica piękney complexiey na pięknym koniu siedzącego, w potrzebie zabitego.

17. JMp wojewoda podolski ruszył się wprzod z pułkiem swym, poniewasz na niego alternata przypadła z ordynatyey JKM, którą uczynił między pp. hetmany, aby raz ieden, drugi raz drugi wprzod chodził, a pułk JKM w poysrodku, y poszedł lewą stroną, ktorendy y w oczy są obrocone, a KJM sam z woyskiem prawą stroną szed, prawie w bok ostroskow Sekinowych na dobre strzelenie, o nie ocieraiąc się. Nim iednak KJM ruszył się, p. kamieniecki czynił relatią JKM confessat iego leytnanta, który to powiadał, ze wszyscy w obozie nieprzyiacielskim tego są rozumienia, ze Sekin ma swoje porozumienie z JKM, i ze bardzo Litwie bardzo faworuie, bo gdy KJM pierwszą razą przyszed był na Pokrowską górę, tedy wszyscy obersterowie chodzili do niego y on z niemi, declaruiąc się mu, iz mają takie sposoby, iz to siely (a było ieszcze woysko na ten czas nieprzyiac. całe y ochotne) y potęgi, ze mogą KJM. zawrzec passus y nie przepuscic go więcey do obozu y o woysko uderzyc się, ieno niechay kaze następowac; on zadną miarą nie chciał, powiadaiać: nie mozna iemu chłopu chciec się o krola kusic, poniewasz to iest dziło carskie, y gdy na niego wołali

boiarowie : „zmienniku !“ declaruiąc się, ze chcą o tym pisac do cara, on ich knui [knutować] chciał, a potym powiedział : opiszcie iako chocete ; tenze powiedział, iako słaba ostroznosc y straz bywa około ostrosku nieprzyiac., bo się woysko rozbiegło ; o działach powiadał, ze wszystkich pod 60, ale 4 tak piękne są y przednią robotą, które lano w Austerdanie, ze ich zaden z obeysterow y kapitanow, na wielu mieyscach służąc, nie widział piękniejszych ; o prochach powiedział, ze ich mają pod 1000 beczek, knotow tak wiele, coby ich mogło bydz na czaly rok ; kul także srogą rzecz ; zywnosci iednak omale, która gdy im ieszcze odięta będzie za odięciem iem pasu, musi bydz nędza u nich ; p[owi]jedział y o tem, co oboz y ostroski około Smolenska wystawił, ze iest tak perfect w swey professy, ze go y Inderlant niema lepszego, ale trudno go z tamtąd odwabic, bo taką ma placą wielką, iakieyby mu zaden monarcha dac nie mógł. Examinował go potym y syn KJM y wywodził JKM, iako nieprzyiac. niema piechoty nad 1000, wszystkich obersterow y kapitanow wyliczaiąc ; potem suam operam ofiaruiąc do usług JKM y do iakiey odwagi zdrowie swoje w tym obliguiąc y to chwalać, ze JKM na to mieysce ruszył się na oszancowanie gory Skowronkowej rzeczoney, powiadaiąc, ze z tamtąd moze się wiele zaszkozić w obozie nieprzyaciela y prochy iego zapalic, ukazuiąc mieysce, gdzie ie mają, y sposob zapalenia podaiąc ognistymi kulami, a przytem dziwuiąc się, ze KJM zadnego z Sekinem porozumienia niema, zycząc tego, aby JMX cändlerz napisał, ofiaruiąc się ten list w swoy list do zony zapieczentowac y przesz trębacza swego do obozu odesłać, a przesz nię Sekinowi ; ktory napisany był od JMX canclerza, ale się z nim trębacz nie mog przeprawic na rzecz ; nie iest posłany po tey, która potem nastąpiła, potrzebie. Potem p. kamieniecki oddawał kilkudziesiąt więźnia na tey czacie dostanych, między którymi wiele boiar beli, z których niektorzy więcey niz po stu rubli mieli właty (?) od cara y dwu cursorow : ieden, ktory szed z obozu do stolicy, a drugiego, ktory szed z stolicy do obozu z listami. Między inszemi listami był ieden confidenter do brata napisany, w którym daie znac o wielkiej nędzy tak swoiey iako y obozowi, daiąc tego przyczynę, ucieczkę sromotną Prozorynskiego, dla ktorey wszystkiego odbiezec musieli tak zywnosci, iako y siana, ktorego on był sobie kupił za 3 rubli, y iako o tey ucieczce nic nie wiedzieli y rozumieli, ze na nas następowac mieli, gdy im uchodzic w nocy kazano ; zaczym, gdy wysli, zaraz ostrozek zapaleli ze wszystkim, dlaczego ze stratą wszystkiego dlaczego nie zyią w obozie, ale męczą swoy zywot ; na czatę nie mają poselać na czem ba y nie smieią, bo Litwa wszędy okrażela y dwa pasy im odjęła ; o swych koniach pisze, ze ieden łosak stara, drugi

hora, a trzeci nie duza; w obozie Sekinowym pisze siana droho nie budziesz kupiły, bo o kupie nie dostanie; o swym słudze pisze, ze o cudze siano tak go bito, ze y dotąd lezy, prosząc przytem, aby mu nie dopuszczał od głodu umierac, ale aby mu posłał czego y sługę koto-rego, chcieli go w Moskwie zywo widziec. KJM w godzin dwie po południu ruszywszy się z wojskiem dobrze zordynowanym y idąc z bęb-
nami mimo nieprzyiac., gdzie wiele nasi do niego przypatrując się ostroskom iego zbliżało się nadspodziewanie, nieprzyiac. cicho w ostroskach siedzącego minął, y mrokiem stanął na gorze obozem przy rzece Kołodni, gdzie wieżdżając większa czesc woyska iuz JKM w szyku pięknym czekała y przejmowała z rozradzenia JM woiewody podolskiego; ten kapitan lejtnant, widząc woysko iezdne, bardzo się mu dziwował y powiedział, zesmy niczym nie straszni Moskwie iako temi płatnikami, iako oni usarza zowią, y iako oni w obozie nieprzyiac. na nic barzies nie respectowali, iako na usarza naszego, p[owi]edaiąc, ze o insze woysko łącznoby sie beli kusieli; y gdy mu powiedziano, ze to ieszcze nie wszytka iazda, bo ich częsc z chetmanem koronym w pierwszym pułku poszła, powiedział, ze takim wojskiem mozecie nieprzyiac. zniec y pusc az pod stolicę. Tamze zbieżał był p. Danielowic woiewodzie ruski, aby mógł być przednac KJM o ono factum pod interregnum w poranieniu p. Kalinowskiego popełnione, ale na ten czas do ręki JKM nie iest przypuszczony, na dalszy to czas odłożywszy, gdy z ludzmi przybędzie.

18. P. woiewoda wilinski podług ordynatney naprzod szedł z pułkiem swym na Bochtanową okolicę, za ktorym y KJM prętko się ruszył y potym długo stał przy iedney z ty przeprawie dla porządnieszego ciągnienia, zaczym, gdy woysko litewskie przeprawiło się, tam ruszył się y iachał przed wojskiem koronnym na drugą przeprawę, którą przy sobie dla snadnieyszego dział y woyska przeprawienia naprawowac kazał; y gdy za wojskiem litewskim woysko koronne przeprawowac się poczęło, idąc podług otrąbienia cicho bez bębnienia y trąbienia, dał znac p. woiew. wilinski KJM, gdy się iuz ku tej gorze, gwoli ktorey, aby się mogła opanowac, oboz się nasz ruszył, z pułkiem swym zbliżył, iz nieprzyiac., ktorego przed dwiema godzinami straz nad rzeką Kołodną stojąca y dwa ięzykowic załapieni byli, w pole wielkimi kupami wychodzi, — prosząc przytem o declaratyą, iezeli iuz o tę gorę kusie się ma y na opanowanie oney piechotę zmykac ma, a interea kazał powoli chorągwiom tak iezdnyim iako y pieszym ku nieprzyiac., ktory był wyszed, następowac, zakazawszy charcow zwodzic podług roskazania JKM. Gdy się nasi do Moskwy zblizac, iedni po bokach, drudzy w oczy, poczęli, zaraz nieprzyiaciel,

iakoby mu w gębę dał, bo się nas nie spodziewał, nazad ustępowac począł y do ostroskow, straz tylko zostawiwszy nad Dnieprem, poszedł, y z dział do naszych palił. Interea tez sam KJM tam nadiachał. p. woiew. wilin. otrzymawszy zas taką od KJM stroney opanowania tey gory, przecię nie chciał nic aggredi, ale znowu uprosił JMX canclerza, który tez tam był przyiachał, aby do KJM wrocil się, prosząc o declaratiia pewną; gdzie potem sam JKM z xiędzem canclerzem nadiachał y w imię Panskie piechocie na tę gorę postępowac kazał, która z łaski Bozey tego dnia bez szkody wzięta y piechotą osadzona, wprowadziwszy tam trzy regimenty: ieden p. kawaliera, drugi p. podkomorzego litewskiego, trzeci p. Abramowicza woiewodzica smolinskiego, bo nieprzyiac. odwadze naszej zdumiały, z dział wypaliwszy quiescebat; a iz po południu deszcz wielki lał y szedł (!) do pułnocy, dlatego wielkiego niewczasu użyło woysko tego dnia, bo wozy wszystkie w obozie były zostawione, które za woyskiem isc miały; zaczym sam tylko KJM mając karete, w ktorej całą noc odpoczywał, mało co spiac, omnibus periculis obruando in casu z odwagi nieprzyiac. y prawie sam ex agibus dla bezpieczenstwa woyska agendo. My insi wszyscy sub dio w kłodach w chrustach na dzdzu przy ogniach ni iesc, ni pic co nie mając, ani sobie ani koniom; piechota, iz ciągnieniem sfatygowana była y niepogoda, ha y głodem, bo chleba nie było gdzie kupic, poniewasz ani wozow, ani bazaru nie było, dlatego nie kopiac zadnych szancow odpoczywała, gdyz tez y wozy z rydlami y z motykami, noc nastąpiła, na tę gorę do piechoty w lesie będący trafic nie mogli. Ku nocy ięzyk ieden przyprowadzony powiedział, asz się tu Moskwa nas nie spodziewała, ale rozumiał, ze KJM yz woyskiem miał isc na zimowanie do Biały, zaczeim z iego przyscia bardzo potrwożeni, nie wiedząc co czynic; wszakze przecię w nocy działa na gorę na pewne mieysca powywozieli y szance postawili, w ktorich potem nazaiutrz do naszych bardzo paleli. Pp. hetmani poczęli się beli o wozy zamawiac, udaiać, ze p. woiew. podolski miał kazac wozy zatrzymac, co potem intercept xanclerz powiadaiać, iz od slugi p. woiew. wilunskiego słyszał, w drodze go potkawszy, ze sie p. woiew. wilinski do oznaymienia swego wczora zatrzymac kazał; zaczym, iz potem znac dac zapomniał, wozy nie ruszeły się, dla ktorich y insze wszystkie w obozie zostały. Tegoz dnia p. woiew. smolenski posłał do KJM od cara tatarskiego poslanego: w Smolinsku przymował y na salwe mu wszystkie strzelbę wypuscic kazał. Kozacy tez Zaporoscy ruszywszy się obozem swym staneli po drugiej stronie Smolenska.

19. KJM sam osobą swą iezdził tę gorę opanowaną recognoscowac tam, gdzie szance kopane byc miały, bateryie wystawic kazawszy,

co prędzy kosze robic y nasypowac, obaczywszy sposobnosc tey gory do razenia nieprzyiac. w obozie; wszystko sporządziwszy iachał potem reuidowac mieysce na oboz, bo przesz tey nocy tam kozda horągiew odpoczywała przy ogniu in omnem cruentum odwagi iakiey nieprzyiac. siedział, gdzie w szyku sporządzonym postawiona była. Po zwroceniu się z tamtych mieysc KJM kula z działa tak blisko JKM uderzyła, ze ziemia JKM opruszyła. Po południu pewne chorągwie w polu zostawiwszy y strażą porządną błonie y to mieysce, ktorendyby nieprzyiac. miał wypadac, osadziwszy, sam z drugim woyskiem ruszył się na tę gorę, gdzie oboz iest postawiony ex opposito tey gory Skowronkowej, gdzie ledwo z konia zsiadł do budy, bo wozy ieszcze y drugiego dnia dla złych przepraw y niepogody ledwie które przysły, y takesmy niemal wszyscy iako y pierwszey nocy sub dio odpoczywali, miasto dzdzu mroz mając, — dano znac KJM, iz Moskwa przesz mosty przepawiła się w wielkiej potędze tak iazda iako y piechota, ktora to miała do tego motivow, ze rozumiała, ze KJM miał się ztamtąd ruszyc do Białey na zimę, piechotą tylko gorę Skowronkową osadziwszy. Zaczym, aby ich fortelow nie postrzezono było, iazdę w pole ku naszym chorągwiom na strazy stojącym, ktora potem od naszych popędzona prętko pola ustąpiela, wyprowadzili y wrzekomo następowac im kazali, a oni interea o 40 chorągwiom piechoty, wszystką prawie potęgę swoią y siły wywarszy, na tę gorę Skowronkową do naszej piechoty następowac y skradac się kazali, iakoz naszych ubezpieczonych mało nie ogarneli, by ich byli ci, co kosze nizey pletli, kasek nie postrzegli y na drugich nie zawołali, ze Moskwa następuje, ktorzy acz zrazu rozumieli, ze zartuią, potem rzeczą samą to uznawszy, gdy na Moskwę krzyknieno, aby strzelali, tak prętko do sprawy przysli, iednak tak nagłego y potężnego impetu nieprzyiac. znies nie mogąc, strzelając się, ustępowali powoli, trzymając iednak na sobie potęgą nieprzyiac. O czym JKM wziąwszy wiadomosc, sam co prędzey na konia wsiadł y woysku w pole wychodzie kazal y prętkie barzo posiłki tey tam piechocie posłał, wyprawiwszy tam regiment krolewica JMP y drugi p. Butherow tey piechocie po iedney stronie w bok isc a...licey swiey dworskiey raytar skiey po drugiey następowac kazal, gdzie tez iuz y pp. hetmani kilka chorągwi kozackich wyprawili byli, mianowicie p. Moczarskiego, Sierakowskiego y Czarneckiego, p. Łowczyckiego y inszym, ktorzy po obu stronach wziąwszy nieprzyiac. gęstą zaraz strzelbą, mianowicie piechota krolewica Kazimierza JM y p. Butlera na niego nastąpiela, przy ktorym y one regimenty dawniejsze poprawiwszy się, dopiero nieprzyiac. pędzic y onego z gory porazac poczeli, ktorego lubo y iazda moskiewska posiłkowała y prawie wszystkę potęgę tam obruciwszy na-

szym tę gorę odiać usiłowała, wszelką czyniąc resolutią, przecię od naszych z niemi wyparci, nihilominus sprawą uchodźli; na których nasi biiąc, ba y siekąc się w ręce z niemi, az na doł na nich iachali, nie małą szkodę czyniąc w nieprzyiac. y w sobie odnosząc. Po tym y w polu odwaznie się z niemi nasi, spędziwszy ich z gory, strzelali y wielką w nich szkodę uczynieli, niedopuszczając ich do przeprawy uchodzących y drugich, gdy do wody uchodźli, topiąc. A iz po drugiej stronie w chrostach także przy Dnieprze zasadzka postawiona była, aby była iazdę naszą swoim na posiłek idącym w polu razila, dlatego na tych regiment p. woiewodzica hełmi. p. Waiera iest spuszczoney, który także długo y odwaznie z niemi strzelał się y onych ztamtąd wystrzelawszy, potem dołem do drugich regimontow poszedł y z nami gromił nieprzyiac. Woysko nasze interea w polu w sprawie stało (lubo go nieprzyiac. barzo z dział razil, które był na kilku mieyscach zasadził), ba y ci, co na zasadzce byli, któremu potym pp. hetmani, widząc piechotę naszą sfatygowaną i ze dla prochow, których im nie stało, ustępować by im było przyszło, następować resolute kazali, gdy obaczeli, że też Moskwa swey iezdzie do piechoty po kilka razy skoczyc kazała, — tam naprzod na wszytek ogien tak z dział iako y piechoty raytarskiey nieprz. p. kamienieckiego skoczela, z nią p. Minskiego, tę p. Madalinskiego p. Bochdana Stęczkiewicza posiłkowała, za któremi y insze następowały y resolute raząc nieprzyiac. zemknęły się były y drugie chorągwie mianowicie pp. hetmanow y KJM, których potem p. Stagniew prowadził, ale potem w posiłku stac im kazano prawie na samym celu strzelby nieprzy. Interea też KJM omnia circumspiciendo et prospiciendo w worach coprędzey prochu piechocie dodac kazał, za ktorego przyniesieniem i następowaniem woyska koronnego dopiero piechota iako [порожне місце в тексті] do nieprzyaciela spolnie paliela y onego przed sobą pędzic poczela y nie pierwey przestała, az noc nastapiela. Nieprzyiac. z dział bił do naszych, aby ludzie iego pod tą strzelbą uchodzic mogli, będąc iuz bardzo nadrażeni. Woysko nasze y na noc za wskazaniem JKM w sprawie na tem ze mieyscu stało y nie pierwey zwiedzione, az nocą zakryty uciekł z placu nieprzyiac. za most. Wielka li szkoda stała się w nieprzyacielu, ieszcze non constat, certo atoli ci co na ten tam plac iezdzili o gęstym trupie nieprzyiac. powiedzieli, a mianowicie ten kapitan leytmant, co go przyprowadził p. kamieniecki, który y dwu kapitanow leżących widział, udawał, zeby ieden Lessel, brat obersterow, czego potem i capitan ieden w tey potrzebie poymany powiedział, ale y p. kamieniecki to na oko widział, iako o porwanie iedney znaczny osoby trupem iuz leżący wiele się ich kusilo, ale przecie iey porwac

nie mogli, bo ich wiele przytym trupie zabiiano. Ięzykowie, co ich wodzą, powiadaia, ze się bardzo wielka szkoda stała w nieprzyiac., bo Moskwa, y drudzy zoldacy, od Sekina podpoieni, gwałtem następowała, zaczym bardzo ich nasi razieli y nastrzelali y naszych udaia iakoby do 30 polec miało, między inszemi maior p. Abramowicz y kapitan leytnant krolewica JM, ale postrzelonych tak pieszych iako y iezdnych do kilkadziesiąt, między inszemi w potrzebie p. Madalinski woyski mscislawski w nogę, którą mu kula wyrznięła, p. Marcinkowicz sędzia woyska litewskiego, p. Budziszewski rotmistrz postrzelony przez gębę p. Sredzinski towarzysz p. Madalinskiego pod łopatkę; towarzyszewi iednemu kula co się urwała. Ale się y horągwiom hetmanskim, stojącym w posiłku, dostało, bo p. woiewody porucznika wilinskiego p. Sienkiewica horążego y inszych także barzo postrzelano. Ięzykowie przyprawdzeni, to retulerunt, ze wszytkę siełę nieprzyiac. wywarł był na spędzenie naszych z tej gory, która iuz tak iest szkodliwa, ze kokosz chodzącą po obozie ich z niey moze ubic. Ale iest za co P. Bogu dziękowac, ze ich nie pocieszył, ze z wielką szkodą wyparty nocą uszedł. Teyze nocy nasza piechota kosze postawiła y szance pokopała barzo porządne.

20. KJM znowu iedził na tę górę opatrowac te szance pokopane y batoną (!) postawioną, gdzie y działa założone y prochy przy nich y kule postawione, ale iz nieprzyiac. w tem przyciągnienu JKM na to miejsce nihil pretensit, dlatego Dnieprem wiele sian y zywnosci od Drochobyczy płytami spuscic sobie kazał, ktorych nasi dzisiay bardzo wiele płynących pobrali, y po drugie ieszcze insi iachali, y bardzo się posiliły konie nasze tym sianem, ktorego dostalismy; płyty iednak oddawac kazano na most.

21. KJM recognoscowac miejsce na zbudowanie mostu na Dnieprze. Potym dano znac, ze Moskwa posłała trębacza swego ze 2 boiarami o dobrym dziele tractowac, do ktorych posłani pp. kamieniecki y z p. Abramowicem. Tam ziachawszy się naprzod prosił nieprzyiac., aby ciała zabite oddane były, y potem załowali się na naszym, iz z przedawczykow naszych zrozumieli, iakobysmy ich więzniow zle tractowac y męczyc mieli, a na koniec powiedzieli, ze maia naszego iednego maiora y 2 leytnantow, a ten maior iest p. Butorow, a leytnantowie z regimentu p. kawalerowego, na co im p. kamieniecki odpowiedział, niechay się porachuią, iako animuszu krzescianskiego zazywaią nie tylko przeciwko nam, ale y przeciwko sobie, gdy złomawszy przymierze y przysięgę przed wysciem przymierza z nami wojnę zaczęli y do tak wielkiego krwi rozlania nas przywiedli. A co się tchnie wydania ciał to do pp. hetmanow [w]zięli, obiecuiąc im dac prętką reso-

lutią. Około tractowania więźniów powiedział, że Bog nas sądzić będzie, bo my w tey mierze nie po poganску, iako wasi, ale po krzesciansku postępujemy y palic, męczyc y serca z ludzi wymowac nie kazemy; tu zaraz wyrwała się Moskwa w rzecz y o przysięgę p(owi)edziała, że nie o tym dziele tractowac przyiachali, a co się tchnie wyiętych serc, to doktor bez wiadomosci boiar uczynił, zaco smiercią iest skarany, a na popalenie p(owi)edział, że się to czasem stało, że są opaleni, gdy beczka prochu zapaliła się; na co im p. Abramkowic odpowiedział, że te ciała, które nayduią pomęczone, blachoma popalone bywają, a na poymanego maiora y 2 leytnantów powiedział, że y u nas iest dosc y capitanow y leytnantow y inych więźniow waszych. Rozchodząc się p(owi)edzieli, że ieslibyscie ieszcze co z nami mowic chcieli, odniesiemy to do dumy nasy, a ty-tez do swego, y tak roziachali się. Naznaczono im iednak czas iutro, aby po trupy z kolaszami przyiachali w asistentią sta koni, gdy im przez strębę dano znac będzie.

Od hetmana zaporowskiego, który z woyskiem pod ostroski podiezdzał, 3 więźniow przyprawdzono, daiąc znac, iz nieprzyiac. do nich wypadac nie chciał, az im w tył Sekinowi kazano y położyc się z drugiey strony Dniepru ex oppositu mostu naszego; dlatego przez list opowiadali, iz nie bardzo na nich to (miej)scie bezpieczone, aby zas nieprzyiac. ku nim wszystkiey sieły nie obrocił, napisano do nich iednak, aby taborem puscili się, kazawszy im niektore rotы z woyska naszego, co przy Smolinsku zostały, przydac, y upewnaiąc ich o posilkach przez most, który za dzien albo za dwa stanąc ma, albo iesliby nie stanął, to wpływ woysko przeprawiwszy, y z tym do nich wyprawiono. P. kamieniecki, ktorego KJM słał recognoscowac mieysca po tamtey stronie Dniepru, powiedział, iz Moskwa szanc przy samym Dnieprze rzuciła y działa tam zatoczyła y dom sobie tam działa.

22. Ciała pobite Moskwie oddawano, ktorych do kilkudziesiat po chrustach znalezione, bo te, co pod gorą, nieprzyiac. zebrał beł, iako to oni mają, że trupow nie radzi na poboisku odiezdzaia, ale ich zaraz chwytaia. Tamze zaraz prosili, zeby nazaiutrz z nimi ziachac się mogli tractowac o zamianę więźniow z gotowym registym.

23. Poczęto bic z szancow naszych do nieprzyiac. y naprzod KJM z 9 dział kazał wypalic, gdzie się na nabozenstwo zchismatycy zesli byli, ktorzy na taką salue, gdy iuz tam zmacano, prętko rozbiezeli się, y gdy potym y po obiedzie do obozu z dział bito, oni rozgniewani nie chcieli o zamianie więźniow tractowac, lubo sami o to prosili y dzien ten naznaczeli beli. Po obiezie iezdził JKM z pp. urzędniki do szancow na gorę, z ktorey dobrze było widziec most, który niep. na Dnieprze drugi stawil. Ku wieczorowi p. Bolic kapitan,

ktory iezdził przypatrując się szansom, z działa zabity. Tegoz dnia p. woiew. wilinskiemu nieprzyiac. wziął cug koni, ktory był do Smolinska posłał dla chleba, piechoty przydawszy tam kilka chorągwi in praesidium posłano. KJM posłał do dworskich o czeladz do kopania szancow, ktorzy to ochotnie kazdy uczynili.

24. Znowu wozy do Smolinska wyprawiono po potrzebach z ki(1)ka chorągwi dla bespieczeństwa. KJM cały dzien był u Dniepru, gdzie most stawiono. Ku wieczorowi Moskwa znowu trębacza posłała z boiarami tractowac o dobrym dziele, y gdy do nich p. Abramowic wyiezdzał, pytając ich, czego chcą, gdy powiedzieli o zamianę więźniow znosic się, kazał im nazaiutrz poranu wjachac: do ktorey rozmowy od p. hetmana JM Abramowic, p. Rej y p. Halbinski, a z pp. obersterow p. Gerard Deynot sta(rosta) roscierzynski, p. Sey capitán gwardyey JKM y Puther oberster deputowono, y nadto pro asistentia 15 osob.

25. Gdy nasi subdelegaci od pp. hetmanow do tractowania o zamianę więźniow po obiedzie w pole wyiachali, Moskwa wysłała do nich trębacza, iz nie dzisia, y czasu niemasz o tym dziele mowic, czyniąc spoźnienie naszych, lubo ym y po ranu przez trębacza znac dawali, ze są gotowi, y od nich regerstr deputowanych posłany odebrali, ktorzy ci są deputowani. Zaczym nasi na taką ich ludificatią (widząc iz z niezgody ze...i officyerami ta zwłoka poszła cudzoziemskimi) rozgniewani, z dział do nich potężnie bic kazali, bo dla tey rozmowy pokoju na kilka godzin było. Oni znowu trębacza swego do naszych posłali, ktorego lubo nasi widzieli y słyszeli, gdy długo trąbił, przecię oni wetuiąc tey ludificathey, na contempt ich, nikogo do niego nie posłali, zaczym długo trąbiąc, bo Moskwa na drugiey stronie stoią wołała, aby trąbił, y iedyn officier, przyiachawszy blizey za most, kazał się mu do nas przymykac rozumiejąc, ze nie słyszemy, y wrocil się z niszczym. Tegoz dnia za ustawnym staraniem KJM na Dnieprze, ktory tam ustawicznie nad tą prątą siedział, 2 mosty stanęły na płtach y na trzeci łodzi powiązane y rozłożone. Ku wieczorowi 2 Szwedow od nieprzyiac. przedało się, ktorzy retulerunt, iz nasze działa w obozie nieprzyiac. wielki respekt czynią, i ze Sekinowi kula pod nogi padła, i ze się ich wiele z tego mieysca za gorę prowadziło; o przeszły potrzebie powie(dzie)li, ze ich wiele zginęło w niey, a z samego regimentu Lesłowego do kilkudziesiąt, a nadto rannych do kilkuset; iuz affirmabant, iakoby Let ich stary iuz miał byc zabity na bazarze. Tez naszym Moskwa z dział swych 2 naszych zabięła. Tegoz dnia p. woiewodzie brzescianskiemu przy przeprawie nieprzyiac. kozakow pozabiał y 6 czy 8 wozow, ktore z Smolenska z zywnością iachały, pozabierał. Potym posłuchy moskiewskie z naszymi posłami

rozmawiając, iezelibysmy in armistitiam do 4 niedziel pozwoleli, aby z woli carskiej strony traktatow o dobrym dziele zasiesc mogli, ale im nasi zadney nadzieie tego nie uczynieli uwazając, zeby się to na zwłokę działo, poniewasz iusz od naszych są nie zle scisnieni.

26. Most na łodziach przy bytnosci JKM konczono. Kozacy zaporoscy z pod Smolenska przysli y staneli po drugi stronie Dniepru przy mostach naszych, aby się wszystkie goscince Moskwie zalec mogły; ktorych p. wojew. smolenski z pewnemi rotami prowadził az na miejsce y gdy z tych co w przedniej strazy sli Moskwę, która wyszła była przeyscia kozakom naszym bronic, nad pewnym błotem zoczei, do nich rozumiejąc, ze ich więcej nie masz, z ochoty swey skoczeli; oni uciekając na zasadzkę naszych, gdzie Moskwa wielką kupą utajona stała, nawiedli, od ktorych nasi obtoczeni lubo obronną ręką usli, ieden iednak tam towarzysz p. Pobidzinskiego zabity. Ku wieczorowi 1 Niemiec y 2 Anglikow przedało się, ktorzy także powiedzieli, iz nasze działa niemalą szkodę czynią w nieprzyiac., i ze pridie u chaty Sekinowey wierch zerwany od działa, y ze, gdy nasi na most strzelali, 2 na moscie zabieli y most rozerwali.

27. W nocy zaraz o 3 z pułnocy z naszych dział z rozkazania JKM do nieprzyiac. potężnie bito. O południu nasi delegaci, co od pp. hetmanow posłani byli, ziezdzieli się z Moskwą: o zamianę więźniow tractowali, a naprzod registra sobie więźniow podali, oni naszych 69, a nasi ich pod 100; potem affectowali, aby w tey commutatietey officier za officiera, szlachcic za szlachcica, zoldat za zoldata szedł et id co nadto beło genus, aby albo zwyczajnym zoldem odkupowano, abo ad fidem dawano in recompensam, gdyby potem ktorzy poymani byli. Na co oboie JKM zezwolic nie chciał y widząc, ze oni nie chcą tractowac ieno o tych więźniach, co w obozie, bo o tych, co ich do stolice y po Moskwie porozselali, a co przednieyszych nie chcieli mowic, a w reiestrze tym, co podali, oprócz iednego maiera, a 2 capitanow reformatow, niemasz nikogo, ieno woznice, ciurowie, pacholikowie, dlatego JKM powiedziec kazał, iz iezeli chcą tractowac, aby oraz o wszystkich tractowali, naznaczywszy im pewny czas do zwrocenia ich. Tegoz dnia naszych 2 pacholikow na bazarze zabito z dział.

28. Nasi kozacy obaczywszy, iz Moskwa ostrozek za obozem swoim w lesie na kilka strzelenia z łuku od obozu stawiac poczęła dla prepeditiy zasiągania zywnosci, chcieli im byli robotę przeszkodzić. Dla czego tam podpadli strzelając, ale ze bez porzątku, nie sprawic nie mogli y owszem Moskwa napadszy na nich daleko iachali y hetman ich wypadszy z komunikiem ratował; kilku iednak postrzelono. Moskwa tego dnia do naszych nie wyiachala, ale tylko piianego trębacza

wysłała, obmawiając się, że nie rychło iuz tego dnia tractowac. Puskarza niedaleko prochow w obozie nieprzyiac. z dział zabił y formana ogłuszył, dlaczego prochy na insze mieysce są przeniesione, bo usypawszy ex opposito obozu naszego szanc nie mały z niego do obozu naszego strzela.

29. Nasi znowu z Moskwą ziezdzałi się daiąc im tę resolutiã do pp. hetmanow, iz ta zamiana więźniow trudno ma bydz, bo w regestrze ile nie widzą z naszych nikogo znacznego, tylko maiora iednego, a z reformatow, capitanow, a ostatek woznic, ciurow y pacholikow, u nas zas iz wiele ich boiar y officyerow, za których nie wiedzą, coby za zamianę brac mieli, dlatego za tych 3 officierow trzech inszych dac są gotowi, a inszych do generalney zamiany zatrzymac; oni zas, zeby tych wszystkich stała się zamiana, co w regestrze są położeni; a to bydz nie mogło, bo godnych osob nie widzieli, dlatego powiedzieli im, aby generalis commutatio bydz mogła, zniosszy wszystkich więźniow y oney stolice y my z Wilna y z inszych mieysc na święto s. Mikuły, co oni wzięli do swoich obiecawszy y nazaiutrz dac resolutiã.

Tegoz dnia kozacy przyprowadzili boiarzyna poymanego, który z listami iachał od cara do Sekina de data 9 8bris, w których mu daie znac, iako p. kamieniecki był pod Drohobyczã y 4 dni tam stał y po...sasz spalił y iako w szturmie siła ludzi polskich pobito y sieła ięzykow dostano, daiąc mu przytym wiadomosc, iz mu z kniazem Cerkawskiem y z drugim kniazem Misterskiem ludzi posyła, o którym ten ięzyk powiada, iz iuz byli w iarzmie u niego, a beło ich 8000, animuiąc go przytem, aby sobie dobrze poczynał, iako to na się wziął, a puszczaiąc to na niego, aby tem ludziom ostrozek albo na Twerdelicy, albo gdzie mu się będzie zdało postawił; o Maystruku ten boiarzyn powiedział, że go ieszcze w stolicy odiachał, a ci kniazowie iuz w Iarzmie bydz mieli z 8000 ludzi na pomoc Sekinowi.

Przesz kilka miesięcy toczela się ta expedytia aze do traktatow, nim się skonczely.

III. Л И С Т И.

I. List do KJM szwedzkiego od kozakow zaporowskich¹⁾. *Рзн.* N 352 л. 52.

Naiasniejszy Młciwy Krolu Panie a Panie Nasz Młciwy.

Wiernosc poddanstwa naszego z naniszemi posługami pod nogi maiestatu WKM. PNM. iako napilniey oddaiemy. Miło nam slyszec, iakosmy wyrozumieli s poslow swojeich y duchownych naszych o wiel-

¹⁾ Сей лист без початку і в деяких скороченнях й відмінами надрукований у Голубева Петръ Могила I, дол. с. 452.

kiey Młciwey łasce WKM. Pana N. Młciwego, ktoremu zyczymy, aby w tak szczęśliwym powodzeniu, iako s. pamięci zeszy KJM Pan y ociec WKM tym panstwem rządził, WKM ten stolec osiadszy rządził, tak iakoby to, co sie stało z ublizeniem narodu naszego ruskiego, w chlube swą przywiesc y daley w wolnosciach y swobodach onych podeprzec. Przyznac sie to musi, ze zaden krol, iako pamięć nasza niesie, tego, czego JKM Pan nasz Młciwy ociec WKM w rptej nie dokazał: on na wstempie na panstwo miał cesarza krzescianskiego w więzieniu, miał carow krymskich, miał cara moskiewskiego, wnątrzných woien rokossze y insze bez wszelakiego zawodu rptej usmierzył. Za iego panowania szczęśliwego WKM iaki str.. przeciw tak gwałtownemu nieprz(y-jacie)lowi, który pod strachem wszystkiemu swiatu, mężnemi siłami pod Chocimiem wytrzymał. W tym załosc nas uwodzi, ze za zywota JKM krzywda sie nam w religiey naszej dzieie, ktorey ratunek pogodnieyiszego czasu nieupatrując pokornie y płacziwie, unizenie WKM Pana naszego Młciwego prosząc, rozumienia tego pewnie zostawszy, ze nie kto inszy krom WKM ten maiestat rptej korony polskiej osiec będziesz raczył, bo w czym sie nam wszytkiemu narodowi naszemu ruskiemu krzywda za szczęśliwego panowania WKM Pana oycy WKM stała, szczęśliwym panowaniem swoim uskromic będziesz raczył. W tych dalszych zas prosbach naszych, ktore przez posły swe Fedora Kuzminskiego, Fedora Pralicza y Wasyla Oniskiewicza do WKM y wszytkiey rptej wnosimy, pewnismy, ze WKM pomniąc na tak odwazne zasługi nasze przy boku WKM młciwie ucha panskiego nakłoniwszy, w tych prosbach naszych contentowac zechcesz, iakobysmy za szczęśliwe y długo fortunne panowanie WKM Pana Boga prosic y wszelaką powolnością naszą y naynisszemi posługami naszemi odsłuzyc mogli; gdyz, czego nierozumiemy ani trzymamy o tym ze uchoway Boze przeciwnym sposobem zayrzac tego WKM chciał przeciw temu bydz, zeby ten stolec oycy WKM ominac miał, chudoby dostatki y zdrowia swe przy WKM klasc powinni iestesmy y neodmiennie są gotowi. Teraz naynissze służby swe pod nogi maiestatu WKM. PNM. poddawiając P. Boga prosimy, aby WKM w długo fortunnym panowaniu chowac y pomnazac raczył. Dan w Kiiowie dnia 4 septembra roku 1632. WKM Pana naszego Młciwego naynissi słuźebnicy y podnoskowie Andrzej Hawryłowicz starszy z woyskiem WKM zaporowskim.

II. List od krola Jmci Władysława IV do woyska zaporoskiego²⁾.

Ркн. N. 495 ст. 84—5.

Władysław IV z Bozey łaski obrany król polski i wielki xzę lit., ruskie, pruskie, mazowieckie, zmudzkie, inflanckie, siewierskie i czer-

²⁾ Сей лист в трохи відмінній стилізаці надрукований іб. с. 505.

nichowskie; szwedzki i wandalski król, obrany car wielki moskiewski. Starszemu atamanowi, asawułom i wszem mołoycom woyska zaporoskiego łaskę naszą królewską.

Jako za zywota króla Jmci s. p. Pana oycy i dobrodzieia naszego zawszechmy waszey ku sobie chęci i życzliwosci doznawali, którąście nam okazywali w różnych wypadkach i miescach, zdrowie swoje dla nas i sławy naszej odwazaiąc, tak i teraz, żescie w niey nie ustali i statecznie nam powolność i ochotę swoją zatrzymuiecie, wdzięcznie to od was przyjmuiemy, obiecuiąc za każdą okazyą wasze dobre chęci i przyszłe odwagi w dobrej pamięci chować. A że iuż za wolą Bożą i wszystkich obywatelów koronnych i W. Xztwa Lit. za pana i króla iesteśmy obrani, czegoscie nam isami życzyli, niemożemy nie bydź pewni, że się z tego ciesząc, powinną wiarę zawsze nam oddawać i tem więcey w przystoyném posłuszeństwie trwaiąc, na łaskę naszą posługami swemi i rycerskimi dziełami, gdy nasze rozka(za)nie przystąpi, zarabiać będziecie. Mianowicie zaś teraz, w tey rptej potrzebie żądamy, abyscie od JW. hetmana Wkor. wezwani zostaniecie, przeciwko temu naszemu i rptej nieprzyiacielowi, który przed czasem wiary i przy mierza nie dotrzymał, ku usłudze naszey, ku obronie całości rptej, ku sławie własney lenić się i ociągać niechcieli, ale mężnie i ochotnie tam, gdzie ukazanie będzie, w liczbie i porządku stanęli. Uznawiają w tém łaskę naszą królewską, żeśmy wiarę waszą grecką w porównanie z unitami przywiedli, w czym i daley ustawać nie zechcemy, i prace, ktore uczynicie, nagrodzić obiecuiemy.

Co do innych proźb przez posły wasze do nas wniesionych, iz ieszcze przed koronacyą naszą, według zwyczaiu i prawa pospolitego, nie godzi się nam niczego stanowić, przeto one do tego czasu zostawuiemy, a z panami senatorami względem nich się porozumiawszy, ile i prawa narodu i słusność pozwoli, nie zeydzie wam w niczem na łasce naszey, przychęcaiąc was do ostateczney wiary ku nam, i do dalszey ku usłudze rplitey ochoty. Co szerzey posłowie nasi wam imieniem naszym opowiedzą z zapewnieniem o łasce naszey, którą was chętnie i przychylnie ofiaruiąc, do dobrego od Pana Boga zdrowia życzymy. Dan w Warszawie dnia 18, miesiąca listopada, r. P. 1632 — Władysław król polski obrany.

III. Do Płachty pułkownika zaporowskiego. *Pkn. N. 214 л. 62.*

Władysław IV Pułkownikowi naszego woyska zaporowskiego (місце порожне) Płachcie łaskę naszą krolewską opowiedziawszy miec chcemy y roskazuiemy, aby s pułkiem swym woyska Zaporowskiego, ktory na naszą y rptej posługe prowadził pospołu z obywatelmi woiewodztwa

mscisławskiego pod sprawą urod. Samuela Zienowicza horążego, Adama Stachowskiego pisarza ziemskiego mscisławskiego będących przeciwko nieprz(yacie)lowi ku Rosławowi postąpił y granic panstw naszych broniąc nieprz(yacie)lowi, ile możecie, szkodzili na sławą swoją a łaskę naszą zasługując, którą my wam ofiarujemy. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia VII, mies. października, roku Panskiego MDCXXXIII panow. na. pol. 1° a szwed 11° roku — Vladislaus rex.

IV. Urodzonemu Slepowronskiemu na sto koni kozaka. (*ibid.* s. 46). Władysław IV. Urodzonemu (порожне місце) Slepowronskiemu rothmistrzowi naszemu kozackiemu wier. nam miłemu łaske nasze krolew. Urodzony wier. nam miły! Jasnie wiel. Krzysztoph Radziwił woiewoda wilenski hetman W X L rote kozacką sto koni w sobie mające za listem naszym przypowiednym na terazniejszą expedycją moskiewską zaciągnąwszy, one sam dobrowolnie abdarkował. Maiąc tedy dobrze zaleconą od tegosz jasnie wielm. wdy. wilen. do usług naszych y rpty wier. tw. ochote y w rzeczach rycerskich biegłosc, pomienioną rote dotąd, poki potrzeba rpty. ukazowac bedzie, w. t. przypowiadamy, jako tenze zold z skarbu W X L na kazdy koń po złotych trzydziestu na cwierc, a na kuchnią w. t. podług zwyczaiu dawnego z konia po złotemu iednemu, tak czas służbie w. t. wszystkiemu Towarzystwu od popisu przed piśarzem polnym W X L albo namiestnikiem iego odprawionego naznacziąc. Nie wątpimy, ze w. t. we wszystkim tak się pospołu z towarzystwem zachowa, iako powinność dobrego żołnierza miec chce y constitutia o porządku żołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiając na sławę dobrą y łaske nasze, którą w podawających się okazjach w. t. y towarzystwo uznawac będziecie. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX miesiąca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII — Vladislaus rex.

V. Urodzonemu Walickiemu na sto koni kozaka przez urodzonego Constantinowicza zaciągnionego. (*ibid.* s. 46—7).

Władysław IV. Urodzonemu Stanisławowi Walickiemu rothmistrzowi naszemu kozackiemu wier. nam miłemu łaske nasze krolew. Urodzony wier. nam miły. Urodzony Dawid Constantynowicz Południewski rothmistrz kozacki za listem przypowiednym od wiel. niegdy wdy wilen. Leona Sapiechy hetmana W X L danym y od nas potwierdzonym, rote kozacką sto koni w sobie mającą na terezniejszą expedycją moskiewską zaciągnąwszy, dobrowolnie abdarkował; mając tedy od Jasnie wiel. Krzysztopha Radziwiła woiewody wilen. hetmana W X L dobrze zaleconą do usług naszych i rzeczypospolitey wier. t. ochotę y w rzeczach

rycerskich biegłość, pomienioną rote dotąd, poki tego potrzeba rzeczywolitey ukazowac będzie, w. t. przypowiadamy, naznaczając, iako tenze zold z skarbu W X L na każdą rotę po złotych trzydziestu na cwierc, a na kuchnią w. t. podług dawnego zwyczaiu s konia po złotemu iednemu, tak czas służby w. t. y wszytkiemu towarzystwu od popisu przed pisarzem polnym W X L albo namiestnikiem iego odprawionego. W czym nie wąpiemy, ze w. t. we wszytkim tak sie popołu z towarzystwem zachowasz, iako powinność dobrego rotmistrza miec chce y constitutia o porządku żołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiając na sławe dobrą y łaske nasze, którą w podawających się okazjach w. t. y s towarzystwem uznawac będziesz. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX, miesiąca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII Vladislaus Rex.

VI. List przypowiedny urod. Makarskiemu na sto koni kozactwa. (*ibid.* s. 47).

Władysław IV. Urodzonemu Janowi Makarskiemu rotmistrzowi naszemu kozackiemu w. nam miłemu łaskę naszą krolewską. Urod. wier. nam miły! Iz jasnie wielmozny Krzysztof Radziwił wojewoda wilenski hetman W X L zymorski poszyrwintski starosta nasz dla gwałtownych na rptą od nieprz. Moskwicina następujących niebezpieczeństw przypowiedział w. t. rotę kozacką sto koni w sobie mającą, iako o tym list jasnie wielmoznego wojewody wilenskiego dostatecznie w sobie opiewa, który my in toto stwierdzając, a mając w. t. do usług naszych y rptej od tegoz łasnie wielm. wojewody wilenskiego dobrze zaleconą ochotę y w rzeczach rycerskich biegłość, przypowiadamy w. t. rote kozacką koni sto dotąd, poki potrzeba rptej wyciągac będzie, naznaczając zold z skarbu W X L na kazdy kon po złotych trzydziestu a na kuchnią w. t. według dawnego zwyczaiu s konia po złotemu iednemu; czas służby w. t. y wszytkiemu towarzystwu poczynac się ma od popisu przed pisarzem polnym albo namiestnikiem iego przysięgłym odprawionego. W czym nie wąpiemy, ze w. t. ze wszytkim tak się zachowasz, iako powinność dobrego rotmistrza miec chce y constitucia o porządku żołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiając na sławe dobrą y łaske naszą, którą w podawających się occasiach w. t. y towarzystwo uznawac będziecie. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX, mca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII. panow. krol. nasz. pol. 1° a szwed. 11° roku — Vladislaus Rex.

ЗНАДОБИ
ДЛЯ ПІЗНАНЯ УГОРСКО-РУСКИХ ГОВОРІВ.

ПОДАВ

ІВАН ВЕРХРАТСКИЙ.

[Далі].

стрéмíнь genit. стрéменя рідко коли gen. mascul. (так як в старосл. стрѣмень genit. стрѣмене), найчастійше буває gen. neutr. стрéмня (стремя) genit. стрéмня або стрéмено, genit. стрéмена, dativus побіч стрéмню, стрéмену частійше стрéмньови, стрéменови. Nom. plur. стрéменьї від стрéмень або стрéменá, genit. стрéменьїв (юв, ѳв), стрéмѣн, dat. стрéменям, стрéменáм, abl. стрéменями, стрéменами.

Neutra в числі єдиничнім склоняють ся по III. скл. імня́ genit. імня́ ВР. dat. імню́ (сла́ва його́ імню́ ВР.) abl. імньо́м, loc. імню́. — сѣмня́ genit. сѣмня́ [пр. ма́у мно́го сѣмня́ ВР. ich habe Hanffrüchte (Hanfkörner) in Menge], dat. сѣмню́, abl. сѣмньо́м, (сѣмйом ВР.) loc. сѣмню́. — ўрэ́мя genit. ўрэ́мя ВР. — тако́ж тѣ́мня́ genit. тѣ́мня́ ВР. — вѣ́йма́ genit. вѣ́йма́ (не ві́дьї́ тако́го вели́кого вѣ́йма́ Г.) або ві́ме (ві́мне) Кв. genit. ві́ме = pol. wunię genit. wunienia, загально-руск. ви́мя, genit. ви́мени.

В числ. мног. іменá, сѣ́менá genit. іменъїв ВР. сѣ́меньїв побіч іме́н, сѣ́ме́н dat. іменáм, сѣ́менáм abl. іме́на́ми, сѣ́менáми, loc. іменáх, сѣ́менáх.

вѣ́йма́ (вы́мня) Euter і тѣ́йма́ (тѣ́мня) Scheitel в декотрих околицях склоняють ся як пні на т: genit. вѣ́йма́ти dat. вѣ́йма́ти abl. вѣ́йма́тьом loc. вѣ́йма́ти (у вѣ́йма́ти Д. на вѣ́йма́ти ВР.). plur. пом. вѣ́йма́та genit. вѣ́йма́т, вѣ́йма́то́в (вы́мнятув), dat. вѣ́йма́там (ом, ум), abl. вѣ́йма́тами, вѣ́йма́тми, вѣ́йма́тома, loc. вѣ́йма́тах (вѣ́йма́тох, вѣ́йма́тих). Рідше має тѣ́мня́ genit. тѣ́мня́ти etc.

3. пні на с.

Склоняють ся тепер по більшій части по II, 1. не́бо, тѣ́ло, чю́до, дѣ́во, го́лесо (колесо, genit. го́леса, ко́леса, dat. го́лесови, abl. го́лесом, loc. го́лесї), у́хо genit. уха́.

тут і там проявляють ся також і форми давнійші: помéрші тѣ́лесá лежа́ть ВР. — го́лубкы полетѣ́ли на небеса́ Пу. — долéтыло до небеса́ ВР. — Бог з небеса́ зна́е, што трéба Ль.

4. пні на т.

1. теля́. 2. теля́ти. 3. теля́ти. 4=1. 5=1. 6. теля́тьом. 7. теля́ти. 1. теля́та. 2. теля́т. 3. теля́тьом ВР. теля́тьум, теля́там. 4=1. 5=1. 6. теля́тми, теля́тами. 7. теля́тох. теля́тах.

Тут: ягня́, кача́, гу́ся, га́ча Fohlen, жере́бля́ item, щеня́, обруся́, лоша́ genit. лоша́ти Л. Fohlen, пѣ́дполо́тя́ Wachtel genit. пѣ́дполо́гя́ти Л. etc.

поросѣ К. З. genit. поросѣти Ferkel склоняє ся в єдин. числі як теля. В многім числі уживає ся лише поросѣцьї (plur. від неуживаного в sing. поросець). мау двобє поросѣць. девятеро поросѣць К. З. [поросиць = поросець єсть то давна форма genitivi місто тепер уживаної на ів, ов, ув (юв)]. стріляў дїкї поросѣцьї Ир. Стр.

Декотрі пнї на н склоняють ся по взору пнїв на т нпр. вїмя genit. вїмнати; тїмннн genit. тїмннати. Також декотрі сущники, що в загально-руск. належать до II, 2, до того склону переходять: тѣрннн, genit. тѣрннати, зѣрннн, genit. зѣрннати ВР. в гал. тѣрннн collect. genit. тѣрннн; зѣрннн collect. genit. зѣрннн.

дїтїя genit. дїтїяти має звичайно в многім числі: 1. дїтїи, 2. дїтїій, 3. дїтїюм (дїтїям) 4. і 5=1. 6. дїтїїмї 7. дїтїюх МЛ. (дїтїях).

Рідко лучає ся форма дїтїята пр. в весільній пієни: двобє дїтїят (дїтїят) вїнчати Лв. Також рідкї форми: дїтїкнн genit. дїтїюк ВС. cf. укр. дїтїкнн genit. дїтїюк, pol. dziatki, čech. dítky.

5. пнї на р.

sing. 1. мати. 2. матері. 3. матери. 4. мятїрь. 5. = 1. 6. мятїрьюў. 7. матери. plur. 1. матери. 2. мятїрий Лв. матерїюв ВР. (материй, матерїюв). 3. мятїрям. 4. матери. 5. матери. 6. мятїрми Лв. мятїрями. 7. мятїрях. мятїрьюх.

Форми двойного числа (Dualformen).

Форми двойного числа уцїлили дуже мало пр. рїцьї, нобзьї. — очнн. очїма (psl. очнн. очннма). — плѣчнн. плечїма (psl. плештнн. плештїма). — ўса О. МЛ. ўста Д. Лв. НД. вўста Г. = уси, декуда також форма plur. баюсы (як у Лемкїв); genit. від ўста однакож завсїгдї форма plural. уст = psl. жсъ гал. усїв в О. МЛ. усїв). — мўды Я. від мудо Hode. — ўхо має лише форму plur. ўха (уши, вўши, значить pediculi, Läuse). Про форми: зубюма etc. гляди висше (форма ся майже витиснула властиву форму plur. abl.).

Слїди іменного склоненнн приложникїв (ї причасникїв).

Sing. — nominat. гóден пр. не гóден роздávити О. er ist nicht im Stande zu zerdrücken. бóде гóден ітї Бї. er wird im Stande sein zu gehen (zu reisen, zu fahren). хлоп гóден Лв. ein tüchtiger Kerl. — подóбен НД. — дóўжен Пу. er soll; er ist schuldig; не дóўжен Бї. nicht schuldig. — вшїток ВП. — дьїдóв сын Лв. — пѣтрóв кербáч Лв. = петровий батїг. — бáбнн-пес Вл.

Bägenraure. — чóртóв слугá Лв. Libellula, Wasserjungfer. — солóдок медóк Лв. = mel dulce psl. сладъкъ мѣдъ (*мѣдъкъ). — бiл З. „не бiл быў ём, почъорныў ём по гóрах тай ходячi (в пiснi). — бýло добрó ВР. — бо то не пóтрiбно Пу. — вшýтко слáбо Пу. — вшýтко вóсько Д. — вшýтко селó Ду. — дýдово лыто. — бáбно лыто. — готóво Лв. — — зготóвлено Лв. es ist fertig gemacht, es ist zubereitet. — забáбрано Лв. es wurde besudelt, beschmutzt.

genitivus. зá-жива Г. bei Lebzeiten, lebend. — дó-чиста Лв. ganz und gar. — дó-пiзна Лв. bis zur späten Stunde. — дó-сыта найў ся Лв. — iз-дáлеку Вл. = в Гал. в Чорткiвщинi: з дaлекý, коло Львова: здалéка. — зá-молоду Лв. in den Jugendjahren. — хлóпця гóнна (гóдна) Ду. гл. accusativ.

dativ. не пó-многу Лв. etwas; in geringer Menge; fast, beinahe.

accusativ. видýй зелéно пóле (частiйше: зелéное пóле) — возьмi собi Хрiстóво розпятя Пу.; — одобрáла хлóпця гóнна (гóдна) ги лелью Ду.

adverbia: ясно, тiхо, ширóко, мáло Вл. пр. мáло нам загудi spiele uns ein wenig vor.

locativ. добрi Стр. НД. злыi. вiрныi. не добрi З. es ist nicht gut.

abl. plur. по рýськы. по угóрськы. по цигáньскы. — по-мáлы langsam. по мáленькы Я. sehr langsam. по марнéнькы Лв. nichtig, elend.

Зáименники (Pronomina).

Лични (pr. personalia). Мiсто genit. sing. мене, тебе, себе уживають ся часто, особливо по приiменниках, форми accusativ-a: (мя, мня) ня, тя, ся. гóйкать до мя. пóйти до тя мýшу. дýля тя. мече спiд ся. од м ня Лв. Коли в иньших говорах украинсько-руських форми genitiv a мене, тебе, себе кладуть ся мiсто форм accusativ-a: мя, тя, ся — в угорско-руским найчастiйше уживають ся властиви форми accusativ-a: кедь за ня не пóдеш. — повýз бы ня в далéкий край. — є ми на тя гáдка. — най тя поцýлюю. — такý за ся жóнку возьму билéньку, як гýся. — коли на ся возьме кошулéньку бiлу Лв. — пýстнш за ся бесьiдóчьку Лв.

В dativ-i sing. уживають ся по при менi, тоби, собi часто форми енклiтични ми, ти, си: є ми на тя гáдка. — щось ми нарoбила. — нич ти не кáжу. — не трéба ти бýло мýжа. — велiку ми часть давáла. — мýсиш ми мвлéнький з Дунáя носiти (воду). — пóчаў си думáти — але також: пише менi i ми; говорiть тоби i ти; я собi фраiра найду або я си etc.

abl. sing. звучить: мноў, тобоў, собоў; лишень в декотрых піснях мож стрінути формн: мною, тобою, собою.

dat. i locat. по при меныі також мныі.

Вказні (pr. demonstrativa). тот, тотá, тотó (тутá, тутó) genit. тóго, тойі, того dat. тому, туй (тѳй, тѳў) тій, тому; accus. gen. fem. тотў. nom. plur. тоты. abl. тыма (рідше тыми) cf. psl. dat. dual. тѳма. loc. тих psl. тѳхъ. тамтот, тамтотá, тамтотó. пр. тамтот чоловік, тамтотá жонá, тамтотó теля.

ўун (ўѳн. ўін) овѳн genit. його, dat. йому, accus. його, го, abl. ним, loc. нюм (нѳм, нѳм). = ўунá (вонá) genit. ейі, dat. юй, (йѳў, йѳй, йѳў), accus. ейі (рідше ю) abl. ньоў, loc. юй (йѳў, йѳй, йѳў) i nom. plur. увй (вни, они пр. ой лѳги то косарі, бо вни рáно почалі), genit. их, dat. ім. abl. нима, (cf. psl. dat. dual. нма) loc. них.

Коли від применника зависить пад. 2. 3. або 4. то втискає ся н перед й як пр. до нього, ид ньому, через нього, до ньѳйі, ид нуй (нѳв), через ню. про ныі accus. plur. = про них. за ныі = за них psl. за нма.

сись genit. сього, dat. сьому etc. dat. et loc. gen. fem. сѳй (сѳў, сѳйў) пр. на сѳй жоныі ВР. accus. sing. gen. fem. сесю (або сю) abl. sing. gen. fem. сьоў, nom. plur. сесы genit. сих, dat. сим etc. abl. сима.

Привластні (pr. possessiva). муй (мѳй, мѳй), genit. мойѳго (мѳго) dat. мойому (мѳму), locat. мѳюм (мѳѳм, мѳѳм), мѳя genit. мѳейі, dat. мѳюй (мѳѳй, мѳѳй) abl. мѳйоў. Подібно твуй (твѳй, твѳй), твѳѳого (твѳѳго), твѳѳоуму (твѳѳому) etc. свуй (свѳй, свѳй), свѳѳого (свѳѳго), свѳѳоуму (свѳѳому) etc. для женьск. рода: твѳя, свѳя dat. твѳюй (твѳѳѳй, твѳѳѳй) свѳюй (свѳѳѳй, свѳѳѳй) etc. — нáськый. нáська. нáськое nostras есть властиво adject. утворене від ргопот. наш наростком ьскъ. (в старслов. нашьскъ).

Питальні (pr. interrogativa). хто. што (в місцевостях пограничних з Гуцулами що). якѳй, яка, якѳе (яке). чий, чия, чіѳ. котрѳй, котрá, котрѳе (котрѳ). — кый = якый. — лишень в nominat. чув я той заіменник пр. кый дѳбол! кый дѳдько! кый пропáсник!

Відносні (pr. reflexiva). тѳо (ко). што (що). якѳй, якá, якѳе. чий, чия, чіѳ. котрѳй, котрá, котрѳе.

Опреділені (pr. definita). сам, самá, самѳе. вшѳткый, вшѳтка, вшѳтко. н. пр. вшѳтко поле = все поле; весь, вся, все.

Неопредѣлені (pr. indefinita). хтось, штось; будь хто, будь што; датко, дашто; нитко, ничь; леда-тко, леда што; якій-сь; едѣн quidam. подѣякий Я. nonnullus. побѣден Вл. котрійсь, будьякій, будь котрій; будь чий, чийсь; хоть якій, хоть котрій; хоть чий; ничий, дѣякій, дѣкотрій, дѣкый (да + кый пр. чень родина́ вам дѣка? Лв. = чи вам приходить ся яка рідня? чи они вам свояки? — угадайте ще дѣку присловку Лв. — дѣкое теля́ Лв.). ниякій, іншакый, кѣждый. всѣкий, вшеліякий (з словацк. *šech. všelijaký*).

Старословенське кѣто (зложеный заіменник зъ кѣ + тѣ; то уважаю = тѣ) звучить в угорско-руск. тко (отож в переставленю: тѣ + кѣ), рідше ко (т. е. само кѣ), genit. кого, dat. кому etc. — дѣтко = гал. і укр. дехто, genit. дѣкого dat. дѣкому etc. (мбжеш ся уддѣти хоть за дѣкого Пу.), нѣтко genit. нѣкого, dat. нѣкому etc. psl. никѣто.

Ablat. plur. заіменників (з виѣмом: нами, вами) служить найчастійше форма двойного числа: тѣма, сѣма, нѣма, котрѣма, якѣма, мойѣма, твойѣма, свойѣма, іншакыма, усѣма́ etc. (старослов. abl. dual. тѣма, сѣма, нѣма etc.); побіч тих форм виступають лишень рідко властиві форми многого числа: тыми, сѣми, нѣми, котрѣми і пр.

Зложене склоненє (Zusammengesetzte Declination).

В середнім роді накінчик приложників в 1. 4. і 5. пад. єдин. числ. майже виключно оє: гру́бое дерево ВС. теля́ малѣнькое Г. великѣо дѣло Лв. давное слово Лв. ein alt herkömliches Wort. тучнѣо (тучнѣо) д'ерево Лв. dicker Baum. тоўстѣо д'ерево Лв. item. терпкѣо я́блоко НД. сѣньѣо небо НД. — Форми женьского рода закінчені на а: дѣбра, великѣа, зелѣна; лишень в піснях стрічають ся форми на ая пр. Мѣмка моѣ старѣнькая, порѣдиця добрѣнькая Лв.

Подібно у заіменників, числівників і причасників пр. на́шое слово Лв. вѣшое дѣло Лв. на́ськое дѣтѣя́ Лв. пѣршое село Лв. колѣчоє тѣрня Стр.

Dat і loc. gen. fem. на уй, ъ, ѡў (ій), дѣбруй, великѣуй, я́снуй; дѣбрѣ (дѣбрѣў) великѣў. я́снѣў.

[nom. plur. дѣбрѣ (добри, добры), великѣ (велики), я́снѣ (ясви, ясны). форма іменна дѣбрѣ psl, дѣбр-и майже виключна місто зложеної: добрійї psl. дѣбр-и].

abl. plur. дѣбрыма, великѣма, я́сныма побіч дѣбрыми etc. (psl. дѣбрѣма forma dualis; дѣбрѣми forma pluralis).

Числівники (*Numeralia*).

Основні (n. cardinalia). єдѣн, єднá, єднó (в МЛ. К... одѣн), genit. єдно́го, єдно́ї, єдно́го (часто єннóго, єннóї, єннóго) і пр. склон. як великѣй. Abl. plur. єднѣма рѣдко єднѣми (одними). два для мужеск. род. — двѣ для женського і середнього рода (пр. двѣ корóвы = zwei Kühe. — двѣ колесá I. = zwei Räder. — двѣ яйця I. zwei Eier. — двѣ сердѣнька ВП. = zwei Herzen), genit. двох, dat. двом, abl. двомá. — три genit. трѣох dat. трѣом, abl. трѣомá (трѣба бы ми трѣох хлѣпцѣв I. пѣшѣу іс трѣомá хлѣпцями I.). — чотѣри (штѣри) genit. чотѣрьох dat. чотѣрьом abl. чотѣрьмá; подѣбно: пять, пятьох, пятьом, пятьмá; шѣсть, шѣстьох, шѣстьом, шѣстьмá (рѣдше шѣстьома). — ablat. взагалѣ на ма пр. сѣймá, вѣсьмá, девятьмá, десятѣмá, одинадцятьмá, двадцятьмá, сорокмá (від сѣрок = τεσσαράκοντα пр. с сорокмá людѣми ВР.), дев'яностома (від дев'яносто ВР. Лв. neunzig). locat. у сорокóх лѣдѣох ВР. — у дев'яностох лѣдѣох; але також у сорок лѣдѣох, у дев'яносто лѣдѣох.

Для мужеского рода, при особах, уживає ся в помп. дваѣ. триѣ (cf. psl. трѣѣ). дваѣ чоловѣкы I. дваѣ хлѣпцѣ З. триѣ хлѣпцѣ I. пѣшли трѣѣ лѣгѣны З. пѣшли трѣѣ лѣдѣ З. трѣѣ газдѣвѣ Вл.

У числівників, що виражають многократъ від ста, звичайно сто не склонює ся: двáсто, трѣсто, чотѣристо, п'ятьсто ВР. = fünfhundert, але також пять стѣв ВР. (стѣв genit. від сто в загально-руск. сот; пять сот); девять стѣв ВР. neunhundert; в'усьмѣсто Лв. achthundert. тѣсьчъ тепер рѣдко коли уживає ся звичайно: ѣзер, ізір magy. ezer. два тѣсьчѣ.

Порядкові (ordinalia). пѣрший (пѣрвый ВП.), дрѣгѣй, трѣтѣй (третѣй, третя, третѣв, третѣ), четвѣртѣй, п'ятѣй, шѣстѣй, сѣмѣй, вѣсьмѣй, двадц'ятѣй, сорокѣвѣй quadragesimus. дев'яностѣй ВР. Лв. nonagesimus. сѣтѣй ВР. centesimus. двасѣтѣй ВР. ducentesimus. трѣсѣтѣй ВР. trecentesimus. також трѣстѣвѣй ВР. trecentesimus. чотѣрѣстѣвѣй ВР. quadingentesimus. тѣсьчѣнѣй ВР. millesimus. — Abl. на ма пр. пѣршѣма, дрѣгѣма, трѣтѣма etc.

Збѣрні (distributiva). двѣѣ. обѣѣ. (обаѣ). обидвѣѣ. четвѣро. п'ятѣро. десятѣро. пятьнадц'ятѣро. тридц'ятѣро. (триц'ятѣро).

дво́ми (дво́ме) тры́оми. чоты́рыо́мы. о́бы дво́ми. мы хо-
дили дво́ми = ми ходили у двох; по два (форми abl. pl. дво́ими.
тры́оми. чоты́рыо́ми).

Умно́жні (multiplicativa) в угорско-рускім примітні: творять
ся наростком -иствъ, а до того складають ся з приіменником за,
або за і у (ў, в). завдво́йствый (заўдво́йствый) duplex. завтро́-
йствый triplex. заучетвер́йствый quadruplex. заупятер́йствый
quincuplex. зашестер́йствый (seplex). — заусемер́йствый
septemplex. заосьмер́йствый (octuplex). — задесятер́йствый
decemplex. — засороков́йствый VP. — застор́йствый VP. sep-
tuplex. — затысячер́йствый VP. (millecuplex):

В вираженю: музýка завтро́йста = aus drei Gliedern
bestehende Musikbanda єсть числівник збірним (numerales distribu-
tivum); в подібних случаях одвічають сї числівники латинським
виразам на arius пр. quinaris заупятер́йствый.

двічи Льв. bis, zweimal. тры́чи Льв. ter, dreimal.

Дробо́ві (proportionalia). пуў-дрýга. пöў-дрýга anderthalb
у Лемків: півтора = півтора psl. полъ вѣтора і. є. єдинъ и полъ
вѣтора: пуў-трéтя. пöў-трéтя. півтретя drithalb etc.

Тут також прислівники: мно́го (уживає ся скрізь Руснаками
угорськими) і да-скöлькo = галицк. кільки, російськ. нѣсколько.
двáдцять тай ще даскöлькo НД. = двайцять кільки.

Глаголи (Verba).

Спряженє з наростком теперішниковим (Conjugation
mit dem Praesenssuffix).

Теперішник (Praesens). Накінчик 3 лица єдиного числа
єсть понайбільше у говорі Лемаків з движимим наголосом м'який:
летіть. шустіть. кыпíть. говоріть. рóбить. хóдить.
бáчить. дожджíть НД. = pluit. гóйкать. гнѣ́вать. позѣ́-
рать. гáвкать пєс ВС. гúркать гóлуб Льв. звѣ́дять. спѣ́вать
Г. НД. кúсать Г. В 3 л. єд. ч. теперішника клас I, II, III, V.
2. 3. 4. VI. накінчик відкидує ся: плетé. пасé. доўбé. течé.
жне. бѣ́е (бє). пѣ́е (пє). грѣ́е. знáв. тре. мѣ́е. — крѣ́кне.
вѣ́не. кѣ́не. — синѣ́е. худобнѣ́е. — óре (воре). мѣ́че ВС.
трепéще НД. tremit, trepidat. сѣ́пле. зве. тче. сѣ́е. дѣ́е.
снуб́. — купу́е. дяку́е.

Инколи задержують декотрі глаголи I. кл. накінчик нпр. іметь
Пу. вóзьметь. бúдеть (звичайно буде). 1. лице мног. ч. закінчує
ся на ме: гудéме. плетéме. грызéме. скубéме. живéме.
печéме. клепéме. тнéме. мѣ́еме. знáеме Г. пö́леме.

трéме. бiгнeмe. плiунeмe. вмiсeмe. дичiсeмe. вiдимe. арiмe = videmus; spectamus. дёржимe. стóйимe. вiримe. вчiмe. звiдаэмe. гнiвaэмe. трeпéцeмe НД. (трeпéчeмe) = tremimus. стéлeмe. тчéмe. сiсeмe. кyсeмe. хоснyсeмe. вeснyсeмe (зр. чeскe i слoвaцк. hudeme, neseme, рeчeмe, bijeme, umime, chvalime, delame, рiсeмe, kupujeme etc.). — На пограничю з Гуцулами уживають ся подекуди i форми на мо пр. учiнимо двi пaлы Я.

З. лице многого числа має накінчик понайбільше мягкий (найчастійше у говорі Лемаків з подвижним акцентом): ведyть. несyть. льiзyть. грeбyть. живyть. мoгyть НД. свiкyть НД. рекyть НД. жнyть. нaчнyть. знaуть. пoлють ВР. гoйкнyть. си-нiють. хотaть. зрaть = vident; spectant. кoсaть. вчaть (yчaть). блiскають ВШ. спiвaють ВР. кaжyть. брyть Г. мeчyть. тчyть (тчyть). сiють. одвiтyють Лв. кyпyють. хoжyють. рoжyють.

Иноді в місцевостях пограничних Гуцулам тут і там уживають також гуцульських форм з відкидом ть в З лиці мн. ч. пр. калiчe Я. нoсe. хoдe. хотe = калiчaть, носять, ходять, хотять. — В тих місцевостях переважно в З. л. ед. і мн. ч. накінчик буває твердий: нагoднiт сe. тoкмит Я. лiшит. вiдит. закiльчeт Ян. закладaють Ян. вiростут Ян. кладyть. удaрeт Ян. снiжiт О. вiдльiтит сe О. обтoчит Р. плeтyть Гал. вчiнит Бч. також З л. ед. ч. не кiнчить ся на aть, сeб то голосівка теперішнікова не вимiтує ся: спiвaє Я. пyкaє О. загинaє О. качька рaпaє Р. кoрoвa рeвaє Р. звiдaє Р. кyсaє Р. кiт нiякaє МЛ. — в Г. форми мiшають ся: позирaє вaдь нiкaт Г. iмaт Г. кувiкaє дрiмнiх Г., тa пeрeвaжaють вжe форми без голосівки теперішнікової. В Г. накінчики тверді: мoрмoнiт мeд-вiд Г. трaфит. двoрят ся Р. забaвлiют Г. мyль портiт кожухi Г. yбepут кoнoплi бiлi Г. мeлют Г.; тe сaмe пo бiльшiй частинi i в МЛ. Бч. — покoрчит Бч. ластyвкa чeрiбoнiт МЛ. льiтyють МЛ. кoтi свaдьбyють МЛ. aбo вaвкaють МЛ. (sic!). гaдкyють МЛ. В декотрих околицях майже завсiгди уживають в ед. ч. кoсaт, рoбит, хoдит, сидiт нaтoмiсть в мнoг. числi: кoсaть, рoблaть, хoдять, сидiять.

oбрiтв. oбрiтy, oбрiтeш, oбрiтe, oбрiтeмe, oбрiтeтe. oбрiтyть. (мiстo oбрiстнi psl. oбрiстнi. oбрaштiж, oбрaштeши etc. зaобрiти Мaрaм.

гyстi. гyдy. гyдeш. гyдe etc.

жiтв. живy, живeш, живe МЛ. psl. жити, живiж, живиши etc.

стри́чи (рідко стрі́шти psl. стришти). стрыгú, стрыжéш, стрыжé (psl. стригж, стрижиши. стрижесть), стрі́žeme, стрі́жете, стрыгúть.

бічи (місцево бішти psl. *бѣшти). бігú, біжіш, біжіть, біжимé, біжитé, бігúть.

верéчн (psl. вѣрѣшти). вергú, вёржеш, вёрже (psl. вѣргж, вѣржиши, вѣржесть), вёрžeme, вёржете, вергúть (psl. вѣргжть) (також вёржу, вёржуть).

мочí. могú, мбжеш, мбже. мбžeme, мбжете, мбгуть (psl. могж, можши etc. 3. pers. plur. могжть).

речи (psl. рѣшти). рекú, речéш, речé, речéме, речéте, рекúть (psl. рекж, речши etc. 3. pers. plur. рекжть).

печí (psl. пѣшти) пекú (і печú), печéш, печé, печéме, печете, пекúть і печúть (psl. пекж. печши etc. 3. pers. plur. пекжть).

кля́сти О. Р. і кля́сті м. кляти старосл. клати (по фальшивій аналогії так як ревести, гребети... з огляду на: нести, гнести, плести, вести). кленú, кленéш etc. psl. клъна, клънеши etc. обí заклестí Р.

чёрти (місто: чёрети psl. чѣрѣшти. чѣртж, чѣртиши etc.) чру, чреш, чре, чреме, чре́те, чруть. обчёрти дерево ВР. обíчру, обíчреш ВР. etc. обóчру К. по аналогії як терти, тру, треш, тре psl. трѣшти. трж, трешн. треть.

знати. знаú (зна́ву), знаéш, знаé. знаúть (зна́вуть). бити. бію і бю, біéш і беш. — піти. пію і пю, піéш і пеш etc.

дúти. дúу (дую), дúéш, дúé НД. (віхор дúе Лв. як в бойківськiм говорі).

ревстí О. (в Гал. ревтí, ревіти тут і там також ре-вáти) ревú, ревéш, ревé etc. psl. рюти, ревж, ревени, реветь.

хоты́ти. хóчу (хóчу), хóчеш, хóче, хóчеме, хочете, хóтять psl. хотѣти. хѣштж, хѣштиши, хѣштеть, хѣштёмъ, хѣштети, хотять.

зрíти Д. blicken. зрю, зриш, зрять. у нéбо зрять = er blickt gen Himmel. psl. зрѣти. зрж, зриши, зрять.

вельíти Лв. казати, приказати. велю́, велíш, велíть. 3. pers. plur. веля́ть і велю́ть. psl. велѣти velle; iubere. — велж, велши, велить.

ладíти ВП. bereiten. лажú, ладíш, ладíть.

лудíти ВР. locken. лúжу, лудíш, лудíть psl. лоудити. лоуджж, лоудиши, лоудить. залúжу пса ich werde den Hund locken. залудя́ть пса sie werden den Hund locken.

медіти Лв. mit Honig versüssen. ме́жу, медіш, медіть etc.
 слободіти. слобожу́, слободіш. слободіть ВП. psł.
 своводити. свовождѣ своводиши, своводить.

Форми: лужу, межу, хожу (хожю) і т. п. такі, як в говори гуцульскім.

дожджіти НД. дожджіть НД. psł. дъждити. pluege.
 дъждить pluit.

снѣжіти К. ningere. снѣжіть ningit. кедь заснѣжіть.

В кл. V. 1. голосівка теперішникова (Praesensvocal) з вѣм-ком 3 лица многого числа викидує ся. гнѣвам, гнѣваш, гнѣвать, гнѣваме, гнѣвате. гнѣвають. Часто се буває в 3. лиці ед. числа: нявкат кут Г. die Katze miaut. гавкат пес Г. співають Г. НД. кѣсать Г. гѣкать Лв. хбѣзать ся Д. увѣвать ся ВС. подѣбат ВС. набѣвать ся ВС. одкѣрят ВС. збѣрать І. глѣдять Ду. перевѣртать Ду. урѣбать Пу. пѣрскать ВП. В ед. ч. а також в 1. і 2. л. мн. ч. однакож частѣйші форми з голосівкою теперішниковою: співа́ю, співа́еш (рѣдше співаш НД.), співа́ме, співа́ете.

лѣзати після V. 1. лѣзау, лѣзаеш, лѣзає etc. мурянкі лѣзають ВР. die Ameisen kriechen.

пушати. пуш́аю, пуш́аеш etc. або пу́щам, пу́щаш, пу́щат Г. etc. psł. поштати. поштатѣ, поштатѣши, поштатѣть etc. в східній часті Галичини: пуска́ти, пуска́ю, пуска́еш, пуска́є etc. мѣсати О. müssen. мѣсау, мѣсаеш etc.

скоротати Я. kürzer machen, kürzen. скорот́аю etc.

ревати О. brüllen. корѣва рева́є (рѣдко) звич. рева́є (після І.).

Декотрі в галицкім майже виключно по V. 1. склонювані глаголи в угорсько-рускім належать до V. 2. дрѣмлю, кѣплю, кѣплю, йѣмлю (частѣйше іма́ю, іма́ву), чѣрплю, нарѣчу, пла́влю; рѣ́чу (від рѣ́кати Г.), щѣ́плю, шкрѣ́блю, ла́млю, ця́плю = в Гал. дрѣмаю, копаю, купаю, імаю (= ich fange), чѣрпаю, нарѣка́ю, пла́ваю або плѣваю, рѣ́каю (рѣдко уживане від рѣкати), щѣ́паю, шкрѣ́баю, лама́ю, ця́паю (= капаю).

(кѣ́пле ся качька 3. — гѣ́ска пла́влю 3. — взяла корѣва рѣ́кати то і телѣ рѣ́че Г. І. [що иньшого: корѣва рѣ́чить ВР. від рычати (з рык-ѣ-ти) після III, 2.] — шкрѣ́бле крѣ́мплѣ Лв. — щѣ́пле рак Лв. — се́рце із жа́лю ся ла́млю 3. — кров ми ця́пле с се́рця ВП.).

мета́ти. ме́чу, ме́чеш, ме́че, ме́чеме, ме́чете, ме́чуть; рѣдко дуже: мета́ю, мета́еш, мета́є etc. psł. метати. машѣ, машѣши, машѣть et мета́ѣ, мета́єши, мета́єть.

плясáти. пля́шу. пля́шеш. пля́ше etc. psl. п~~л~~асати, п~~л~~асáж, п~~л~~асáєши, п~~л~~асáєть et п~~л~~ашá, п~~л~~ашéши, п~~л~~ашéть і пр. рáпкати. рáпчу (пр. кáчка рáпче Gr. die Ente quackt). тріскотáти Gr. тріскóчу. (пáличька тріскóче).

пукотáти Gr. пукочу.

гнáти. жену́, женéш, женé. женéме, женéте, жену́ть, psl. гнати. жéнж, жéнши, жéнеть etc.

драти. дру, дреш etc. psl. драти. дéрж, дéрши etc.

звати. зву, звеш, зве. зведе, звете, звуть. psl. звáти v. звати. зéвж, зéвши, зéветь etc.

ткати. тчу (тчу) ВР. місто сподіваного тку) тчеш, тче. тчеме. тчете. тчуть psl. тькати. тькáж, тькéши, тькéть, тьчéмж, тьчéш, тькжть.

рати. перу́ etc. брати. беру etc.

познавáти. познавáу, познавáєш, познавáє, познавáєме, познавáєте, познавáють. Не спознавáєме wir erkennen nicht non agnoscimus, після V, 1. — а познáу (познáву) познáєш... познáють (познáвуть) після V, 4. давáти. дау́ (даю), даéш... дау́ть (даю́ть).

віровати і вірувати. віруу, віруєш, вірує, віруєме, віруєте, вірують.

купувáти. куповáти. купу́у (купу́ю) .. купу́ють (купу́ють). — хóжувати. хóжуу... хóжують. — рóжувати. рóжуу... рóжують. (cf. psl. хáждати ambulare et рáждати parere).

Повельник (Imperativus). В 2. (і дуже рідко уживанім 3.) лиці ед. ч. повельника понайбільше наросток и ослабляє ся на ь. плеть. крадь. ходь. несь.

В 1. і 2 л. мн. ч. старословенське ꙗ, що поветало із голосівки теперішникової (Praesensvocal) е і голосівки способової (Modusvocal) и, ослабляє ся на и а далі на ь. 1. плетьме старосл. плет'к'мъ чеськ. pleťme польск. plećmy. 2. плетьте старосл. плет'к'те, чеськ. pleťte польск. plećcie.

По губних суголосках и ослаблене на ь відпадає безслідно: люб, лóбме, лóбте; óхаб, охáбме, охáбте. куп, кúпме, кúпте (від купити); — клеп, клéпме, клéпте (від клéпсти після I. 3 або клепáти praes. клéплю після V, 2.) готóв, готóвме, готóвте. здорóв. здорóвме, здорóвте (поздорóвте). крив, кривме, кривте. роб, рóбме, рóбте. пазь, пáзьме, пазьте ВР. etc.

По шиплячих чути иноді в виговорі змягчене, котре однакж, здає ся, що раз більше уступає: лишь. лйшьме, лйшьте (частій-

ше: лиш, лішме, ліште). ляжь. ляжьме, ляжьте (ляж, ляжме, ляжте). вёржь, вёржьме. вёржьте (верж від „веречи“). перебáчь, перебáчьме, перебáчьте (перебáч etc.) скачь. перескóчь ВР. (= перескочи). — моўч, моўчме, моўчте. — меч, мéчме, мéчте, пиш, пíшме, пíште (чеськ. piš, pišme, pište. польск. pisz, pizmy, pizście).

Змягчєня попереджаючої и суголоски в вньшх случаях: меть, лызь, пбнесь ВР. мель. хваль. помбль ся. гладь, ходь, берь, парь, ұпарь (= вїпари) etc. —

Повельник до глагола зложеного пўйти, пбйти звучить: подь або пой, пбдьме, пбйме, пбдьте, пбйте. Форма „поиди“ старосл. понди стягає ся в подь або пой порівнай: горнолужицке рбј. — пой до цёрькви ВР. пбйте бáбо сюдá! ВР.

По при форми повельника з ослаблєним наростком и на ь уживають ся також і форми, в котрих и не ослабляє ся пр. набері, (plur. наберіте) поведі (поведіте) луді (лудіте) готові (готовіте) печі (печіте) мечі (мечіте) і пр., в многім числі однакож найчастійше є ослабляє ся на ь: ходьіте, лудьіте, несьіте або і ь відпадає: прийдьіт Стр. говоріт Кв. кричїт Я. мечїт МЛ. (від метати V, 2.). попоглядьіт Я.

У глаголів II кл., у котрих перед ну стоїть суголоска, ніколи не відкидує ся и пр. угні, горні, тягні. Повельник від кбнути (з кыд-нути), стáнути звучить кынь. стáнь. (покбнь, пристáнь). Від згáнути (зга(д)нути) однакож звучить повельник: згані, зганьіт Стр.

І декотрі иньші глаголи нпр. з кл. I, 5. не відкиднують и нпр. імї (яти), уймї (угорско-руск. уняти = виняти), жни, тни, за-пні, по-чні. I. 6. умрї, трї (терти) прострї, запрї. III, 2. дбздрї. оббздрї. — Форми повельника глагола спати утворюють ся після III, 2. спи, спийме, спїт. IV. прстї МЛ. (= хрестї). V, 3. заждї, пбждї. рві. Взагалї и не ослабляє ся, коли перед ним стоїть дві або більше суголосок, бо инакше виговор був би утруднений; часом також і де инде, як показує уживанє (пр. імї).

По голосівках наросток и переходить на й; пий (psl. пий), вмій (psl. оумкї), дьлйай (psl. дклай), глйдай, метай, зіставай*), бввай, спознавай**); радуй (psl. радуй), ку-

*) Фраїрбчко мбя, зіставай здорбва Лв.

**) Уйду на мостбчок, свїсну у листбчок,

Спознавай милєнка, чий то голосбчок? Лв.

пуй, віруй etc. в багатьох числ. прийме, прийте psl. *пимамъ, пимате.* čech. *píme, píte.* вмійме, вмійте psl. *оумкймъ, оумкйте.* čech. *umíme, umíte.* дьілаімме, дьілаійте psl. *дклаймъ, дклайте.* čech. *dělejme, dělejte.* глядаімме, глядаійте; метайме, метайте; зіставайме, зіставайте; бывайме, бывайте; спознавайме, спознавайте; купуйме, купуйте psl. *коупоуімъ, коупоуйте* čech. *kuřujme, kuřujte.* радуйме, радуйте; віруймме, віруйте.

В глаголах IV кл. як: двойїти, тройїти, здойїти и задержуєся і паде на него наголос пр. подвойї (подвой), потройї (потрой), здойї (здой; місцево здуй, здой). пр. здой коро́ву.

клепай, клепайме, клепайте (від клепати після V, 1.)

Третє лице єд. ч. повельника уживає ся як в Галичині, так і на Русі угорській дуже рідко пр. говорі вон своє! = най говоріть своє. — Одначе находимо 3. лице повельника, окрім в декотрих приговорках і пословицях, також в заіменниках неопределених: будь-котрїй, будь-якій, будь-чий, будь-тко, будь-што, хоть-котрїй, хоть-якій, хоть-чий, хоть-тко, хоть-што; в присловниках будь-де, будь-куды, будь-як; хоть, хоть-де, хоть-куды, хоть-як.

Один-однїський раз стрів я форму повельника при першій лиці заіменника в єдиничнім числі, і то в співанці. Ся „куртєнька“, однакож для граматики інтересна „пісничка“ звучить:

Я не пий! ты не пий! та тко б́уде пїти?

Та тко б́уде на жидівськы дьїточкы робїти? З.

З частць на! (= da hast du!) і цыть! (sei ruhig! beruhige dich!) утворює ся повельника 2 лице в багатьох числі: нате! da habt ihr! нате Дмитре! Я. — цытьте Лв. seid ruhig! —

Неопределеник (Infinitivus). Неопределеник в піснях часто закінчує ся на ц: спознац, змалювац, плакац, пїсац, пережїц. носїц, банувац, бантувац, свіциц. Се форми взятї з словацкоґо.

Причасники (Participia). Дїєприложники теперїшного і дїєпр. I. минушого часу стану дїйного лучають ся дуже рідко: ростучоє дїрево Вр. *wachsender Baum.* — стоячоє дїрево Стр. *wörtl. stehender Baum.* — кыпляча вода НД. *siedendes Wasser.* — світячий бомбачьок. світяча мушка *Leuchtkäfer, Leuchtwurm.* — світячоє скло *glitzerndes Glas.* — воняча (м. воняюча) рїба *stinkender Fisch.* — їж колячий в Г. *wörtlich: der Igel ist stechend* (d. h. *stachelig*). — —

пр́ячуть помёршого Стр. *man beerdigt den Todten* (den Verstorbenen).

Частійше уживають ся дієприсловники теперішного часу стану дійного: і дучі не говоріу́ нич Лв. свиня́ хвощик закур́ячила ірюнчачі Вл. баран, як увидіу́ воўка, міркучи так далёко стау́ Вл. — добрі тобі, добрі у світліци сидячі Ир. об́ь худоба і дучі у царину не годна зайті Вл. — д́уже ся зажури́у у тім гад́аучи ВШ. іді́ путьом говорячі Лв. — рідше дієприсловники І. мнувшого часу: попой́вши треба на́пїти ся. люг спати не й́вши. — вб́йвши. взы́вши. подум́авши etc.

Причасники II. мнувшого часу ст. дійного часто мають значє приложників: гнил́ый *faul*, ќислый, сќислый *sauer*, д́ойшлый *reif*, р́ослый *gross, grossgewachsen*, недор́ослый *schwächlich, verkümmert, nicht völlig ausgewachsen*, умерл́ый *tot* etc. (Про причасники II. м. ч. ст. д. в формах описаних гл. низше).

Причасники теперішного часу стану страдного (*genus passivum*) в звичайній бесіді дуже рідкі і мають значє приложників: люб́имый *lieb*, в́идимый *sichtbar*, нев́идимый *unsichtbar*.

Причасники мнувшого часу стану страдного на -нть и -тъ уживають ся часто: мет́еный, заб́оденый, р́обленый, біленый, бож́еный, заруч́еный, ќуплений, пла́ченый, писаный, ч́итаний, куп́ований, іскош́еный, ізнес́еный, вінчаний, запрош́еный, урож́еный etc. — б́итый, ізольля́тый (ізоля́та вода ВР.) нальля́тый, за́гнаты́ (за́гната корова ВР.), за́братый (за́брата вшы́тка тенгері́ця ВР.).

Випадає замітити причасники мин. ч. ст. страд. на -нть запр́еный (= гал. зап́ертый), прич. від неперехідних глаголів: пыщќованый (пышков́ати *Blutfedern bekommen*), зб́ішлений Г. (м. зб́ішений від „зб́ісити ся“ *wüthend werden, die Wuthkrankheit bekommen*).

Слїди аориста стрічаєм лише в означеню условника (*Conditionalis*) в формі бых (*psl. бьхъ*) пр. просі́у бых, просі́у бысь, просі́у бы (просі́у бых) мн. ч. просі́ли бых (бы), просі́ли б́ьсьте, просі́ли бы. Замітно що в 1. лиці многого числа також уживає ся бых (в старосл. *бьхомъ*); часом також і в 3. лиці единичного числа пр. Ма́риш терен прополóла, бых ся в нóжки не вколóла Лв.

Також бачимо сц́пенілу форму аориста і в сполучниках (*Conjunctionen*): бы, абы, об́ь, ќебы, кóбы, ќедьбы, о́жьбы, я́кбы, штóбы.

а бых возміў Лв. — йла бых Лв. — штóбых просіў Стр. кóбых ми дáли Стр. — тóбых не мáли Стр. óжобых я йому неправду уповіў І. — áбых пріяў ВР. — кедьбым тя іміў в рúкы, тóбым тя убіў З. — Кедьбысь не пиў, менé не быў, я бым тебе все любíла, Я бым твойí кúчерикы все д горí носíла Ир. (співанка). áбых йогó íс катún чекáла Лв. як собаку-б вбіли НД. а чепьбых я гóден за тебе забíти Лв. бых ся не впалíла Лв. зáрвав бысь ся (кóню) пóдо мною Лв. бых ся в нóжки не вколóла Лв.

Дуже рідка і зовсім місцева форма аориста есть повіх (повіх від повісти в старосл. повѣсти, ducere, аор. злож. І. повѣсть і повѣхъ духі — знамя часове (Tempuscharacter) є замінене на х. Ся форма уживана також в 2. і 3. л. ед. чис. мужеского рода місто минувшика (Praeteritum я повиў = повѣлъ єсмь); я, ты, вон повіх місто я, ты, вон повіў (повіў). Може бути, що тут давна форма аориста вплинула лише на заміну звука ў (= ль) на х; — для женського і середного рода звичайні форми в уживанню: я, ты, она повелá, я, ты, оно повелó, тож і в мн. ч. мы, вы, оні повелí.

(а потóm повіх го ід капúсты І. — потóm повіх го ід дýни І.).

Що до условника, то в угорско-рускім, так як і в гал. може класти ся бы межи заіменник і причасник мин. часу: я бы пóшóў, ты бы пóшóў, овон бы пóшóў, мы бы пóшли, вы бы пóшли, уні бы пóшли — або до бы яко незмінної частиці почіпляє ся помічний глагол ем (= старосл. ѳєсмь) пр. я бым пóшóў (пушóў), ты бысь пóшóў, овон бы пóшóў, мы бысьме пóшли, вы бысьте пóшли, уні (они) бы пóшли.

Условник давноминувшика (Plusquamperfectum) уживає ся, як в Галичині і також подібно як условник звичайного минувшика: я бы быў вíдыў, ты бы быў вíдыў, овон бы быў вíдыў, мы бы были вíдили, вы бы были вíдили, оні бы были вíдили або я бым быў вíдыў, ты бысь быў вíдыў, овон бы быў вíдыў, мы бысьме были вíдили, вы бысьте были вíдили, оні бы были вíдили; часом також: быў бым вíдыў, быў бысь вíдыў, быў бы вíдыў або вíдыў бым быў, вíдыў бысь быў, вíдыў бы быў etc.

(коб б́ылисьте пришлі, тоб б́ылисьте утрáтили Лв. кедь бы мы были не ішли сюды, то бы были не пришлі за молоком ід левíци ВП. бо мы кедь бы были не дойли, молока не было бы было ВП. кедь бы были мы не вíдили, молока не было бы было ВП. коб́ы были ня не б́или ВП. мáмва йли бы были паленáт І. Я бы

была своєю дбюю с царьом не міняла Ду. кедь бы были йміли, як собаку-б вбіли НД.).

Для вираженя імовірного припуску події уживає ся минувшиє від мати (мов би спомічник) з неопреділенником одвітного глагола пр. маў пуйтї (пійти) — wahrscheinlich ist er gegangen. нянь о мїли вже продати вóлы wahrscheinlich hat der Vater die Ochsen schon verkauft.

Спряжене без наростка теперішникового.

(Conjugation ohne das Praesenssuffix).

(вѣд) До того пня належні форми: не вим (тепер уживає ся дуже рідко і випирає ся що раз більше вираженем: не знаю) ich weiss nicht. — Бур (Bör, Bir) вість Gott weiss es.

Причасник теперішниковий стану страдного: відомий, відома, відомоє.

(відомо нам I. es ist uns bekannt. — відомоє дьло eine bekannte Thatsache).

Причасник теперішного часу стану дійного несклонний (дієприсловник) дуже рідкий: відучї і звичайно заступає ся формами „відучи“ (від відати V, 1.) або „знаучи“. Дієприложник тогож часу і стану уживає ся в вираженю: відучий чоловік = знаочий чоловік, ein bewährter Mann, Sachkenner. — відучий = старосл. вѣдѣти.

В вираженях відучї і не відучї грїхї має той причасник значене страдне: = знанї і незнанї грїхи, звісні і незвісні грїхи, подібно як причасник йідучий (гл. дальше). — Досить часто уживають ся форми зложених глаголів: повісти (= psl. повѣдѣти ἀναγγέλλειν, nunciare; εἰσεγγείσθαι, narrare praes. повѣмь, повѣси, повѣсть; повѣмь, повѣсте, повѣдѣть). теп. єд. ч. 1. повім. 2. повіш. 3. повість мн. ч. 1. повіме. 2. повісте. 3. повідѣть; тож сповісти. ісповісти. уповісти. приповісти. наповісти.

Повельник: повіж (повіч psl. повѣждь) повіжме, повіжете (psl. повѣдимь, повѣдите).

(Минувшиє: повіў, повіла, повіло. — не повіў нич er hat nichts gesagt. — обжобых я йому неправду уповіў I.).

(дад). теп. ч. єд. 1. дам. 2. даш. 3. дасть ч. м. 1. даме. 2. дасте. 3. дадуть.

Повельник старосл. даждь звучить як загалом в українсько-руск. дай а утворює ся від пня да (дати = давати V, 4.) дайме, дайте, тож причасник тепер. часу склонний даучий, несклонний даучї.

[неопреділений: дати; прич. теп. ч. I. ст. дійного склонний (дієприложник) д́авши́й (майже неуживаний), тогож часу і стану дієприсловник д́авши; — прич. т. ч. II. ст. д. д́аў, д́ала, д́ало (уж. в часах описаних і в зложенях: вд́алый, уд́алый. зд́алый. незд́алый. прид́алый з знач. приложника). — причасник минувш.-часу ст. страдного: дан, дана, дано звичайно да́ны й, да́на (да́ная), да́ное і дат, дата, дато].

(пад) йім, йіш, йість, йіме́, йісте́, йідя́ть (psl. їамь, їаси, їасть; їамъ, їастє, їадать).

Повельник: йіж. йіжме. йіжете = psl. їажь. їадимъ. їадите.

Причасник теп. ч.: стану дійного: йідучий Я. = старосл. їадчи) має подекуди тепер значене страдне, так як загально-руск. „їдомий“ (= старосл. їадомъ). йідучі гриби = essbare Schwämme. їдомі гриби, в гуцульск. їіжні грибі.

Неопреділений: їісти (psl. їасти). Причасник минувшого часу ст. дійного I. нескл. їівши (пр. не їівши. не їівши голóден люг спáти; попоївши. найївши ся. не доїївши. зїївши. вїїївши. уїївши. зайївши). Прич. мин. часу ст. дій. II. їіў, їіла, їіло (psl. їалъ) в часах описаних — а також в зложенях приймаючи зовсім вже значене приложника: зайїлый grimmig, лютий. — розїілый bissig, jähzornig. — причасник минув. ч. ст. страдного їіден (= psl. їадєнъ) рідше уживає ся. (вшітка пшениця зїідена; від їідєн утворений суцник глагольний їідьїня́ = psl. їадєнїє гал. їідє, їда́ Essen, Kost.).

(їєс). Теперішник єд. ч. 1. єм 2. єсь 3. є (єсть) мн. ч. 1. єсьме 2. єсьте 3. суть = psl. sing, їєсмь, їєси, їєсть plur. їєсмъ, їєсте, сѣтъ. (я бо не єм дома Стр. не єсь в хїжи Стр. я єм туйкы ВР. ты єсь їазда́ ВР. докы ты єсь у мамóчки Лв. якїй єсь ледáщо Гр. овóн є в цєрькви ВР. кáжеме: кедь є в тя вадь кедь ма́єш ВР. єсьме туй вшітки ВР. вы єсьте гнївнї ВР. онї суть в хїжи ВР. суть ВС. Лв. НД. ВР. Гр. суть у вас во́лы НД. = habt ihr Ochsen? — козáкы отде! суть напередь, їсперєд нас ВП. де отї́ суть гóлубцї I.

Місто суть, котра форма на Руси угорскїй уживає ся частїйше, кажуть також є пр. ож є мно́го ластувкї МЛ. wenn es viele Schwalben giebt. не є окуля́рі ВП. —

Рідко стрїчає ся також форма єсть пр. колї вóн єсть хлóпець Пу. — в пісни: „Єсть там мно́го дорожєнькы, заступа́уть ворожєнькы, Ож бы з нею не бывáти, ож бы ейі не ко-

хати^{*)} Ль. [„Суть“ уживає ся в Гал. в Перемисчинї, у Бойків і у Лемків (де говорять: „сут“) досить часто].

Описані форми глагольві (Umschriebene Verbalformen).

Минувшик стану дїйного (Perfectum g. act.) складає ся з причасника минувшого часу ст. дїйного II. і з теперішника глагола-спомічника (Hilfsverbum) *юсма*. В першім лиці мужеского рода ед. ч. звучить спомічник *ем*, для женського і середного рода стягає ся — *а-ем*, — *о-ем* на *а-м*, *о-м* пр. *быў-ем*, *бýла-м*, *бýло-м*, подібно в 2. лиці: *быў-есь*, *была-сь*, *бýло-сь* в 3. л. спомічник відпадає *быў*, *бýла*, *бýло* мног. числ. 1. *бýли-сьме* 2. *были-сьте* 3. *были* (і тут спомічник відпадає). старосл. *бѣлъ юсма*, *бѣлъ юси* etc. — (*бýли-сьме* = *бýли єсьме*; *бýли-сьте* = *бýли єсьте*).

(*быў-ем*, *почорныйў ем*, *ходыйў ем* 3. *уклаў ем* ВШ. *взяў ем* Г. не *хотыйў есь ся* раз ісхыліти Ль. *куды-м* давню хожувала 3. по *горі-м* *ходýла* Ль. *тебé-м* *май* *любýла* Ль. — на *тебé-м* *позирýла* ся Ль. *звелá-сь* *хлопа* *молодóго* Ль. *що-сь* *ся* *пожурýла* Ль. *менé-сь* *згодувáла* Ль. *любýла-м* Гр. *вольýла-сь* *ня* *мáти* в *кúпели* *зальýти* НД. *жýто-сь* *ізжаў* І. *співáў-ем*, *співáў-есь*, *співáў*. *співáли-сьме*, *співáли-сьте*, *співáли* ВР. *когó-сьте* *любýли* Гр. *фрайїрка-сь* *ми* *бýла* Ир. *тепéрь ем* *поялá* в *сельі* *май* *крáшого* Пу. *пýла-м*, *напýла-м* *ся*, *впáлам* з *грýнку*, не *вбýлам* *ся* Ир. *казáў-есь* *ми* І. *журýла-м* *ся* Ль. *пóшли* *косарі* Ль. *летýло* *пóтя* І. *що-сь* *ми* *наробýла* ВШ.).

*) На Україні форма *єсть* також иноді лучає ся місто частїйше уживаного *є* пр. у Шевченка:

Єсть на свѣті дóля,
А хто її знає?
Єсть на свѣті воля,
А хто її мáє?
Єсть лýде на свѣті —
Срїблóm — злóтом ссяють,
Здаєть ся панýють,
А дóлі не знають.

Форми *суть* писателі українські тепер не уживають. У Основяненка *находить ся* раз *тота* форма в повісти: „Добре роби, добре й буде“ в незвичайній сподуці *яко pluralis reverentiae* в устах мужика Тихона Бруса розмовляючого з комисарем. (Повісти Григория Квітки. Вид. Куліша р. 1858 в Петербурзі. Том II. стор. 41. стр. 6. з дол.): „Ви як торгýєтесь, то мов приказуйте, щоб усї знали, що *в* *суть* *пан*“ (отож „суть“ при другім лиці; подібно *владає* *ся* *теперь* „*є*“ при 3 лиці *многого* *числа*, а *навіть* в Галичині *часто* і *при* *всіх* *лицах* *обоїх* *чисел*; порівнай *також* *польск.* *діялектол.*: *ты są* = *wir sind*). *Також* *яко* *рlur. rev.* у *тогож* *писателя* *Т. І.* *стор.* *256.* *стр.* *13.* *з* *дол.* „*він* *ужé* *нам* *не* *суть* *начáлник*“. — *Т. II.* *стор.* *60.* *стр.* *11.* *з* *дол.* „*Пан* *Пістрýк* *суть* *пісарь*“.

Иноді почіпляє ся спомічник в скороченій формі до заіменника личного в 1. і 2. лиці: 1. я-м ході́ў (ході́ла, ході́ло). 2. тысь ході́ў (ході́ла, ході́ло). мы́-сьме ході́ли. 2. вы́-сьте ході́ли.

Часто для вираженя минувшика перед причасником минув. ч. ст. д. II кладуть лише заіменник личный (а в третім лиці вказуючий вѡн, они): 1. я купова́ў (купова́ла, куповало). 2. ты купова́ў (купова́ла, куповало). 3. овѡн (вун, вѡн, він) купова́ў. 1. мы купова́ли. 2. вы купова́ли. 3. оні́ (уні́) купова́ли. 1. я вер (з: вергъ, старосл. вѣргль ѡсмь), вѣрла, вѣрло. 2. ты вер etc. 3. вѡн вер etc. 1. мы вѣрли. 2. вы вѣрли. 3. оні́ вѣрли. Від бѡсти (psl. кости, ungere) минувшик: я бу́ў (бѡў, бѡў), бола́, болѡ́ (pol. bódl, bodła, bodło).

Деко́трі глаголи II. кл. творять причасник минувшого часу д. ст. ві від коротшого пня пр. приця́пнути VIII. приця́п, приця́пла, приця́пло. — удо́мкнѡти I. aufmachen. удо́мок, удо́мкла́, удо́мелѡ. ў́мкнѡти ся HD. Пу. entschlѡpfen, sich entwiden гал. вимкнѡти ся ў́мок ся, ў́мкла ся, ў́мкло ся. — ізмокнѡти. ізму́к (ізмѡк, ізмѡк) ізмѡкла, ізмѡкло. — ухопнѡти. ў́хоп, ў́хопла, ў́хопло Пу.

Деко́трі глаголи тоїже класи можуть мати причасники м. ч. II. ст. д. двоєкі, утворені від повного пня і від коротшого пр. скыснѡти, скы́снѡў, скыснѡ́ла, скыснѡ́ло і скыс, скы́сла, скы́сло; пѡсхнѡти, пѡсхнѡ́ў, пѡсхнѡ́ла, пѡсхнѡ́ло і пѡсѡх, пѡсхл́а, пѡсхлѡ́.

Деко́трі знов творять сей причасник лише від повного пня: дѡ́ркнѡти. дѡ́ркнѡў, дѡ́ркнѡла, дѡ́ркнѡло. дѡ́бнѡти. дѡ́бнѡў. дѡ́бнѡла. дѡ́бнѡло. гѡ́йкнѡти. гѡ́йкнѡў, гѡ́йкнѡла, гѡ́йкнѡло. кы́нѡти. кы́нѡў, кы́нѡла, кы́нѡло.

Давноминувшик ст. дѡйного (Plusquamperfectum act.) творить ся з причасника мин. часу ст. дѡйн II. відповідного глагола і з минувшика спомічника бѡти, пр. пис́аў ем бы́ў, 2. пис́аў есь бы́ў, 3. пис́аў бы́ў... для женьск. р. 1. пис́ала-м бѡ́ла, 2. пис́ала-сь бѡ́ла, 3. пис́ала бѡ́ла для сер. р. 1. пис́ало-м бѡ́ло, 2. пис́ало-сь бѡ́ло, 3. пис́ало бѡ́ло (що до на́голосу місцево також был́а, былѡ́), мног. ч. 1. пис́алисьме бѡ́ли, 2. пис́алисьте бѡ́ли, 3. пис́али бѡ́ли (місцево на́голос: был́и) або я бы́ў пис́аў, ты бы́ў пис́аў etc. і я пис́аў бы́ў etc.

(каза́ў бы́ў менѡ I. прийшо́ў бы́ў д мѡны Стр. убра́ў есь ся бы́ў у па́нськое пла́тя VIII. Ой я бѡ́ла заробѡ́ла, Прийшли́ хлѡпцы́: я пропѡ́ла I. (спѡванка).

Будущик дій. ст. (Futurum act.) виражає ся у глаголів довершених (verba perfectiva) теперішником: напи́шу, прине́су, докб́шу, прій́ду, повесельі́ю, пуй́ду (пой́ду, пй́ду), помб́гу, посьі́ку, запрб́шу, б́ду.

Від глаголів недовершених (verba imperfectiva) творить ся будущик через сполуку неопреділеника з теперішником глагола б́йти (б́ду, буд́у) або (в місцевостях сумежних з Гуцу́лами) глагола й́ти (й́му, му) ед. ч. 1. б́ду співа́ти. 2. б́деш співа́ти. 3. б́де співа́ти. мн. ч. 1. б́демє співа́ти. 2. б́дете співа́ти. 3. б́дуть співа́ти або ед. ч. 1. му співа́ти. 2. меш співа́ти. 3. ме співа́ти мн. ч. 1. мем співа́ти. 2. ме́те співа́ти мут співа́ти.

б́ду ора́ти Лв. б́ду мирі́ти Гр. б́деш робі́ти Стр. б́де тя б́йти Стр. б́деме посв́йсковати І. б́дете зборув́ати ВС. буд́уть мет́ати Пу. — — му робі́ти Я. меш криче́ти Я. ме держе́ти Я. не ме й́сти Я. — не ме тьі́ка́ти Я. = er wird nicht fliehen. мем купова́ти. ме́те продава́ти. мут косі́ти.

Рідко складають для вираженя будущика неопреділеник з теперішником глаголів поч́ати або хоты́ти пр. дощ хб́че і́ті МЛ. = es wird regnen, der Regen wird fallen. — — жы́то (озы́мное) у я́рі почне на́ ново рості́ І. der Roggen wird im Frühling wiederum wachsen.

Стан страдний (Genus passivum). Стан страдний виражає ся: 1) сполукою форм ст. дійного з заіменником ся у всіх лицах єдиничного і многого числа пр. і́блесо пра́вить ся. новинкы́ ў да уть ся die Zeitung wird heraus gegeben. кынди́рця зб́и́ра́ть ся. ўпекло́ ся кісто́ (= ть́сто) гора́зд ВШ. 2) сполукою причасника минувшого часу ст. страдного з формами ем, б́ду, бы́, пр. Тра́виця зелє́на то-сь рано скоше́на, Велика́ непра́вдо то-сь на ня ізнесє́на Лв. — ем божє́ный або я-м божє́ный МЛ. ich bin beeedet. — буд́у божє́ный МЛ. ich werde beeedet werden. б́де б́тый І. er wird geschlagen werden. б́деш заплаче́ный Гр. du wirst hezahlt werden. бы́ божє́ный МЛ. er wurde beeedet. — волово́е о́ко ўнесено́ былб́ гора́ орелб́м ВШ. = der Zaunschlüpfer wurde vom Adler hoch in die Lüfte getragen. — б́лы-сь-ме запроше́ні wir wurden eingeladen. Часто спомі́чник єсть або бы́ (бы́ла, бы́ло) опускає ся пр. лы́е ужє́ стя́тый. вшы́тко по́ле поорано́. — мно́го ка́мня вчб́ра нанесє́но. — черты́ж за-чє́рто О. Р.

4. До словоланду (Syntaxlehre).

Зв'язка (copula) єм, єсь... суть в угорсько-руськїм часто опускає ся, так як і в загально-руськ. пр. я в тому одвітливий МЛ. = я єм (єсьм) в тому etc. ich bin dafür verantwortlich. — я не доўжен нич = я єм недоўжен нич ich habe keine Schulden, ich schulde nicht. — я с тобоў ітї годна Коп. = я єм годна etc. ich bin würdig mit dir zu gehen (an deiner Seite zu stehen). — я неборацьок готівый вояцьок ich armer Schlucker bin gleich bereit Soldat zu werden. — ты недобрий = ты єсь etc. du bist nicht gut. — де велїка любость, там ся не побєруть Лв. = де велїка єсть etc. — Мараморош добрий варош, добре у нїм жїти Р. Мараморош єсть добрий варош, добре єсть etc. — то не потрібно Пу. = то не єсть потрібно. — тепєрь велїка радость канонїкѡм Пу. = тепєрь велїка єсть etc. jetzt haben die Domherren grosse Freude. — цы вашое? Лв. = цы єсть вашое (дїтя)? — якї мы богатї = якї мы єсьме богатї. — вы свадлівї = вы єсьте etc. ihr seid zänkisch. — вшїткы люде веселєнькы = вшїткы люде суть etc. alle Leute sind fröhlich, alle Leute empfinden Freude. —

В реченю условнім чи припустнім або желайнім може инодї опустити ся минувшик від быти пр. кедь бы не робѡта в полі, овѡн бы дѡраз прийшоў = коли бы не была etc. — обї не дождж, то мѡжно косїти = обї не быў etc. — тѡлько бы в вас волѡв, як в городїннї колѡв = тїлько би в вас було волів, як у плотї єсть колів. — кебї мой мамка здорова, бѡде в мене дрѡга корѡва = коби була моя мати здорова etc. —

Инодї опускає ся тепєрїшник від быти в значеню „єствувати, находити ся, лучати ся“ пр. дес у мене вўйко Лв. = десь єсть у мене etc. — у вас во́лы і корѡвы, а в мене лем є́зы. — в туй х́ащи ѓйдѡв мнѡго = в туй х́ащи єсть etc. in diesem Walde giebt es viele Schlangen, in diesem Walde werden Schlangen häufig angetroffen. — на в́ысокѡ(й) полонїннї вѡвч́арїкѡв мнѡго = на выс. полониннї єсть etc. auf der hoch gelegenen Alm hüten viele Hirtenknaben die Schafheerden.

Єсть (є) і суть не опускає ся, коли говорить ся з бїльшим притиском пр. кѡбы то б́ыла д́ывка, тогд́ы бы я її комендєров́ала, а так, колї вѡн єсть хлѡпїць, сын тво́й, ты єму розкаж́ї Пу. — І напїше собї на ќамени, што то є розб́їйник Пу. — О велїка тут є смѡтость! Пу. — што у тебе є в утрѡбї, то не бѡде на́ше Пу. — напиши менѡ кѡнтра́т, ож то вш́їтко моє є Пу. — Ко́му є велїка

ра́дость, як принце́зні? Пу. — то є мо́я ра́дость Пу. — ай бо є у ме́не на пядь могу́зка І. — тут ще бѣльше такѣх прона́сникѡв є Пу. — каза́ла нам дзя́бка: не є па́ленкы ця́тка, каза́ла нам квѡчка, ож є па́ленкы бѡчка Лв. — тут у ме́не суть сокачкѣ́ы Лв. — не идѣть у тот лы́с, бо там суть прона́сники Пу.

Иноді для більшої зжатости в вираженю, понайбільше в піснях або приговорках, опускає ся також иньший глагол-присудок, котрий дасть ся легко дорозуміти пр. із Бѡгом Ма́рько, із Бѡгом, із бѡжима я́гнелами, із до́брыма сусы́дамы! (scilicet: пробувай або трывай). — поза то́ти сѣнны́ го́ры мальѡвані бѣчкы (scil. красують ся або мож видѣти). — горі́ гай, долы́ гай, а на стрѣдку Дуна́й = горі́ росте гай, долы́ росте гай, а серединою пливе Дунай. — дѣмать, што там чортѣ прона́сники Пу. = што там быва́уть (т. є. мешкають) etc. — вшиткы лю́де кѣпчы́ками, лем я самотѡю — во́ї лю́де живуть купочкамы, лише я живу в самоті. — до до́му, до до́му, ко́ждый ід свойѡму = ко́ждый іде до свого дому. — коли пѡ́чне лы́зати шарка́н с то́го го́рода та д нѡ́му = коли пі́чне лы́зати смок з того города, та кинув ся до него. — де мѡ́лого ві́рні слова́ = де діли ся etc. — ты менѣ доганя́ти! = ти сѣмієш менѣ доганяти, ти сѣмієш менѣ поприка́ти, ти сѣмієш менѣ докоря́ти! —

Сущник з придатком (Attribut) утвореним з того самого пня, виражає усилене, звеличене понятє пр. сѣ́ла силѣ́чна Бі. eine sehr grosse Kraft, eine sehr grosse Macht. — мра́ка мрачѣ́нна Я. ein sehr dichter Nebel. — тѣ́ма тѣ́му́ща Бі. тѣ́ма тѣ́мѣ́нна Бі. in der Bedeutung: Unzahl, eigtl. sehr dunkle Finsterniss.

Коли до приложника, яко придатку, другий ще додає ся приложник з того самого пня утворений з накінчиком енны́, то тим також понятє придатку степенує ся пр. ва́тра сѣ́лна-силѣ́нна Р. ein sehr grosses, sehr starkes Feuer. — го́ра висѡ́ка-висѡ́чѣ́нна Я. ein sehr hoher Berg. — сві́т я́сны́й-я́сѣ́нны́й І. ein sehr helles Licht. — лы́с вели́кий-величѣ́нный О. ein sehr grosser Wald. —

Присудок-глагол иноді оказує той сам корінь, що підмет або предмет чи другі доповнення пр. свирѣ́ньѡк сверѣ́нѣть Ду. die Grylle zirpt. — пищало́чка пі́скаць die Hirtenflöte pfeift. запы́скай на пищало́цы ВІІІ. pfeife auf der Hirtenflöte. — із ма́стыю́ пома́стѣ́ти З. mit Schmalz bestreichen. — за́силы́ за́силку у корбача́ Пу. ziehe fest die Schlinge bei der Peitsche; mache die Schlinge bei der Peitsche zurecht. — черть і́ж за́черто О. Р. auf dem zum Waldausroden bestimmten Platz wurde die Rinde an den Bäumen abgeschält. — но́чыва́ў там е́дну́ но́чку Лв. er übernachtete dort einmal. — гу́дуць гу́дакы́ Лв. die Musi-

kanten spielen. — за гудуть гудакъ die Musikanten werden spielen (spielen vor). — дзвеня́ть дзвінкы́ Ир. die Glocken klingeln.

Инколи в пісни творить собі просто народня фантазия здовільне слово з того самого коріня, що присудок пр. упало я́бличко с того пада́менту, Верні́ ся мій си́ну с то́го регі́менту.

Подібно як приложник в формі іменній, яко прида́ток, задержує иноді вид 1. пад. єдинич. числа в ускісних падежах єдинич. числа і в першім та в четвертім падежі многого числ. (пр. вóрон-ко́ня; ня вóрон-ко́ні; в зе́лен льі́сьї, вóрон-ко́ньї; сів-ластóвля́та), так буває се часом і з сущником-придатком пр. на́ймт Мíттер убрáв ся. — жид заго́йкаў до на́ймт-Мíтра. — повість на́ймт-Мíтрови. — поклі́че на́ймт-Мíтра. — з на́ймт-Мíтром або з на́ймитом, з Мíтром. — при на́ймт-Мíтрови.

Нераз приво́дить ся в бесі́ді зависимій (ускісній oratio obliqua) слова висказу відпові́дної особи незмінені, хоч кладе ся перед ними сполучник што́ або ож пр. кум каза́ў цигані́нови, што́ я зна́у пчо́лы в льі́сьї Стр. м. казав циганови кум, що знає пчо́ли в лі́її т. є. знає, де борть. — Ка́роль пові́сть старе́нькому, што́ я думáу, ож тут тоті́ три́є чорті́ бывáуть, што́ я днеська з них єдно́го забі́ў Пу. м. ..., що він дума́є, що тут мешканє тих трох чортів, з котрих єдно́го він ні́ньї забив. — А дьі́до йому́ так пові́ў, ож с́їне дам ти, ке́дь пові́ш ми непра́вду І. м.... пові́в, що дасть му, е́сли він му скаже неправду. — І каза́ли Ка́рольови, ож пой за на́ми Пу. м. казали..., щоби ішо́в за ні́ми.

Иноді уживає ся глагол ем (= старосл. ѳсмь) яко так зване слово притульне (εϋχλική λέξις) пр. то́бі-м ві́рний [повстало із: то́бі ем (єсмь) ві́рний]; то-сь го́лесарь (то єсь, то-єси); то́-сь-ме щаслі́ві (то єсьме в старосл. ѳсмь); то-сь-те чи́таві (то єсьте чит. в старосл. ѳсте) = seid ihr aber brav. — Спомі́чник ем в часах зложених стягає ся і притулює то до particip. praet. II., то до заіменника або і до частви́ці пр. у́браў ем (із: у́браў єсмь); пи-са́ла-м (із: писала ем, писала єсмь); хо́диў єсь (із: ходиў єси); спі́вась (із: співала єси); і́грали́сь-ме (із: і́грали єсьме, і́грали єсмь); лю́били́сь-те (із: любили єсьте, любили єсте). — — я-м і́граў (я ем і́граў, я єсмь і́граў); ты-сь ко́сиў (ты єсь, ты єси́ ко́сиў); мы-сь-ме зая́лі (мы єсьме зая́лі); вы-сь-те ні́кали (вы єсьте, вы єсте). — — ... тебе́-м зві́даў (із: тебе ем, тебе єсмь зві́даў); ко́го-сь-те лю́били (кого єсьте, кого єсте любили); мо́го-сь не ві́дыла; сво́го-сь-те не дали; йо́го-сь-ме з'оха́били; о́бы-м войова́ў (о́бы-ем, о́бы єсмь войова́ў); бы-м ся не впали́ла (бы ем

(всьм) ся не опаліла); бы-сьте ся не чұдовали (бы-вьсте, бы-есте); — — де-м зрбсла, там стбю Лв. = де ем (всьм) зрсла там стбю etc. —

Рідко дуже уживає ся ем енклїтично при теперішнику иньшого глагола пр. удколї-м ся ужениў, усé живў, але-м бідўу Пу. seither ich geheirathet, bin ich am Leben, doch elend ist meine Existenz. (але-м повстало з: але ем, але всьм; не належить так ділити: а лем, що значило би: а лиш; те енклїтичне ем тут різше увидатняє особу оповідача).

Для більшої ваги повтаряє ся той сам присудок (Praedicat) в реченях, котрі звичайно в письмі стягають ся: дасть Кáрольови еднў шкатульку масти і дасть емў еден прут мідяній Пу. м. дав Кар. шкатулку масти і прут мідяний. — іде одін день, іде другїй день і іде третїй день м. іде один день, другий і третїй. — а теперь старїй дўмать, дўмать і пише Пу. = думає довго і пише. — Часом ціле реченє в оповіданю повторяє ся, а лише дєкотрі присловникові доповненя бувають відмінні пр. узяў, намочїў тот кожўх раз і страє на зємлю; узяў, намочїў тот кожўх другїй раз і страє на зємлю; узяў намочїў тот кожўх третїй раз і страє на зємлю = намочив той кожух тричи (раз, другий і третїй) — причім виражає ся також довше триванє дїйства.

Для означеня неозначеного докладно підмету уживають часто глагол-присудка в 3. лицї единичного числа пр. начїнить маїюші кашоў га мáло мя́са поклáде Вл. man stopft die Würste mit Heidegraupen und giebt ein wenig Fleisch dazu. — óгарі (ўгарі) ўгнавят гет спуд кб́жи Мар. man drückt die unter der Haut des Rindes befindlichen Larven der Dasselbreme heraus.

Число мнб́ге для показаня чести (Pluralis reverentiae). ўдкы пришлі? woher sind Sie gekommen? — де бы вáуть? wo wohnen Sie? — Зўткы (зўдкы) валўшны? wo sind sie zugehörig (zuständig)? — не в попб́нка дб́ма: пб́шли до Ірлявы клўчкы куповáти, церквб́цю од(ъ)мыкáти Лв. — а што Вам няню в? Пу. was fehlt Ihnen Vater? (питає хорого вїтця). — царь пресвїтльый гадáуть, што онї с попб́м говорáть ВП. — най менї пан превелб́б́ный да дўть сьїм стб́в золотїх ВП. — суть пан великомб́жний дб́ма? НД. — ўкажу їм вшїтко ВП. ich werde dem Herrn alles erzählen.

Глагол (part. praet. act. II. в минувшику) яко присудок стоїть инодї в родї середнім, хоч підмет иньшого рода пр. А церквб́нкови не обстáло ся, лишє левеш ВП.

ДлҀ описанҀ звуків і явищ в природі або, коли підмет неопреділений, уживає ся присудок-глагол в минувшику середного рода пр. загреміло, дожджіло, позоряло ся, шумотыло в лісі, блыснуло, блыскало, завалило путь, запищало в хамнику, задубоныло на мосты, яло в лісі гойкати — часом також і в иньших разях; іменно, коли подія стала ся мовби сама собою яко вплив доконечний обставин пр. тареликов не постало *3. die Zahl meiner Thaler reichte nicht aus.*

Теперішник повістующий (теп. оповістний, praesens historicum) дуже часто уживає ся в оповіданях угорско-руських, через що надзвичайно зискує живість представлення пр. вйме і подасть письмо. — тогды покличе голосом иньшаким на волю і каже. — то бзье Федор держано на батозы та ударить ся по кожухови. — жид почне гойкати. — дуже жйда поббе по голові. — воробок укаже: ат-сяк! забе голову пуд крыло *ВШ.* — заже не йому письмо. — прийде до трахтыльни, звідать ся трахтыльника Пу. — напише Кароль карточку ид принцезны. — прицизна позирать на облак і увидить Тису; тогды скоренько прибігне і поцылюе Тису. — дбраз тотб письмо с кошарика вбзье і письмо прочитать. — закличе кухаря, с кождой стравы до одного пугарчика набирать і до кошарика іскладе. — так она пше едно письмо. — прийде там владыка божити их, а принцезна зохабить младого і поде ид Карольови, хопить його і поде ид владыцы. — Кароль вбзье шкатулку, помастить ей мастью і положить йи на століць і дасть йий книжку в руки. — Кароль верже одну лбжечку псови. — та теперь собі Кароль великого каменя положить на грб пропаєникови і там напише собі на камені: што то є розбойник. — і с тым ся вбзье і посадить вербу одну на грбі свого пса. — теперь гадає собі Кароль, набирать собі злата, стрібра, позамыкать вшитко і печатку положить. — ай бо кбчш уйме пистолю та каже. — а царь обіцять дочку дати за кбчша Пу. — ухопить йому письмо. — пообзирать на стіну Стр. — уйдуть на берюг, пообзирать ся Христос на Петра Стр. etc.

Иноды в оповіданю побіч теперішника оповістного стоить минувшик пр. лисця скбчить тогды та імила воробка тай із зыла *ВШ.* — теперь дасть кошарик Тисы і пустыла Тису вон. — трахтырош позирать і побильй. — теперь вбзье собі с принцезны тоту масть і до шкатулky збере і красно ю змый і назад платычко на ню дай.

Повельник (*imperativus*) може служити для означеня условного або припустного дїйства. *пóйте, не пóйте — я сам ўкажу* *вшýткò möget ihr gehen, oder nicht, ich selbst werde alles aussagen.* — *купít, не купít, айбо клясти не слóбудно* *ihr möget dies kaufen oder nicht, aber ihr dürfet nicht schelten.*

Перед повельником кладе ся в реченях условних, припустних або питальних противположних: *хоть — хоть пр.* *Ой хоть гудí,* *хоть не гудí гóлубе неборе Д.* *ob du (traurig) girst, oder ob du nicht girst du arme Taube* (— *Schmerz empfindet meine Brust*). В таких реченях може друге *хоть* також опустити ся: *Хоть купúй, не купúй, курíти не бóду, Я тебе дýвка любíти не бóду* *ВШ.* *Du magst Tabak kaufen, oder nicht — ich werde nicht rauchen, dich Mädchen werde ich nicht lieben.* В подібних случаях, також коли глагол в способі вказнім (*indicativus*), може *хоть* тилько перший раз покласти ся: *хоть покýню, не покýню* *ВШ.* *ob ich es unterlasse oder nicht; sei es, ich unterlasse dies oder nicht.*

Повельник (*imperativus*) уживає ся иноді в оповіданю для означеня протепности, наглости або незвичайности дїйства (*um das Ungestüme, das Plötzliche, das Ungewöhnliche der Handlung zu bezeichnen*) *пр. она́ пóшла́ та Петра́ бий íе кра́ю* *ВР.* *sie gieng und schlug Peter, der auf dem äusseren Betrande gelegen.* — *айбо Дуна́й, Дра́ва, Тýса ўхопили собí по ё́дному за нóгы та бий вшýткых Пу.* *und (die Hunde) Donau, Drau, Theiss zerrten einzelne (Räuber) an den Füßen und schlugen alle nieder.*

Иноді сполучником часовим (*coniunctio temporalis*), условним (*c. conditionalis s. hypothetica*) і допустним (*c. concessiva*) з неопреділенником (*infinitivus*) виражає ся дїйство взагалі без означеня певної особи дїяча *нпр.* *кедь стати на ньóго (на кóлесо) і пові́сти* *Лв.* *wenn man auf das Rad tritt und spricht.* — Часом кладе ся лишень сам неопреділенник в подібних разях *нпр.* *поклáсти сідло на коня́, в́йжеє од коня́ — поклáсти на зéмлю, н́жеє од свиньí* *Ир.* *wenn man den Sattel auf den Pferde Rücken legt, so liegt jener höher als das Pferd; wenn man den Sattel auf den Boden legt, so ist der Sattel niedriger, als das Schwein.*

Неопреділенник з да́йником означає доконечність дїйства або стану *пр.* *де ся дýвка згодува́ла, там йó не бывáти* *wo das Mädchen erzogen wurde, dort wird sie nicht ihr Leben führen* (*da sie als Vermáhlte in ein anderes Haus geht*). — *йому́ злòу смéртью́ погýнути* *Стр.* *er muss einen grässlichen Tod sterben.*

[Далі буде].

Miscellanea.

Кілька документів з життя Забужської Русі XVI в.

Для руської колонізації на лівім боці Буга, особливо в північній частині та в західній, в поріччю Вепра, маємо досить скупий запас матеріялу, тим часом се русько-польське пограниччє має для нас дуже визначний інтерес, як з огляду на історію колонізації так і для суспільно-політичної й культурної нашої історії. Тому не маловажними вважаю кілька документів, що я подібає у т. зв. Руській Метриці (коронним відділі Записей Литовської Метрики) московського Архива міністерства справедливости, й подаю отсе тут.

Перші два документи — се потвердження сьвящеників м. Воїна й сусіднього села Рудна на їх парохіях. Місто Воїн (тепер Вогинь, в поріччю Тисмениці, притока Вепра, в теп. Радинськім повіті) має свою історію: воно ще в XIII в. виступає як одна з пограничних осад (під 1182 р.: воспомяну Володимѣрь, оже преже того Лестко, пославъ Люблинѣць, взялъ бяшетъ у него село на Вѣкраиници, именемъ Воинъ — Іп. 586); за литовських часів воно стає містом. Православна парохія мусіла тут бути від давна. Її пізнійшою памятою зістала ся звістна Четь-Мінея 1489 р., що належала в XVII в. воїнській церкві. Цікаво, що грамота говорить не про православних тільки, але таки руських міщан м. Воїна (всѣхъ мѣщанъ воинскихъ, которіе сѣ вери греческое, то естъ Русѣ) — підношу се супроти гадок деяких, що треба розрізняти тут сліди православія від слідів Русі: тут від яких XII—XIII в. не можна припускати иньших православних окрім Русинів, цілих чи спольщених уже.

Церков в с. Рудні (N 2) виступає як новозбудована, за дозволом ревізорів (сей дозвіл — факт сам по собі цікавий), до неї тягли й сусідні села: Деревично, Виски і Березовий Кут, але пізніше вона, здаєть ся, стала приписною церквою (філією) Воїна, судячи по тому, що бачимо її в державі тогож воїнського „попа“ Аврама Василевича.

Обидві грамоти дають деякі дуже цікаві суспільно-історичні подробиці. І так дуже інтересна ся десятина для православних парохів, заведена за взірцем латинських — в м. Воїні по копії жита, по копії ярини і по 2 гр. з дому, в селах по копії жита з волоки; вона уставлена, як підносять се грамоти, за добровільною згодою самих людей. Друге — бачимо, що ерекціональні ґрунти підпадали в середині XVI в. редукції до двох волок, „водле уставы наше господарское, такъ яко и инымъ попомъ“ (N 2). Нарешті вкажемо й володимирського єпископа, не заведеного в дотеперішні реєстри — Іосифа (перед 1555 р. — N 1).

Третій документ дуже інтересний для історії селянського оподаткування: він подає норми селянських податків, уставлені в трох селах Руденського вйтівства (з попереднього документа звістних нам як православні, значить руські) — Рудні, Березовім Куті і Висках ревізорами 1558 р. При тім знесені були всі роботи, а натуралії передложено на гроші, і сума виносила в Рудні 106 гр. з волоки, а в Березовім Куті й Висках 97 гр., бо тутешні ґрунти уважали ся гіршими. При тім одначе король не вважає сі ревізорські постанови непорушною нормою й робить застереженне в разі як би мали бути на селян положені нові обовязки вже по ревізії.

Четвертий документ — фундація брацтва при церкві Спаса в Люблині, на взірець брацтв львівського, виленського й берестейського. Хоч сам факт засновання сього брацтва давно відомий, але фундаційна грамота, скільки знаю, не була видана. В королівськім потвердженню цікаві імена міщан: вони свідчать, що маємо до діла не тільки з православними, „веры греческое“, але й з Русинами.

I. В. кн. Жигмонт Август потверджує съвященника м. Воїна Аврама Василевича на його становищі, з його доходами, 21 мая 1555 р.

Кор. Стефан потверджує сю грамоту і старостинське наданне десятини від руських міщан м. Воїна 25 червня 1566 р.

Потверженє попу воинскому на церковъ въ Воинне светого Дмитрея и на десятины.

Стеван божою милостию корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, полянский, княжа седмигородское.

Ознаймуемы тым листомъ нашимъ, всемъ вобец и каждому з особна, кому того ведати належит, нынешнимъ и напотомъ будущимъ, иж указовал перед нами учтивый Аврам Василевич, попъ места нашего Воинского

церкви светого Дмитрея, листъ славное памяти Жикгимонта Августа короля продка нашог[o] с подписом власное руки и с печатью великого князства литовского, которимъ листомъ тую церковь в месте нашем Воинском и до нее две волоки земли еундованых ему дати и потвердити рачил, яко то все ширей и достаточней на том листе продка нашог[o] есть описано, которий слово от слова такъ се в себе маеть :

Жикгимонтъ Августъ, божую милостью корол полскый, великий княз литовскый, рускый, прускый, жомотскый, мазовецкый и инымъ.

Бил намъ чолом попъ в Воина на име Аврам Василевичъ церкви святого Дмитра и поведил перед нами, иж владыка володимирскый берестейскый Иосиоъ поставил его в попы к той церкви воинской, которую он держачи бил намъ чоломъ, абысмо листомъ нашимъ при той церкви его zostавили и с тых земель ку оной церкви наданых от нас господара рушати его не велѣли, якож дей и державца волковыйскый панъ Миколай Нарушевичъ, ревизоромъ тамъ от нас будучы, тых земель церковных в него не одыймовал, якож дей тепер при оной церкви меновите zostало землѣ наше три волоки. А так кгдыж тая церков при местечку Воинскомъ за росказанемъ нашим господарскимъ есть збудована и еундована, до которе от владыки володимерского попом он поставленъ есть, мы в ласкы наше на чоломбите ег[o] вчинили, при той церкви воинской его zostавили, и тым листом нашим zostавуемъ : мает он тую церковь светого Дмитрея у Воиню на себе держати, а за нас господара Бога просити, и во всем слушне а рядне водле уставы закону своего греческого справоватися, и теж землѣ, сеножатей церковных уживати ; ведже болшей он там при той церкви земле в себе мет не мает одно две волоки зуполных, с которых никто его рушати и переказы никоторое в том ему чинити не мает. И на то дали есмо ему сес нашъ листъ в нашу печатью. Писан в Петркове лета божого нароженя тисеча пят сот пятдесять пятого месяца мая двадцать первого дня.

Ку тому показоваль перед нами листъ велможного пана Яна Тарла з Щекарович, каштеляна на он час радомского, старосты пилазенского, воинского и ломазского, на которомъ листе описуетъ иж за жалобою всех мещан воинских которие сут вери греческое, то есть Руси, которие бы были приимушани от плебана воинского ку отдаваню десетины на костел полскый, то постановене учинил, якобы все мещане места нашого Воинского, которие сут вери греческое, десятины нигде инде одно на церковь рускую поменену попу воинскому по тому яко и до костела полского плебанови люди вери латинское дают, то есть по копе жита и по копе ярин, а по два гроши с кожного дому давали. На што воит воинскый и все мещане вери греческое сами доброволне позволили. И бил намъ чоломъ пререочный богомолецъ нашъ попъ воинское церкви светого Дмитрея, абысмо

все то водлугъ листу продка нашего на тую церковь воинскую и землю ку ней наданую, также и десетины з мещан воинских, которые сут вери греческое, водлугъ листу впрод реченого Яна Тарла каштеляна радомского и водлугъ власного позволенья мещан воинскихъ подтвердили ему нашимъ листомъ. А такъ мы видечи в том слушную прозбу ег[о] тую церковь в месте нашемъ Воинскомъ и две волоки до ней фундованыхъ продокъ нашъ ему подтвердилъ, ижъ мещане воинские сами тую десетину поступили (*на тѣм кінчить ся*). *Записи В. кн. 26—27 л. 2.*

II. *В. кн. Жигмонт Август потверджує священника с. Рудна в Воїнській волости Аврама Василевича на його становищи з його доходами, 24 жовтня 1558 р.*

Кор. Стефан потверджує сю грамоту, 25 червня 1576 р.

Потверженъ попу руденьскому на церковь светого Спаса и десетину до ней.

Стефан, божю милостью король полский, великий княз литовский, русский, пруский, жомойтский, мазовецкий, ифлянский, княжа семикгородское.

Онаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всемъ вобецъ и каждому зособна, кому то ведати належит: указоваль перед нами уштивый Аврамъ Василевич, поп церкви светого Спаса в села воинского Рудна, листъ славное памети Жигимонта Августа короля, предка нашего, с подписомъ власное руки и с печатью великого князства литовского; которимъ листомъ продокъ нашъ церковь в селе Рудне светого Спаса и до нее земли волокъ две фундованых, также десетину з села Рудна и Деревячина, с кождое волоки по копе жита, яко сами подданные доброволне дают — позволили ему, подтвердити рачиль, яко то все ширей и достаточней на томъ листе продка нашего есть описано, которий слово отъ слова так се в себе маеть:

Жигимонтъ Августъ, божю милостью король полский, великий князь литовский, русский, пруский, жомойтский, мазовецкий иныхъ.

Билъ нашъ чоломъ богомолецъ нашъ поць церкви светого Спаса в села староства албо волости Берестейское воинского Рудна Аврамъ Василевичъ и поведиль перед нами, ижъ перво того Сарафин Воронский, наместникъ воинский воеводы виленского, маршалка земского, канцлера нашего великого князства Литовского, старосты берестейского и ковенского, державцы борисовского и шовленского пана Миколая Радивила, а Станиславъ Свидерский, служебникъ подсудка белского Матея Левицкого, будучи на помере волочной у Войне, подданымъ нашимъ руденскимъ а деревеченскимъ церковь въ селе Рудне збудовати дозволили, и попа до тое церкви на име Мартина Леоновича, давшы ему три волоки земли наше в том же селе в певныхъ границахъ албо ме-

жахъ к той церкви, установили; а тые подданные наши сель верху речонныхъ тому попу десетину от себе с каждое волоки по копе жита давати доброволне поступили. Якож то и мы господарь для оалы божое и розмноженя подданныхъ нашихъ тамошнихъ оному попу рудницкому Мартину Леоновичу и потомкомъ его, которые по немъ в той церкви светого Спаса попами будутъ, за жаданемъ и причиною пана воеводы виленскаго подтвердили, и на то листъ нашъ — подтвержене наше на паргамене онъ перед нами покладалъ. То пакъ дей дворянинъ нашъ ревизоръ тамошній Иванъ Сопега, будучи за росказанемъ нашимъ на ревизии тамъ у Воине, тые три волоки земле, продку его даные в него отнял, а ему дей водле уставы наше господарское, такъ яко и инымъ попомъ, две волоки к той церкви божой в порядку волочномъ далъ. На чомъ онъ вже и самъ преставаючи, билъ намъ чоломъ, абыхмо при тыхъ двухъ волокахъ, отъ Сопеги ему даныхъ, и теж при оной десетине, которую подданныи наши тыхъ сель Рудны и Деревечинца на тую церковь рудневскую давати с каждое волоки по копе жита поступили, zostавили, над то ему нашимъ листомъ подтвердили.

Ино кгда ж оная церковь в селе Рудне за прозбою подданныхъ нашихъ тамо[ч]нихъ тамъ стала, и они сами доброволне такую десетину з себе на нее давати позволили и поднялисе, а иж теж Сопега тые две волоки на оную церковь тому попу ведле уставы наше волочное далъ, на чом он сам преставаает, третее ся не допираючи, мы з ласки наше господарское на чоломбите его то вчинили: на тыхъ двухъ волокахъ от Сопеги, яко ревизора тамошнего, тому попу рудневскому поданныхъ и заведеныхъ, по тому ж и при оной десетине з волок руднянскихъ и деревеченскихъ тую церковь божую светого Спаса и оного богомольца нашего Аврама Василевича и потомковъ его поповъ, которые по немъ в тое церкви будут, водлугъ першого подтверженя zostавуемъ, и симъ листомъ нашимъ знову подтверждаемъ: Маает тот попъ спаскій Аврамъ и потомки его перворечонны оные две волоки к той церкви рудневской и деревечинскихъ десетину с каждое волоки по копе жита брати, а за насъ господара Бога просити. И на то дали есмо сему сес нашъ листъ з нашу печать. Писанъ в Варшаве лета божого нароженя тисеча пет сотъ пятдесятъ осмого месеца октебра двадцатъ четвертого дня.

Ку тому поведилъ перед нами иж подданные наши Руденскаго войтовства: село Виски, также войтъ березовскій, подданныи наши села Березова Кута сами доброволне поступили и позволили ку той церкви руденской десетины давати с каждое волоки по копе жита, якож и листъ вызнаня ихъ на тую десетину перед нами покладал, бьючи намъ чоломъ, абыхмо ему з ласки наше господарское тую церковь светого Спаса въ селе нашомъ Рудне и две волоки земли до нее наданныхъ водлугъ листу

продка нашего, десятину ку той церкви належачих с подданных нашихъ в села Рудна и Деревечинцы, села Висковъ и Березова Кута, с каждой волоки по копе жита, яко они сами водлугъ позволеня своего суть вышей мененому богомолцу нашему поцу руденскому и потомкомъ его власнымъ, которые по нем в той церкви светого Спаса в селе Рудне будут, подтверждаем и умоцняем тым листом нашимъ: шаеть онъ самъ и потомкове его попы руденские тую церковь светого Спаса в Рудне, землѣ, до нее наданных и фундованных, з ыными всеми землями, сеножатми, до тое церкви належачими, держати и уживати, и десетину з сель нашихъ Рудна, Деревечина, Висков, Березова Кута, з каждое волоки по копе жита в кождый рокъ брати, окрем пренагабани и переказы старосты нашего воинского теперешнего и на потом будучих и их подстаростих, справуючисе в той там церкви во всем пристойне по обычаю и порядку закону своего вери греческое, а за нас господара Бога просити повинни будут. И на то есмо ему и потомком его власнымъ, которые по нем в той церкви светого Спаса попами в Рудне будут, дали тот нашъ листъ, подписавши его рукою нашою и росказавши до него печать нашу коронную привесити. Дан в Варшаве дня двадцат пятого месеца июня року по нароженю сына Божого тисеча пять сот семдесят шестого и панования нашего року первого. *Записи В. кн. 26 - 7 л. 4.*

III. *Кор. Стефан потверджує селянам Руденського вйтовства обовязки їх, як вони були означені ревизією 1558 р. 26 червня 1576 р.*

Потвержене подданнымъ воинскимъ, тром селом, на постановене ревизорское.

Стефан, божаю милостю король полский, великий..

Ознаймуемы тым листом нашимъ всемъ вобецъ и каждому вособна, кому то ведати належит, иж указали перед нами подданные наши державы Воинское вйтовства Руденского трох сел: Рудное, Березова Кута а Висков три листы уставные ревизора на он час берестейского и воинского Ивана Фодоровича Сопеги а Криштофа Кграевского с печатми их, под датою року тисеча пят сот пятдесят осмого, в которыхъ листехъ своихъ описуют, иж они будучи на постановеню платовъ, оповеданю уставы ихъ продка нашего Жикгимонта короля Августа и осаженю волок на он час ново померенныхъ в тыхъ селахъ нашихъ вйтовства Руденского, постановили тые три села наши на осажде и велели ко.. платити с каждой волокы села Рудной, яко з кгрунту доброго, циншу двадцать и одинъ грошь, а с тихъ двухъ сель Березовому Куту и Висков циншу, яко з кгрунту середнего, по дванадцати грошей, а ку тому всемъ тром селомъ ровно платити уставили с каждое волоки овса бочокъ две албо

за овесъ и за отвоз гр. двадцать, сена воз один або за сено и отвоз гр. пять, за гуси, кури и яйца гр. полчварта, на неводы гр. два, за стацію гр. полтредя, осады гр. тридцать, за толоки гр. дванадцать, а за квалты перво уставичные жита бочка одна, албо гр. десеть, чога всего сумою в волоки описали селу Руденскому копу одну гр. сорокъ и шесть, а селамаъ Березовому Куту и Вискомъ копу одну гр. тридцать семь, а вже ихъ отъ работы толок, служебъ и всякихъ квалтовъ и повинностей волными учинили, яко то меновите на тыхъ листехъ ревизорскихъ уставленныхъ есть описано. И били намъ чоломъ преречоные подданые нашы войтовства Руденского села Рудны, Березова Кута и Висковъ, абыхмо ихъ при той уставе ревизорской вышей в томъ листе описаной нашей оставивши, подтвердили и то имъ нашимъ листомъ.

А такъ мы вырозумевшы в листовъ и постановеня ревизорского, которе в росказаня предка нашего короля Жиггимонта Августа в тыхъ трехъ селахъ Рудной, Березове Куте и Вискахъ есть постановлено, звлаща еслибы постановене ревизорское было остаточное а потомъ жадная повинность на нихъ не вложена, в ласки наше господарске тыхъ подданныхъ нашихъ вышей мененыхъ трехъ селъ Рудной, Березова Кута и Висковъ при томъ постановеню ревизорскомъ, яко вышей меновите в томъ листе нашомъ описано, оставуемы, и то имъ тымъ нынешнимъ листомъ нашимъ подтверждаемъ и умоцняемъ на вечность, такъ ижъ тые подданые наши войтовства Руденского села Рудной, Березова Кута и Висковъ водлугъ постановеня ревизорского, яко меновите в томъ листе нашемъ описано есть, циншы и вси подачки на нихъ вложоные отдавати с каждой волоки мают, а болшей надъ тое постановене ревизорское вышей описаное жадныхъ подачокъ давати, повинностей, работ, толок, квалтов, от воженя збожя до берега на спусты и в подводы ездити и некоторое службы тяглое служити не повинны. Староста нашъ воинский теперешний и напотомъ будущий и ихъ врядники надъ тое постановене ревизорское и тое наше подтвержене в томъ имъ кривды чинити, болшей подачокъ вытегати и до жадныхъ повинностей и работъ тяглыхъ, отвоженя збожя до берега на спусты и в подводы примушатъ не мают. И на то есмо имъ дали тотъ листъ, подписавшы его власною рукою нашою, и росказавши до него печатъ нашу коронную привесити. Данъ в Варшаве дня двадцать шестого июня месяца року по нароженю сына Божого тисеча пятъ сотъ семдесятъ шестого, а панованья нашего року первого. *Записи В. кн. 26—7 л. 6.*

IV. *Митрополитъ Михайло Рогоза дае дозволъ на заснованнє брацтва в м. Люблинѣ, 28 череня 1594 р.*

Кор. Жигмонтъ подтверджує сю грамоту, 24 квітня 1596 р.

Конфирмація брацтва мешчаномъ Любельскимъ релии греческое. *Confirmatia bractwa mieszczan Lubelskich religiey greckiey.*

Жикгимонт третій etc.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всимъ вобецъ и кождому з особна, котрымъ того ведати належить, нинешнимъ и напотомъ будучимъ: Покладали передъ нами мещане Любелскіе, подданые нами, вери греческое, на име Дмитръ Стативчичъ, Леонтьй Опанасовичъ а Андрей Лукъяновичъ, сами отъ себе и отъ всего братства подавцовъ церкви Преображенья Господня Спаса нашего Исусъ Христа, зъ кгрунтами ея, стоячой на горе, при гостинцу, в Люблине, листъ на паракгамине писанный отъ велебного Миха(и)ла митрополита киевского и галицкого и всея Руси, собе на братство духовное по обычаю братства вьныхъ церквахъ маючихъ наданое, яко о томъ ширей и достаточней в томъ листе—братства принятого преречоныхъ мещанъ Любелскихъ описано и доложено есть, и били намъ чоломъ тые то мещане, подданые наши, абыхмо имъ таковое братство листомъ нашимъ потвердили и до книгъ канцелярии нашею листъ митрополійъ вписати казали; которого мы огледавши и читаного выслухавши, до книгъ канцлерии нашею и в сес листъ нашъ вписати есмо велили, и такъ се в себе слово в слово мае:

Мы смиренъный Михаилъ Рагоза, архъепископъ, митрополит киевскій и галицкій и всея Руси, будучи намъ на тотъ часъ на зъезде нашомъ духовномъ водлугъ уеалы и постановенья нашего на денъ уреченный рожества светого пророка и предотечи крестителя Господня Иоана во спасаемомъ граде места господарского Берестейского, при бытности ихъ мл. честныхъ епископовъ, архъимандритовъ, игуменовъ и немало свещеническаго чину по имени ихъ в року теперешнемъ тисеча пятъ сот девятьдесять четвертомъ, ознаймуемъ и возвещаемъ всимъ благочестивымъ православья закону нашего светого греческого о томъ, ижъ молиша насъ свещенный ерей Сава Петровичъ, сослужитель церкви Преображенья Господня Бога и Спаса нашего Исусъ Христа и при немъ благочестивые и христоролюбивые граждане места господарскаго Любелского, сыны по духу послушные зверхности паствы нашего епархии епископии Холъмское, благословитисе имъ отъ нашего смирения прияти чинъ братства светого светейшимъ патриархомъ киръ Иеремеемъ даного по чину братства духовного Львовского храму Успения светяга Богородица, а Виленского храму светого живоначалное Тройцы также и Берестейского храму светого чудотворца Христова Николы соборное церкви. И о семъ молиша насъ мещане релии закону светого греческого, жебы смы имъ яко параяномъ церкви тамошное любелское светого Спаса Преображения Господня метъ позволили в заведане и опатренье ихъ тую церковъ зо всими кгрунтами и пожитками, то(и) церкви Любелско(и) належачими на выхованье свещенъника ихъ; которіе то братья, где бы ся отъ кождо колвекъ якие кривды в добрахъ церковныхъ деяли, маютъ боронити и заступовати

водде правъ наданных той церкви и артикулов в порядках братских описанных заховати ся мають. Што мы архъепископъ сполечне из их мл. епископы на тотъ час при мене будучими, а меновите при бытности его мл. отца кир Ипатяя, епископа володимерского и берестейского, и его мл. отца Кирила Терлецкого, епископа луцкого и острогого, и иных архъимандрытовъ и игуменовъ, в небытности на тотъ час господина отца Деонисия Збируйского епископа хольмского и белзкого, нарадивши ся со всемъ священнымъ соборомъ нашимъ и то добре усмотревши к намъ пастыремъ своимъ моление ихъ zelo честно и богоугодно мешан Любелскихъ, при той церкви еже о Христе братство духовное мети, радити, справовати и добрами церковными опекагисе и от вшелякихъ кривдъ боропити, заступовати мают по чину и встроению братства вышей реченого. В которой то церкви братству и всемъ порядкамъ ихъ ништо жадное переказы чинити не мает, такъ я самъ архъепископъ, яко и епископъ ихъ теперешний хольмский и по нимъ будучие наместники того престола и церкви, сиреч епископы и протопопы и вси причетники церквовные вечными часы, заховуючи а благословение настоящего пастыра епископа хольмского. Также на вси порядки духовные церкви божой потребные благословляемъ и во всемъ соединяемъ сему вышейменованому братству единочестно и единомыслно и правоверно жити водлугъ вваконения светое апостолское каетолическое сиреч соборное церкви, матере нашаа, седми соборы вселенскими утъверженой, ничимъ не отлучно и послушно, со смиренномудриемъ, в любвь нелицемирной во вся веки строити по обычаю реченого братства о Господи, всегда с любовью и кротостию собираючися. Священниковъ же богоугодныхъ честныхъ православныхъ и доверныхъ, не корчемныхъ откольже колвекъ бы траити и збирати себе могли; при которомъ священнику и наука школьная чадомъ своимъ мети, пришелцовъ и убогихъ по чину школьному приймовати, болницу и шпиталь убогихъ своихъ любезно и праведно строити, церковное благолипие по силе своей честно украшати, собранное наданое маестности отъ когожъ колвекъ благолюбца во влагалищи своемъ и шпитальными братскими праведно справовати и радити мають; в напастехъ, в бедахъ и в недузехъ братии своей сановнымъ помагати и до гробу равночестно провожати, нищихъ, по преставлении брати своей сиротами же и вдовами елико мощно пеши ся, а между братьею своею кротостию и терпениемъ нелицемерно праведно розсужати; ащели же в пнякой вещи недоумеють, се да испытаютъ о семъ испытнейшаго розсужения иного братства вышейменованого, а по увищению правиломъ всемъ любовно смирити се. Ащели же кто не будетъ жити з братствомъ во единой мысли, но противно мысля творити будетъ соблаву между братею и не престанетъ ли, такового тогда епископъ и пастыр епархии тамошнее со розсуждениемъ да отлучатъ отъ

общаго братства к целомудрию, а в небытности епископа ино наместникъ его и з ихъ священъникомъ братским да изжденуть из церкви; и аще бы кто собе иного искалъ безчинного братства ко уничижению сему светому братству, таковыя да и нѣ меютъ ни единая власти во всемъ строению церковного братства, ибо Господь нашъ Исусъ Христосъ рече: иже нистъ со мною — на мя есть, иже не собираетъ со мною — растачаетъ. Сего ради отъ нашего смирення и соборного сего собрания завещавается и во Светомъ Дусе повелевается быти братству сему неразрушно и неподвижно во веки ниже отъ единого по временемъ пришлыхъ по нихъ обретаемого епископа, ниже отъ князей, пановъ или священниковъ или мирскихъ, подъ запрещениемъ непрощеннымъ и отлучениемъ неразрешнымъ отъ светое восточное католическая божия церкви светого православия нашего греческаго. И аще кто явится разорая сия, яко соблазнитель и разоритель и злотоврецъ и дияволу другъ, а врагъ Христу да будетъ отлучонъ отъ Отца и Сына и Светого Духа и проклятъ и по смерти неразрешенъ и да имеетъ клятву ꙗко светыхъ отецъ иже во Никеи и прочихъ светыхъ. Богъ же всякая благодати той да совершитъ ихъ, да утвердитъ, да укрепитъ, сохраняя отъ всякаго вреда. Сего ради сия писания смирення нашего пастырского даемъ имъ, утверждаючи ихъ благочестно евангелский жити отъ ныне и во вечныя роды. Писанъ во богоспасаемомъ граде Берестейскомъ на въезде нашомъ соборномъ въ лѣто отъ создания мира семъ тысячей сто першое, а отъ воплощения Господа Бога и Спаса нашего Исуса Христа съ преблагословенныя Дѣвы Мариа тысяча пятъ сотъ девѣдѣсятъ четвертого мѣсяца июня двѣдѣцатъ осмого дня

въ которого то листу паркгаменоваго вышей описанаго печатъ митрополя и подписъ руки тыми словы: Михайло Митрополитъ Киевский и Галицкий и всея Руси рукою власною.

А такъ мы король прозбе пререченой яко слушной ласкаве се прихияючи, листъ братства мешанъ любельскихъ вышей оменованый, если они его сутъ въ уживанью, тымъ нынешнимъ листомъ нашимъ спотвержаемъ и во всехъ его артикулахъ, члонкахъ и кондыцияхъ умоциаемъ и въ зунолой мощы тыле, иле право посполитое допустити можетъ, оный захуемъ вечными часы. До которого то потверженья нашего для болшое вери рукою нашу королевскую подписавшихся, и печатъ нашу коронную притиснути есмо казали. Писанъ у Варшавѣ на соймѣ валномъ коронномъ тысяча пятъ сотъ девѣдѣсятъ шостого мѣсяца апрѣля двѣдѣцатъ четвертого дня, а панованья кролевствъ нашихъ полскаго девѣтого а шведскаго третего. Sigismundus Rex. Florian Olieszko secreth. i pisarz. *Записи В. кн. 11 л. 70.*

М. Грушевский.

Наукова хроніка.

Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р.

I. Істориозофія, помічні науки історії, загальні публікації.

Істориозофічна література і спір про історичний науковий метод поступають тепер у нову фазу. Соціологічна школа тратить своє значінє, бо метод природничих наук показує ся непрактичним і майже неможливо приложити його до історії. З другого боку що-раз більше симпатії находить погляд, що для научного обробленя історії конче потрібне знанє психології і що много прояв можна пояснити лише при помочи сеї останньої. При тім замітно, що рух сеї розвинув ся у Франції і вона тут веде перед. В Німеччині йде дальше спір про колективне і індивідуалістичне розумінє історії, викликаний ученим Лямпрехтом. Англія держить ся відсторонь від істориозофічних питань і бере в полеміці дуже слабу участь.

На потребу психологічного метода в історії натякнув в перве Тен, але ширше розвинув се і вложив у суцільну систему аж Лякомб. Праця його ще не викинчена в цілости і сей рік приносить нам її 2-гу частину: Lacombe Pierre — Introduction à l'histoire littéraire, Paris, 8°. Ледви замовкла полеміка в поводу звісної роботи сего самого автора: „Histoire considéré comme science“, та ось він виготовив вже другу книжку, котра має бути продовженєм і доповненєм першої. І вона не визначає ся легкістю стилю та гладоньким викінченєм, одначе для читачів, що шукають нових здорових гадок — ся праця дає багато пожаданого. Часть предмету, який автор обговорює, належить до штуки і філософії, — напр. все то що він гово-

рять у книзі II про психологію артиста і в книзі IV, про психологію стилю; тут находимо чимало нових гадок і поглядів. Книга I, де Л. розсліджує, що властиво є література і по якому методу треба студіювати історію літератури, та книга III, де він шукає, чи є який розвій в літературі, належать до історії. Виводи автора незвичайно докладно висловлені; все, про що говорить, старає ся він докладно означити. Імя літератури прикладає він лише до праць писаних з наміром передати другим якесь вражінє без дальшої ціли. Всяка праця, котра має ціль наукову, моральну чи політичну, хочби й літературна по своїй формі, не належить сюди з огляду на свою ціль. Старий поділ літератури на епіку, лірику і драматургію він задержує. Щоб пізнати научно літературу якоїсь епохи, не треба брати геніяльних писателів за представителів свого часу з сего боку, де вони проявляють ся чимось виїмковим, а з сего, з котрого вони підходять до иньших своїх сучасників. Незвичайно сильно ударає автор на потребу виділюваня всего, що є випадкового (*événement*) від загального (*institutionnel*). Замітний також і кінцевий уступ, де говорить він про ролю літератури і її вплив на чутливість чоловіка.

Дуже схожа з теорією Лякомба нова публікація: Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos — *Introduction aux études historiques*. Paris, 12°, ст. XVIII—308. Праця оголошена під сим неясним заголовком обговорює ество й метод історичних наук. Як всі сего рода книжки, ділить ся і сея на дві головні часті: аналітично-критичну і синтетично-конструкційну. Попереджає їх загальний вступ, де подані елементарні замітки для поясненя (про гевристику, палеографію, епіграфіку, дипломатику, фільологію і т. и.). По сих кількох увагах зупиняє ся автор над загальними умовами історичного пізнаня. Доказує доволі певно і основно, що історія не є зовсім наукою спостеріганя (*observation*), але наукою розумованя (*raisonnement*). Історичний метод се не метод безпосередного спостеріганя. Як документи є лише границями психологічних операцій, то треба конче відтворити цілий ряд посередних причин, які дали істнованє документови; методологія історична є проте у своїй основі психологічною. Переходячи до розбору задачі критики і критичного методу, висказує автор багато нових і інтересних поглядів про ерудицію. Найзамітніша безперечно є частина синтетична. Критика документів дає нам лише відокремлені події; щоби їх злучити в якусь цілість, потрібно цілого ряду синтетичних операцій. Се складанє не може ніяк відбувати ся по ідеальному пляну науки; воно цілком залежить від матеріалу. Тут дуже часто блудять філософи історії. На основі слідів розкинутих по документах ми складаємо собі образи і то все на подобу подій, які замічаємо в теперішности; одже один з інтересів історії, може і головний, лежить в р і ж н и ц і

між минувшиною і теперішністю. При збираню фактів находимо різні прогалини — їх стараємо ся виповнити розумованем, опертим на відомих подіях, себ-то гіпотезажи. Але маса фактів за велика, аби її можна було обняти, нею заволодіти. Треба проте виділювати відсіля загальні черти і відносини, через формули. Се й є вершок історичної будови. Ся задача — слідити за поодинокими подіями веде за собою се, що кажуть немов історія не може бути наукою, бо наука займає ся лише загальними річами. Історія находить ся в тім самім положеню, що космографія, геологія і наука про звірчий світ. Вона не є абстрактним пізнанем загальних відносин, вона є лише наукою для поясненя дійстности, а дійстність існує лише раз. Одна лише є еволюція землі, життя звірчого, людскости — її не можна иньшим способом зрозуміти, як лиш слідячи за поодинокими фактами — і тут сходить ся історія з геологією та палеонтологією. Який хосен історії як науки? Вона не дає ніяких приписів життя і се не є її ціль. Вона тільки значно влекшує зрозуміне теперішности і через се вона конче потрібна при політичних і суспільних науках.

На сю тему появилось досі много поглядів і теорій, написалось чимало праць. Але мало найдеть ся між ними таких, де-б зібрано тільки нових думок і так глибоко обдумавих. Правда, найти можна і тут дещо невикінченого, як змаганє звести історію на дорогу строгої емпірії, або полишенє на боці особистого „талану“ автора при синтезі. А проте дорога виведена ясно і просто. Книжка ся звернула на себе загальну увагу і вже появились деякі вискази по поводу її появи. „*Revue des questions histor.*“ 127 містить статю: „P. Fournier — A propos d'une „Introduction aux études historiques“. Головний заміт, який автор підносить против сеї праці звертає ся против розуміння історії яко науки. Він поборює сеї погляд тому, бо сам виходить із за вузького понятя науки. Trojano P. R. — *La storia come scienza sociale*. Napoli, 8°, ст. 271. Ми згадували попереднього року („Записки“ т. XXII, Наукова хроніка ст. 3) про пробу проф. Кроче вичеркнути історію з поміж наук і зробити з неї штуку. Трояно, його земляк виходить з другого бігуна і заступає тезу, що історія є чиста наука і немає нічого спільного зі штукою. Продовженє сеї розвідки має дати критику, льогіку і фізику історії, себто обговорити ество і предмет історії, її становище між иньшими суспільними науками і розслідити природні умови людського роду як основу зрозуміння історії. Автор забуває, що історія має багато спільного зі штукою, що бодай артистична форма тут конче потрібна; ріжниці, які він найшов між історію і штукою, не відповідають дійстности. А про те можна надіятись, що дальші томи дадуть багато інтересного. Levasseur,

Em. De la méthode dans les sciences économiques (Revue bleue. ч. 10 і 11) де автор поручає метод історичний перед догматичним. В „Archiv f. systematische Philosophie“ дає L. Stein в розвідці: *Wesen und Aufgabe der Soziologie*, критику „органічного“ методу в соціології. Він виступає заразом в обороні порівняно-історичного методу попри органічно-еволюціоністичний, що не звертає уваги на різницю історичного і природничого предмету. З „Revue des deux mondes“ за 15 лютого виписуємо статтю F. Brunetiere — *La doctrine évolutive et l'histoire de la littérature*. Ben. Croce — *Francesco de Sanctis e i suoi critici recenti*. Napoli, 8°, ст. 40 — в друге боронить історичний метод і розуміє науки історії проф. Де Санктіс, против ріжних нападів на него.

Суперечка Лямпрехта зі своїми противниками про новий історичний метод тягнеться все далі. На статтю Каеммел-а в часописи „*Neue Jahrbücher f. das klassische Alterthum, Gesch. u. deut. Literatur*“ відповідає Лямпрехт у 2-ім зошиті сеї самої часописи, де автор в противність Кеммелю, обстає за заведенням нового напрямку також у історичні лекції у висшніх школах. На се відповідає Кеммель з незвичайною іронією і подає приміри свого 25-літнього досьвіду в тім напрямі. Н. Barge — *Entwicklung der geschichtswissenschaftlichen Anschauungen in Deutschland*. Leipzig, 8°, ст. 36. Зміст розвідки обертає ся коло звеличання Лямпрехта. Про цілий розвій історізофічних поглядів говорить автор на 36 сторонах, з тих майже половина присвячена Лямпрехтові. В імени школи ново-ранкістів, котра збирає ся коло часописи *Sybel's Historische Zeitschrift*, промовив: Below G. v. — *Die neue historische Methode* (*Sybel's Hist. Zeitschr.* 81 Bd. ст. 193—273). Цілий зміст статі звернений против Лямпрехта. Автор збирає всі вискази Лямпрехта про науковий історичний метод і старає ся показати, що тут нема нічого нового, що еволюціоністичні погляди походять ще з часів романтичної школи і Гердера. Своїх позитивних поглядів про задачу і ціль історичної науки не подає автор у ясній формі. Їх треба вишукувати і збирати поодинокі речення з цілої розвідки. Він виступає против приймання історичних законів, бо їх істновання не можна доказати, а вискази його кульмінують у висказі, що історики не потребують журити ся питанням значіння закону причинности (*Kausalitätsgesetz*). При тім він попадає в суперечність із самим собою, часто через се, що воює поняттями і висказами, котрих значіння ясно не розуміє. Як оборонець Лямпрехта виступив R. Hurstmann — *Below gegen Lamprecht* (*Grenzbote* ч. 39), одначе доволі нещасливо. В „*American Historical Review* 3, 3“ надрукована стаття: Dow

C. W. — Features of the new history: Apropos of Lamprechts „Deutsche Geschichte“. Автор стає рiшучо по сторонi Лямпрехта i нового напрямy. Противне становище займає Henry Worth: Old and new methods in writing history (Archaeolog. Journal 55, ч. 218). „Новий“ метод, який англiйський учений поручає своїм землякам, не рiзняється ничим від школи Ранке в Нiмеччинi. G. de Pynode — Des lois de l'histoire (Journal des économistes за серпень) — обговорює книжку: „Soulie — Des origines et de l'état social de la nation française“. Як основи цiлого iсторичного розвитку називає автор в першiй мiрi економiчне положення а далi расу i релiгiю.

Taine Hippolyte — Studien zur Kritik und Geschichte. Autor. Übersetzung von Paul Kühn & An. Aal. Mit einem Vorwort von Georg Brandes, Paris, Leipzig, 8°, ст. 27—551. Интересне становище, яке Тен займає в iсторикографiї, виступає в тих очерках дуже виразно. Він сам каже про себе, що не має нiякої системи, лише метод, окремий спосiб роботи i писання. Коли глядить на всi прояви людської дiяльностi в якiсь перiодi, він закримчує у всiх спiльнi прикмети. Коли ми житевi прояви якого часу уняли в формулу i коли зробимо те саме в другoю епохою, то знайдемо знов спiльну прикмету, характер i дух народа, „питомi для раси, що лишаються незмiненi протягом цiлого культурного розвитку всiх перемiн в органiзацiї“. Вплив оточення i характер раси — се, на думку Т. два основнi моменти iсторичного розвитку. Однакe він не відкидає значiння одиниць, бо тi двi сили се тiльки „сума нахилiв i здiбностий одиниць“. Тут не мiсце подавати основний змiст сеї книжки. Не важна вона якiмись новими фактами; її цiна в новiм освiтленю рiчий давнiйше вiдомих, в пiдпорядкованю поодиноких прояв пiд загальнi. Серед найрiзномоднiйших народiв i часiв Т. вишукує спiльнi прикмети, в молодостi, як вона виходить у Платона, у Францiї XVII ст. як її описує Saint-Simon, Racine, панi Lafayete, в сучаснiй Iспанiї, змальованiй панею Aulnoy. Як фiлософiчнi i релiгiйнi рухи вяжуться тiсно, показують його розвiдки про Буддаiзм, Мормонiв i Марк-Аврелiя. Через те, що його метод веде все до того самого вислiду, стає він остаточно системою, i сеї спосiб розумiння iсторiї набирає значiння фiлософiчного погляду на свiт. Cabanes — La pathologie dans l'histoire. Le cabinet secret de l'histoire 1—3 série. Paris, 18°. Documents relatifs à la maladie de Rousseau. Не від нинiшнього дня шукають в фiзиологiї i патологiї пояснення iсторичних подiй. Але сего рода звiстки є дуже рiдкi в жерелах i не сягають, з малими винiтками поза XVI ст. Через се й проба д. Littré, щоб вложити iсторiю

слабостей визначних діячів старини, не опирає ся на реальних основах. Автор займає ся иньшим питанєм, питанєм фізіологічної дідичности в королівських і аристократичних расах, котрі живуть житєм ексклюзивним супротив иньших верств суспільности. Свою студию починає від Людвика XI, одначе головно займає ся Людвиком XIV, Наполеоном і Русо. У сего останнього виводить він цілу діяльність і напрям, який він заступав з хоробливого розстроєня геніто-уринарних органів.

Про загальну історію культури находимо кілька інтересних публікацій. Сего року появил ся перший річник нової часописи „Archiv für Religionswissenschaft“ (Freiberg i. B. річно 4 зошити), видаваної Т. Ахелісом. Тут находимо вступну розвідку: Edm. Hardy — Was ist Religionswissenschaft? Автор заявляє ся за сполученем порівняного з історичним методом і ся часопись має служити такій науці релігій в ширшій обсягу, котра опирає ся на лінгвістиці, мітології і антропільогії для відріжнення від історії релігій в тіснійшій значіню. Pöhlmann, Robert — Die Anfänge des Sozialismus in Europa. Zweiter Theil. (Sybel's Histor. Zeitschr. Bd. 80, ст. 193—242, 385—435). Огляд першої частини сеї інтересної розвідки ми подали попередного року. (Див. „Записки“). Результатом, яким закінчила ся епоха революцій і диктатури у найбільш розвинених грецьких морських і торговельних держав VI-го століття, був, по думці автора, новий політичний і суспільний лад і зміна в економічних основах суспільности. Велика часть промислу попала в руки кількох капіталістів, які орудували тисячами невільників і забивали всіляку дрібну конкуренцію. В часі пельопонезької війни пхали ся свобідні робітники тисячами, аби за дневну оплату 3-ох оболів сповняти тяжку службу веслярів. Таким чином бачимо, що робуча верства не мала участи у зрості добробиту, який наступив в Атенах у IV ст. Сї відносини замітні і в рільничій верстві. В старину закуповували багаті купці залюбки земельні маєтности люокуючи тут свій капітал. Земля стала ся предметом фінансових спекуляцій. Рільники попадали в довги, позбували ся своїх ґрунтів, та мандрували у міста, всі роботи пільні перейняли й тут невільники. До того 55-літня війна тяжіла найбільше на бідних і вже Аристотель звернув увагу на се, що у війні частина людности стає незмірно богата, а друга цілковито убожіє. З сим кріпшала політична могутність олігархії. Сей стан річий тревожив сучасних визначних мужів і автор наводить вискази Аристотеля, Плятона, Аристофана, Демостена, де вони остро критикували той капіталізм, подібно як се в нових часах робили Сен-Сімон, Прудон, Ляссаль і Маркс. Далі малює автор виставне житє богатих капіталістів, упадок етичного почутя, корупцію — головно в Атенах. Від IV-го ст. замітне постійне чисельне зменшуванє середного

стану. Одначе мимо сего заострення суперечности між богатими і убогими, у політичнім розвою панує принцип свободи і рівности. Навіть Америка не дійшла до сеї степені демократизма, який находимо в Атенах у 5-ім ст. Одначе з причини нужди робучих верств сеї демократизм зівстав ся теоретичним, без найменшої практичної вартости. Тому то Аристотель каже, що *ἡ τελευταία δημοκρατία* мусить бути суспільна, мусить помогти масі до тривалого добробиту. Він іде дальше і каже, що коли всі горожане мають бути рівні, то й посілість їх мусить бути рівна. Frobenius L. — *Die Weltanschauung der Naturvölker*, Weimar, вел. 8°, ст. XV+427. Погляд на сьвіт звязаний тісно з релігійним поглядом. Питанє про початок африканської культури пересуває ся що раз то більше до островів Тихого Океану, відкіля йшла течія до Африки і Америки. Незнанє відносин маляйсько-негрицької культури є причиною, з якої африканська етнографія була так замотаною. Се не підлягає сумнівови, що в часах доісторичних була величезна мандрівка народів з полудневої півкулі на північну. Автор розсліджує отже погляди на сьвіт народів маляйської раси. Перша часть посвячена маляйським птичим мітам, друга розвоєви погляду на сьвіт у східних, третя — у західних краях. Остаточний вислід праці підтверджує походженє африканської культури зі сходу. Cunningham W. — *An essay on Western civilization in its economic aspects (ancient times)*, Cambridge, вел. 8°, ст. XII+220. Праця ся хоче показати вплив, який мали економічні обставини на історичний розвій старини. Перший відділ займає ся сходом, другий Греками, третій Картагенцями, Римлянами і Византийцями. Много важних річий пропущено, як нпр. розвій процентової стопи. Авторови незвістні виданє Можсена *Edictum Diocletiani de pretiis* і найновішні праці по грецькій історії.

Поодинокі помічні науки історії не мають багатої літератури, як се вже виходить з вузких округів їх студий, а також із обставини, що вони переходять допорва першу стадію розвою. Ricci, Serafino — *Epigrafia latina. Trattato elementare con esercizi pratici e facsimili illustrativi*, Milano, ст. XXXII+447. Підручник вельми практично уложений, з 65 таблицями. Поділений він на 6 частий: історія римської епіграфіки, обясненє ціли і методу сеї науки, поділ римських написий що до віку, змісту, або ціли, написи вотивні, надгробні і почесні, епіграфічні документи офіцьяльного характеру. Вельми цінний альфаветичний покажчик сіглів. Wessely C. — *Schrifttafeln zur älteren lateinischen Paläographie*, Leipzig, f. ст. 12, табл. 20. Задача, якої автор підняв ся, дуже вдячна, але публікація ніяк не вдоволяє вимог, які ставить ся до сего рода видавництва. При незручнім рисунку текст засіяний помилками. Chatelain, Émile —

Paléographie des classiques latins. Collection de fac similés. Treizième livraison, Paris, f. Поодинокі зошити сеї хосенної публікації появляють ся в незвичайною точністю і приносять ріжнородний інтересний материял для фільмологів і палеографів. 15 таблиць сего випуска і замітки долучені до них вводять нас у критику текстів Сенеки, Квінтіліяна і Валерія Максима. Paoli, Cesare — Programma scolastica di paleografia e diplomatica, III, 1. (Diplomatica), Firenze, 4°, ст. 158. Rosemund, Rich. — Die Fortschritte der Diplomatie seit Mabillon vornehmlich in Deutschland-Oesterreich. München, вел. 8°, ст. X+125. Nostitz-Rieneck, R. v. — Zum päpstlichen Brief- u. Urkundenwesen der ältesten Zeit (Festgaben zu Ehren Büdingers, ст. 151—168). Tangl M. — Die päpstlichen Register von Benedikt XII bis Gregor XI (Festgaben zu Ehren Büdingers, ст. 287—309). Найбільш спеціальних розвідок приносять ще хронологія і нумізматика. Ми згадуємо лише важнійші. Lehmann C. F. — Zwei Hauptprobleme der altorientalischen Chronologie und ihre Lösung, Leipzig, 8°, ст. X—224. В 1884 р. найдено фрагменти повного каталогу вавилонських королів, яка сягала аж у 3-те тисячлітє назад. Але тут бракує королів від середини 8 ст. аж до 10-го. Через се не можна було означити точно часу володіння давних королів. До помочи прийшла надпись в Бавіян, де скавано, що 418 літ перед здобутєм Вавилоня Сангерібом (689) вавилонський король Мардукнадінахе відобрав Тіглетпілезерови I статуї богів. Одначе ся дата для Тіглетпілезера I (1106) суперечить иньшим жерелам. Автор каже читати на написи в Бавіян 318 замість 418 і на тій основі укладає цілу хронологічну систему. По ній починає ся перша вавилонська династія коло 2300 р. пер. Хр., володіє Касситів коло 1688 р. Се питанє дотикає також і єгипетської хронології, особливо володіння Тутмосіса, яке автор визначає на 1515—1461 р. Друге питанє дотикає написи Набонеда, що Нарамзіні володів 3200 літ перед ним (отже 3750 пер. Хр.). Автор каже й тут читати не 3200 а 2200. Simon — Vereinfachtes Verfahren jüdische u. christliche Daten in einander umzurechnen. (Monatschs. für Geschichte u. Wissensch. des Judenthums. Jg. 42, ст. 265—272). Подає новий скорочений спосіб переміни жидівських дат на християнські і навпаки. Коли хочемо нпр. обчислити, коли припадає 1 Nissan 5576, шукаємо 1 Tischri 5576 р., визначаємо на який день христ. календаря припадав сей день, а потім находимо 1 Nissan. Колонгъ И. де — Автоматическое составление пасхальной таблицы. (Записки императ. акад. наукъ, С.Петербургъ, т. VI, N. 7, ст. 1—57). Для обчисленя дня святкованя Великодня зложив Гаусс 1800 р. незви-

чайно прості формули, котрими похиснував ся академик Буняковський для уладження пасхальної таблиці. Одначе формули Гаусса дають спромогу зложити автоматично пасхальну таблицю на вічний час для Юліанського календаря і для кожного столітя осібно для Григоріанського. Таку таблицю подає автор і просторо поясняє принципи, на яких вона заснована. Grotefend H. — Taschenbuch der Zeitrechnung d. dt. Mittelalter und der Neuzeit. Hannover, ст. 166. Особливо нумізматика має вже кілька часописий, посвячених сему предмету, як: Gazette numismatique française dirigée par F. Mazerolle et éditée par R. Serrure; Zeitschrift für Numismatik; Journal international d'archéologie numismatique — і туди відсилаємо всіх, що хочуть ближше пізнати цілий рух на сім поли. F. Imhoof Blumer — Bithynische Münzen (Journal international d'archéologie numismatique. Tome I, Athenes, ст. 11—36). Автор описує переховані монети поодиноких бітинських міст. Більша їх частина походить з римських часів. Загальних виводів не дає ніяких. U. Köhler — Über die attische Goldprägung (Zeitschr. für Numismatik, Bd. 21, ст. 5—16). Перший, що доказав істнуванє аттицьких золотих монет, Beule, думав, що в Атенях били золоті монети від половини 5-го ст. Пізнійші учені обмежили час вибиваня сих монет на початок 4-го ст. Автор мав при своїм розсліді 32 золоті аттицькі монети під рукою. Він ділить їх на 2 кляси; з тих першу кладе на 406/7, рік а другу на половину 3 ст. В. Pick — Thrakische Münzbilder (Jahrb. d. kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII, ст. 134—174). Автор вибрав предмет незвичайно інтересний і трудний, бо мало доси опрацьований. Монети грецьких міст у Тракії незвичайно багаті образами, що мають значіне археологічне і мітологічне. Хоч, як всюди, не бракне й тут конвенціональних типів, росповсюжених головню римською монетою, одначе стрічають ся образки творів штуки предметів культу міст або краю, котрі нам не переховали ся ніяким иньшим способом. Особливо детайльно описує автор монети, на яких представлений Орфей, Гераклъ (циклъ 12 робіт), великий бог з Одесса, Аполлон. Типи всі грецькі; одначе монети роблені на тракійській землі. Kirchner, Joh. E. — Zur Datierung der athenischen Silbermünzen der beiden letzten vorchristlichen Jahrhunderte (Zeitschr. für Numismatik, Bd. 21, ст. 74—105). Автор ділить переховані з сего часу монети на три доби: I 196—186 пер. Хр. II 186—146, III від 146 р. до половини I ст. З 88 монет означує 50 зовсім докладно що-до року їх вибитя. При розсліді замічає, що монетний уряд був приступний лише першим аттицьким родинам. Seeck O. — Zu den Festmünzen Constantins und seiner Familie

(*Zeitschr. für Numismatik*. Bd. 21, ст. 17—65). В 4-ім ст. існував між Римлянами звичай при празничних нагодах давати приятелям дарунки, — в першій мірі тим котрі були присутні при самім празнику. Ті дарунки були звичайно в виді монети або медалі величини 2-ох солідів і звали ся *sportula*. Того звичаю придержували ся й цісари та їх родини і про такі *sportula* Константина і його родини говорить наведена вище розвідка. Meier, P. I. — *Zur mittelalterlichen Geschichte und Münzgeschichte der Unterelbe* (*Zeitschr. für Numismatik*. Bd. 21, ст. 118—167). Почин до сеї розвідки дала нахідка брактатів в Hohen-Voffin в весноу 1893 р., яка дала не лише много незаних досі монет але й деякі поясненя для монет з иньших нахідок. Автор відкладає сам опис нахідки на пізнійше, а тут обговорює лише деякі особливо важні пфеніги. Для генеалогії важні отсі публікації: Lorenz, Ottokar — *Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie. Stammbaum und Ahnentafel in ihrer geschichtlichen, soziologischen und naturwissenschaftlichen Bedeutung*. Berlin, 8°, ст. IX+489. Книжка ділить ся на 3 части і вступ. У першій відділі розвиває автор понятє генеалогії, у другім роздивлює становище сеї науки серед наук взагалі, а у третім обговорює генеалогію й історію. Далі наступають уступи: генеалогія і право, генеалогія і природничі науки, генеалогія і психологія та психіатрія, генеалогія й історичний розвій. Короткими кінцевими замітками кінчить ся вступ. Перша частина книжки Л—а містить науку про родовий пень, при чім він ударає на ненаукове перемішуванє понятя „Ahnentafel“ і „Stamntafel“. Друга частина займає ся як раз сими „Ahnentafel“, а третя переходить зовсім на медичне поле, обговорює теорію дідичности. Ся остання частина стрітить мабуть багато протесту зі сторони фахових людей. Siebmachers — *Wappenbuch*. Lfg. 424—428. Випуск 424 і 426 про моравську шляхту, випуск 425 про шляхту Хорватії і Слявонії, випуск 427 шляхта семигородська, випуск 428 — шляхта російських прибалтійських областей. Kowalewski, G. — *Der Hülsbusch in d. Heraldik; mit besonderer Berücksichtigung der hamburgischen Wappen* (Zt. d. Ver. f. hamburg. G. 10, ст. 337—84 табл. 21). Bárczay, O. — *A heraldika kézikönyve*. Budapest, ст. 714.

Незвичайно богату літературу має старинна археологія. Наука ся дійшла тепер у многім ідеальної докладности і принесла історії багато нового, чого ниншою дорогою дістати-б годі. Тому то й ми звертаємо у сегорічнім огляді більшу увагу на археологічну літературу, як се зробили попереднього разу. Для ліпшого перегляду обговорюємо на тім місці лише нечисленні загальні публікації, а спеціальні при огляді

літератури за ті краї, яких вони дотикають. Otte, Heinrich — *Archäologischer Katechismus*. Leipzig, 8°, ст. VIII+152. Незвичайно важний підручник до введення в історію і археологію церковної штуки середніх віків. Наведена література, котра, правду кажучи, могла бути повніша, показує дорогу до глибшого студювання певного питання. Незвичайно багато місця посвячено тут архітектурі, через що іконографія випала за скупю. Armellini, M. — *Lezioni di archeologia cristiana*. Roma, 16°, ст. 679. Згадаємо ще одну замітну публікацію по філософії штуки. Vischer, Friedr. Theod. — *Das Schöne und die Kunst. Zur Einführung in die Ästhetik*. Stuttgart, вел. 8°, ст. XVIII+308. Імя Фішера знаве не лише між ученими, але й у ширших кругах. Тому з незвичайним заінтересованем прийняла публіка сей початок видавництва його лекцій. Коли тут не все найшло ся як слід, се треба оправдати тим, що покійник не полишив владженої рукописи, лише нариси, які доперва треба було доповнювати із стенографічних записок. Перша частина обговорює загальні естетичні поняття, друга обіймає загальну науку штуки. Обі частини творять вступ до науки про поодинокі штуки. Спосіб представлення дуже приступний і для початкового ознайомлення.

Під кінець переходимо до збірників і компендій культурних і історичних: Tiele, C. P. — *Elements of the Science of Religion, Part I. Morphological*. Edimbourg, 8°, ст. VIII+302. В сім першім томі розроблена морфологія релігій, себто безнастанні зміни форми, наслідком неперервного розвою релігійних ідей. По короткім начерку методу, якого, по думці автора, треба вживати при научнім розсліді сего предмету, находимо пояснене поняття релігійного розвою. По тім наступає огляд розвою релігій природних, починаючи від найнижших аж до тих, котрі автор зве етично-спірітуалістичними (юдаїзм, браманізм, конфуціянїзм, іслам, маадеїзм і на решті: буддїзм і християнїзм). Всі релігії є або теантропічні (θεῖον ἐν ἀνθρώπῳ) або теократичні. Перша форма доведена до перфекції в арийській расі, друга в семітській. В останніх уступах говорить автор про вплив, який мали одиниці на розвій поодиноких релігій. Weiss, Joh. Bapt. — *Weltgeschichte 2 & 3 Auflage 22. Bd. 1809—1815*. Graz, вел. 8°, ст. XIV+914. Останній том великої історичної компендії, писаної зі становища строго католицького. Вона замітна із-за просторих оглядів історії літератури і наукового руху. Annegarus — *Weltgeschichte in 3 Bänden. Nach des Verfassers grösserem Werke neu bearbeitet von Franz Fassbaender u. Joseph Vaders. 9 Aufl.* Münster, вел. 8°, ст. X+385, VII+293, IX+431. Lavisse, E. et Rambaud A. — *Histoire générale. Tome IX et X*. Paris, 8°,

а. XVIII+917. Обіймає майже цілу першу половину нашого століття (1800—47). Fontane M. — Histoire universelle. T. IX: Les Barbares (117—395 après I. C.) Paris, 8°, ст. 518. Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der histor. Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von E. Berner. XIX Jahrg. 1896. Berlin 1898, ст. XVIII—280—512—317—352. Сей том так важної публікації для історичної науки вирізняє ся користно від попередніх тим, що тепер вирізняє сильнійше як попереду, замітні вартісні праці від дрібних нарисів і компіляцій. Всякде звернено увагу на питання основного значіння і обговорено їх з глибоким зрозумінням та критичним осудом. Історію Росії від 1713 р., України (Südrussland), Чехії, Моравії, Угорщини і деякі інші відділи переложено до дальшого тому.

II. Старинні часи (до 475 р. по Хр.).

Попереду випишемо кілька праць, що обговорюють історію і культуру старинних віків в цілости: Kamgers, Franz — Die Idee von der Ablösung der Weltreiche in eschatologischer Beleuchtung (Histor. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. Bd. 19, ст. 453—446). В незвичайно старанно і бистроумно зложеної студії переходить автор всі т. зв. істориозофічні системи старинного світа і віднаходить в них ідею лідичности великих держав по собі. У перше підмічує сю ідею у пророка Даниїла. Доволі просторо обговорює перекази й оповідання про Александра Великого і сильно зазначає жидівсько-есхатологічний їх характер і початок. Дальший розвій міту про Александра у західно-європейських краях, роман Псевдо-Каллістена і Псевдо-Методія відкладає автор до дальшої частини. Kaerst I. — Studien zur Entwicklung und theoretischen Begründung der Monarchie im Altertum. München, вел. 8°, ст. VII+109. Розвідка обмежує ся головню на грецьку старину а на римський державний устрій звертає доперва тоді увагу, коли сей попадає під вплив гелленізму і коли монархія стає головною формою політичного життя. Найінтереснійші частини сеї праці, се уступи: „Монархія в загальних відносинах до політичного життя Греків“ та „Розвій монархічної теорії під впливом софістики і сократичної філософії“. Тут показує автор, як власне серед аттицької демократії зумів розвинути ся безмежний індивідуалізм, як грецька філософія підчеркувала хосенність і потребу такого індивідуалізму і як зродив ся через се настрій серед суспільности, що уладив дорогу монархічному порядку. Тому то Александер Великий не потребував бороти ся з великими перепонами і находив прихильність. Держава його була здійсненєм космополітичних змагань

грецьких філософів. Hultsch, Friedrich — Die Gewichte des Alterthums. (Abh. der königl. Sächsisch. Gesellsch. d. Wissensch.; philol. hist. Classe. Bd. 18, ст. 1—205). В незвичайно старанно обробленій студії стараєся автор звести всі найрізномордніші системи ваг в старині на одну спільну міру. За таку приймає єгипецьку „Deben“ з її десятиною „kite“ тому же що римський фунт = як раз 36 кіт, на унцію приходило 3 кіти, на найстарший денар $\frac{1}{2}$ кіти, на аттицько-сольонську міну 48 кіт, а на решті на норму легкої вавилонської міни стільки кіт, скільки у 60-ій системі перший ступень від одиниці в гору має одиниць. Tiele — Geschichte der Religion im Altertum bis auf Alexander den Grossen. Bd. 2. Th. 1. Gotha, 8°. Сей том посвячений релігіям іранських народів. von Co-hausen, August — Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters. Herausgegeben von Max Jähns. Wiesbaden, 8°, ст. XLVI—340. Праця видана вже по смерті ученого, звісного зі своїх робіт по римській археології. Перший відділ описує первістні укріплення, себто ті роботи, котрі зроблено для оборони житя і володіння, примітивними знарядями безпосередно з предметів, які подавало окруженє, без огляду на час і нарід. Отже плоти, остроколи, палісади, будівлі на палях (Pfahlbauten), вали, мури. Особливо довго розводить ся про мури грецьких і галлійських кріпостей. Другий відділ, про укріплення Римлян, розбирає попереду різницю старинного і сучасного профілю. Незвичайно інтересний огляд укріплень римських провінцій, за всі столітя від Цезара до Юстиніяна. Тут стрічаємо велику різномордність форм, яка толкує ся не лише різницею місцевих обставин, але й змінами військового ладу і тактики ворога. Далі переходить автор до опису середновічних укріплень німецьких міст, сіл і церков, при чім задержує ся довше при описі оборони брами. 5-тий відділ посвячений описови замчиц рицарів Марійського ордену, які зі стратегічного боку стояли доволі високо. За сим іде опис італійських і норманських кріпостей. В останнім розділі находимо поясненє переходу до модерних укріплень, які викликав винахід стрільної зброї.

Переходячи до історії поодиноких країв підчеркуємо ще раз незвичайний розвій археологічної науки і несподівані висліди, до яких історія при її помочи доходить. Аби зрозуміти цілий вплив археології на пізнанє старинного житя, особливо східних народів, вистанє порівнати підручники до старинної історії з перед 15—10 літ з теперішними. Головно ціле пізнанє внутрішнього устрою і культурного старинного житя завдячує історія сій науці.

1. Єгипет і старинний схід. Головна часопись по етнології: „Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Egyptiennes et

Assyriennes de G. Maspero, подає від кількох літ незвичайно інтересний огляд найновіших відкриттів і розкопок на сему полі, під заголовком: *Notes et remarques* (Vos. 20, ст. 72—86, 133—146). Першу частину владив G. Daressy, а другу A. Wiedemann. В замітці ч. 148 подає Daressy звістку про новонайдені два королівські імена, яких нема на туринській папірусі. По всякій імовірності вони належать до першої половини XIV династії. 149. На папірусі в Гізер найдено напись гієратичну дуже старинну з іменем ще одного невідомого короля, як автор догадує ся з VI династії. 150. В лютім 1896 найдено в Gournah гріб з часу XVIII династії, з численними написями. Замітки 151—161 обговорюють дрібніші нахідки. В ч. 162 автор на основі нових розслідувань справляє свою похибку, зроблену давніше і каже, що королева Mehit-nusekht не була матерію Псаметіка, а його жінкою. Wiedemann починає свій огляд від замітки, що його теорія висказана ще в 1878 р. (*Aeg. Zeitschr.*): немов то король Амазіс володів через літ спільно зі своїм попередником Априєс-ом оправдала ся тепер цілковито. Дальші звістки ч. 2—11 дотикають дрібних питань мітольоґічних і нахідок скульптурних. Henning, Ch. L. — *Die neuesten Forschungen über die Steinzeit u. die Zeit der Metalle in Ägypten* (*Globus*, Bd. 74, ст. 75—79, 208—211). Реферат про висліди останніх робіт знаменитого французького єґіптольоґа Морґана. Морґан є прихильником теорії, що властиві Єґиптяне прийшли з Азії і доказує се майже безперечно фактами із культурного життя сего народу. Ріжниця між автохтонами долини Ніля і прихожими Єґиптянами удержала ся довго; вона замітна ще нині при розкопках, бо похоронні звичаї у обох рас були ріжні. З незвичайною бистротою ума складає французький учений образ життя і культури тих автохтонів з над Ніля, на основі нечисленних нахідок з камяної епохи. Virchow Rud. — *Über die ethnologische Stellung der prähistorischen u. protohistorischen Ägypter nebst Bemerkungen über Entfärbung und Verfärbung der Haare*. Berlin. Останніми часами найдено в околиці Абидос множество малих гробів, у котрих тіла лежали поодинокі, окриті шкірою і матами. Гроби ті мають так незвичайний вигляд, що Фліндерс Петрі приписав їх новій расі. Автор розглядає одну прикмету людей так похованих, вельми важну до означення раси, себто волосє. Переважно краска волося показала ся брунатною, одначе деякі місця або лише кінці волосків виріжняють ся замітно ясною, жовтавою або червонастою краскою. Отже прояву єю толкує В. не закрашенєм волося, а зблякованєм під впливом довгого часу. Волосє се не підходить ані на Лібійців ані на Мурунів. Питаня про захованє сеї окремої раси від доісторичних часів аж до нас не рішає ні

в один ні в другий бік. Wiedemann A. — Observations on the nagadah period. *Proced. of the Society of biblical Archaeology*. Vol. 20. ст. 107—122. Лупкові плити в часу перед IV династією знайдені в гробах типу Nagadah пояснив Морган, зовсім справедливо, тобто, що се амулети. Одначе ближші деталі вимагали ще основнішого розсліду і сю задачу взяв на себе автор наведеної розвідки. Він звертає увагу на різні геометричні рисунки на плитках і пояснює їх значіне. Borchardt Ludwig — Über das Alter der Chefrenstatuen (*Zeitschr. f. ägypt. Sprache u. Alterthumsk.* Bd. 36. ст. 1.—18). Ні один історик не подумає, що образ Кароля Великого зроблений Ділером може бути автентичним портретом сего короля. Одначе в єгиптології сеї системи досі всі придержують ся. Коли на якій нахідці виписане імя якого там короля, вже без сумніву вона походить з часу сего короля. Найклясичнішим прикладом сего можуть бути статуї Хефрив, знайдені в сьвятині коло Гізер 1860 р. Доси всі їх вважали за пам'ятки в часу 4-ої династії. Автор подає дуже основні докази, що сї статуї походять в часу далеко пізнішого, найімовірніше в часу 25-ої династії. Bissing — Eine Bronzeschale mykenischer Zeit (*Jahrbuch d. kais. deut. Archäologischen Instituts* Bd. 13. ст. 28—56). Бронзова чарка знайдена в марті 1896 р. на захід від Теб, у скальнім гробовищі в часів Аменофіса III. Автор не обмежив ся обговоренем сеї одної пам'ятки штуки. Він зібрав увесь досі відомий матеріял і доходить на його основі ось до яких вислідів: В другім тисячоліттю витворила ся в Сирії і північній Мезопотамії кераміка і торевтика, котра при многих самостійних прикметах приняла де-що з єгипетської штуки. Вона стоїть також у близькій звязи з Кипром, але брак їй всіх характерних микенських прикмет. Ся штука розвивала ся під все сильнішим впливом єгипетської, а потім і ассирийської, і перейшла у мішанину знану під назвою фінікійської штуки. Spiegelberg Wilhelm — Die Balinschrift Amenophis' III auf der Flinders Petrie-Stele (*Recueil de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes* de G. Maspero. Vol. 20, ст. 37—54). Напись вичисляє будівлі Аменофіса III, і описує їх незвичайно фантастично, немов які казочні замки. Sethe Kurt — Altes u. Neues zur Geschichte der Thronstreitigkeiten unter den Nachfolgern Thutmosis' I (*Zeitschr. f. ägypt. Sprache u. Alterthumsk.* Bd. 36, ст. 24—81). Попереднього року подав у тій часописи Naville розвідку про заворушеня і боротьбу за престол, які настали зі смертю Тутмосіса I, при чім прийшов до вислідів зовсім суперечних з поглядами автора. Тому д. С. збирає ще раз тут все, що висказав досі по сему питаню і дещо нового, та підпирає новими доказами, доказуючи заразом нестійність вислідів Naville-а. Головний спір іде тут про відносини спо-

ріднення між соперниками за престол, особливо про Тутмосіса III і Макеру. Автор вважає Тутмосіса III братом Макери, а не її братанком або пасербом. Bissing F. von — Stierfang auf einem ägyptischen Holzgefäß der XVIII Dynastie (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts. athenische Abth. XXIII 2, 3. ст. 242—266). При розкопках в Кагун найшов учений Пері у півнійших гробах 18-ої династії дерев'яну посудину з малюнком вирізаним на зверхній поверхни. Сей малюнок представляє польоване. Автор підчеркує незвичайну, як на єгипетську штуку, рухливість постатей і находити велику схожість зі стінним малюнком, який найшов Шліманн в Тіринті. Мушнини, одіти не в єгипетські костюми, нагадують мало-азійських наемників. А про те техніка чисто єгипетська (вирізані лінії напущені зеленою краскою). Далі порівнює д. Б. посудину з иньшими нахідками, що переходять ся по різних музеях, начеркує коротко відносини грецької штуки до єгипетської і приходить до виводу, що хоча Микенці й забрали деякі мотиви з Єгипту, то лучене тих елементів у артистичну цілість — се виключно заслуга грецького ума. Baillet Aug. — Le temple d'Apet à Carnac. (Rec. de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie Egyptiennes et Assyriennes. Vol. 20. ст. 100—111). Ebers Georg — Die Körpertheile, ihre Bedeutung und Namen im Altägyptischen. (Abh. der philos.-philolog. Classe d. k. bayer. Akad. d. Wissensch. Bd. 21, ст. 81—174). Доси не звернено уваги, як важну ролю відграють части тіла не лише в медицині, але й у многих иньших сферах єгипетського життя, а преці се кидає ся в очи в цілій єгипетській літературі. Автор задумує сею розвідкою роз'яснити погляд Єгиптян на цілий ряд житєвих питань і притім помогти лексикальним розслідам. Відповідно до сего ділить він розвідку на дві части. У першій обговорює значіне яке у Єгиптян мали части тіла людського, а часом і зв'яринного. Друга вишукує їх імена у різних часах і порівнює. Головним жерелом для сего питання є „книга померших“ (Tottenbuch) і їй споріднені письма, магічні рукописи і релігійно-мітологічні уривки. Maspero G. — A travers la vocalisation Égyptienne. (Rec. de travaux relatifs à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20, ст. 146—161). Grenfell, Bern. and Arthur Hunt — The Oxyrhynchos Papyri. With eight plates. London, 4°, ст. XVI+284. Детайлі з величезної нахідки папірусових рукописей подали видавці до відомости вже попереднього року. (Пор. „Записки“ т. XXII Наук. хрон. 6). Тепер надрукували вони цілу першу частину рукописей, і що року має появляти ся оден том. Сей перший том містить: I, теологічні кусники ч. 1—6. II. Нові клясичні фрагменти 7—15. III. Уривки звістних вже клясичних писателів 16—29. IV. Латинські рукописи 30—32.

V. Документи з перших 4-ох століть 33—124. VI. Документи з 6-го і 7-го ст., 125—158. VII. Опись недрукованих документів 159—207. Се все зладжено до друку за 11 місяців, від коли 280 пак привезено до Англії. *Aegyptische Urkunden aus den königl. Museen zu Berlin. Herausgegeben von der Generalverwaltung. Griechische Urkunden 2. Bd. 10—12 Heft. 3 Bd. 1 Heft. Berlin, вел. 4°.* Сї зошити кінчать том 2 і починають 3-ий. Остатній зошит т. 2-го містить indices і доповненя, між ними копію інтересного латинського папіруса ч. 628 (зошит 10) з едиктами Августа, і формами букв важну для палеографів.

Ассириологія, новійша від єгиптології, виказує останніми часами також незвичайний розвій. Особливо хетитське питанє оброблено сего року славно. Scheil O. P. — *Notes d'épigraphie et d'archéologie Assyriennes. (Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20. ст. 55—71, 200—210).* Се збірка ріжних справоздань і заміток про найновіші відкритя, яка у сїм журналі ведеть ся вже пару років. У 30-ій замітці розказуєть ся про ффрагмент нового оповіданя про потоп сьвіта, в часу короля Аммізадуґи. Поданий тут заразом і текст сеї написи на таблиці. У 31-ій йде річ про релеф, який показує похоронний вавилонський обряд. Сей релеф є тепер в музею в Царгороді, кудя його забрали з нахідки в Zerghoul у Халдеї. 32 Про богиню Іштар під символом корови. 33 Про оден мітологічний ффрагмент найдений в Сіппара ві старо-вавилонською написю. 34 Учений Sayce подав тамтого року звістку про найденє імени нового короля Rim-Anum. (*Proceedings. 1897 ст. 73*). Автор найшов тепер 12 юридичних табличок у музею в Царгороді, котрі підписані також тим іменем. По письмі прикладає він їх до епохи короля Гаммурабі. 35 Подає напись з новим іменем короля: Tukulti bēl niši. 36 Новий додаток до написи короля Bur-Sin. 37 Публікация нового землеписного спису. 38 Кілька дрібних написей на каменях. 39 Мініатурна клинова напись на циліндровім амулеті. 40 Шлюбна ассирийська умова, де в одній части вчисляє ся, що муж приносить до удержаня сімї, а у другій посаг жінки. Се зовсім новий додаток до культурного житя Ассирийців, бо досі не оголошено ще нічого подібного. 41 Хартия наданя з епохи короля Набу-шум-ішкун. Ball C. I. — *Babylonian Hieroglyphs (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20. ст. 9—23).* Автор подає новий доказовий материял, що єгипетська і китайська гієрогліфна система взяла початок з лівійного халдейського письма, яке потім дорогою повільного розвою перейшло у відому клинову форму. *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum. Parts III—VI 199 таблиць —*

тексти, що сягають 2-го і 3-го тисячоліття пер. Хр., написи королів Ур і династії Гаммурабі-ро. Feuchtwang D. — Assyriologische Studien IV (Monatschrift für Geschichte u. Wissensch. des Judenthums. Jg. 42, ст. 145—154). Частина довшої розвідки, що займає ся критикою святаго письма стар. завіту. Тут доказує автор, що Йозуа (VII, 21) не робить історичної похибки, коли каже, що Вавилонці володіли Палестиною. Дві написи Гаммураба дають певне свідощтво про володінє Вавилонців в Палестині під кінець 3 тисячоліття. Гудеа брав будівляний материял з „західного краю“ (= Палестина). Також і пізніші королі аж до Тіглат-Пілезера I мали не лише зносини з Палестиною, але й володіли нею. Kennedy I. — The early Commerce of Babylon with India 700—300 b. c. (Journ. of the royal Asiatic Soc. ст. 241—288) — визначає старинні дороги караванної торгівлі, а далі розбирає питанє: від якого часу почалась правильна морська торгівля між західною Азією і Індіями і доходить до вислїду, що доволі пізно, бо доперва в 7-ім ст. пер. Хр., та що старинна торгівля Єгиптян, Вавилонців і Арабів зі сходом не обіймала Індії.

Відколи в 1870 р. віднайдено в Hamât пам'ятки з незаними досі письменними знаками, котрі названо хетитськими, бо Ассирійці і Єгиптяне називали півн.-зах. Сирію іменем Hatē, много учених силкувало ся відчитати сі написи. Се повело ся доперва Єнзенови 1893 р. і він висказав зараз здогад, що бесїда написей є індогермарська, найбільш зближена до вірменської. Сего року вийшла праця, що містить результати всіх його дотеперішніх дослідів: Jensen P. — Hittiter und Armenier. Strassburg, 8°, ст. XXVI—225. Починає він описом народу і краю „Hatio-Hayk“. Відкидає назву „хетити“, бо Hatē є понятє географічне а не етнографічне. Подає перегляд доси опублікованих написей, їх перепись і переклад, о скілько їх можна було відчитати. До сего навязує розвідку про хетитське письмо і вважає його перерібною єгипетського, далі говорить про мову та її схожість з вірменською. В тім напрямі йде він так далеко, що ідентифікує Хетитів з Правірменами. Автор кінчить свою книжку оглядом хетитсько-вірменської історії. Тут особливо замітне його нове поясненє битви під Каркеміш і означенє границь килікійської держави на основі границь перської сатрапії Килікії. Праця ся має без сумніву епохальне значінє. Conder C. R. — The Hittites and their language. London, 8°, ст. X+312. Не дорівнює зовсім попередній роботі. Написи хетитські походять, на думку автора, в часу 2250—1500 пер. Хр., самий-же нарід вважає монгольським (!). Його виводи про письмо, про спорідненя письма клинового і єгипет. гієрогліфів з монгольським відповідають вповні дальшим акад.-ассир.-грек.-лат.-інд.-єгипт.-сирійським мітологічним порівняням. Недавно оголосив учений

Chantre справоздане зі своєї Mission en Cappadoce в роках 1893 і 94. Се мабуть найважнійша археологічна праця, яка появила ся в останніх літах. Відкриття, зроблені у двох Хетитських осередках Boghaz Keni і Eucyuk, кинули нове і несподіване світло не лише на археологію Малої Азії, але на много питань що тикають культурного життя західної Азії і Єгипту в старину. Про важніші нахідки Chantre'а подає коротке резюме: Sayce A. H. — Assyriological Notes. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 250—262). Незвичайно інтересне особливо відкритє численних кусників табличок з клиновими написами, в Boghaz Keni. Форма азбуки иньша як у звичайних, і дуже можливо, що ті написи вияснять темну і довго обговорювану загадку про хетитські гієрогліфи.

Pierpenbring — Histoire du Peuple d'Israel. Paris, 8°. Прегарна праця, що має метою спопуляризувати найновіші наукові висліди на сему полі. Обіймає політичну, літературну і релігійну історію Ізраїльтян від найдавніших часів аж до Антіоха Епіфана. Sayce A. H. — The early History of the Hebrews. London. Книжка написана зі становища чисто археологічного. Автор вихіснував тут, з великою зручністю і знанєм предмету, всі відкриття в Єгипті і Вавилоні до обявлення старозавітних книг. Починає він від початків єврейської раси у вавилонськім краю Ур, переходить часи патріархів, їх оселене в Єгипті, вихід відсіля, оселене в Палестині аж до смерти Соломона. Loisy, Alfred — Le monstre Rahab et l'histoire biblique de la création (Journal Asiatique. Neuvième Série. Tome XII, ст. 44—67). В новіших часах часто звертали увагу на замітну схожість між вавилонською поемою про сотворене світа і біблійними пам'ятками. В 1895 р. учений Герм. Гункель віднайшов сліди більш-менш певні, які головний епізод поеми, боротьба Мардука з Тіаматом, полишив у біблії від перших розділів генези аж до XII-го апокаліпса. Дійсно находимо тут противника Ягви, названого Рагаб, і він замішаний подібно як Тіамат в оповіданє про сотворене світа. Автор обговорює тут відносини обох тих постатей з огляду історичного і літературного. Oppert Julius — Noli me tangere. A mathematical Demonstration of the Exactness of Biblical Chronology. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 24—47). Від довгого часу війшло в звичай вважати дати подані у старозавітних книгах за цілковито неправдиві. В теперішнім розцвіті ассириологічних студій учені переконують ся, що-раз то більше, що „книга королів“ є реальною основою нашої історичної науки. Причину до сеї помилки дало первісне нерозумінє ассирийських написей, бо дати хронологічні не є предметом фільології ані теології, лише математики. Автор на основі астро-

номічних заміток на написах складає нову хронологію. Assurnasirabal прийшов на престол не 884 р. лише 930-го, 2 червня. Смерть Ахаба кладе автор на 854 р. а початок володіння Єгу на 841 р. пер. Хр. Віддалене часу між упадком Самарії і володінням Єгу зменшує з 166 на 200 літ. Rassam, Hormuzd — Abraham and the Land of his Nativity (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20. ст. 70—92). В новітніх і давнітніх часах багато сперечали ся про положенє краю „Ур Халдейців“ буцім то родинне місце Авраама, особливо від відкриття кількох клинових написей в звалищах Moggayir, на полудневім кінци Мезопотамії, на яких приходить імя „Ур“. Автор старає ся звалити ідентичність назви на написах з назвою згаданю у п'ятикнижю, одначе на його вислїди годї опирати ся, бо він зовсім не обізнаний з асиріологією. Lieblein J. — L' Exode des Hébreux. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol 20, ст. 277—288). По найбільш росповсюдженій гадці вихід Жидів з Єгипту відбув ся за володіння Менефтеса I, сина Рамзеса II. Против сего виступав автор ще в 60-их і 70-их роках доказуючи, що ся подія наступила за Аменофіса III, котрий по його хронологічній системі володів 1355—1318 пер. Хр. Тепер подає він нові докази на потвердженє своєї тези. Про їх стійність годї на разі судити, бо статя ще не скінчена. Schürer Emil — Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. 3 Auflage. Bd. 2: Die inneren Zustände; Bd. 3. Das Judenthum in der Zerstreung und die jüdische Literatur. Leipzig, вел. 8°, ст. VI+584, V+562. Нове виданє сеї книжки стало конче потрібним, через новітні дослідї на сему полі. Відповідно до збільшеня матеріялу зросла й великість праці, так що первітний 2-ий том поділено тут на 2 томи. Шкода лише, що много давних перестарілих уступів з попередного виданя (з 1866 р.!) перенесено у нове. Се замітне особливо у 3-ім томі. Schütz Ph. — Palästinensische Geistesrichtung und religiöse Parteien zur Zeit Jesu. Wien, вел. 8°, ст. VI+71. Pilcher E. J. — Herodian Pottery and the Siloam Inscription. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol 20. ст. 213—222). Про напись сільоамску писав автор ще попереднього року, доказуючи, що вона не походить з давнішого часу, як з початків християнської ери. Він опирає ся головню на палеографічній критерії, на новітній формі деяких букв згаданой написи. Тепер збиває кілька закидів противників і звертає увагу на напись на збанку найденім Wargen-ом 1869 р. між п'ятформю храму Ірода і пол.-сх. рогом огороженя Гарам. Він походить без найменшого сумніву з часу Ірода Великого. Отже д. П. порівнює азбуку обох написей і доходить до вислїду, що й сільоамська напись зложена у тім самім часі. Singer Wilhelm —

Das Buch der Jubiläen oder die Leptogenesis. Erster Theil. Tendenz und Ursprung. Stuhlweissenburg, 8°, ст. IV+322. „Книга ювілеїв“ належить до найінтересніших з'явищ псевдоепіграфів старого завіта. Єтіопська версія видана Дільтманном і кусники латинської, видані Церіяві, повстали з грецького підкладу. По свідощтву Героніма був первістний текст писаний по єврейськи. Що у тім творі не згадує ся про зруйноване Єрусалима, а противно вважає ся се місто осередком — то він мусів бути зладжений перед війною в Римом. Про партійне становище автора різні різно писали. С. вважає його юдео-християнином, котрий боров ся против впливу поганства на християнізм і против аброгації Мойсеевого закона, за чим виступав св. Павло. Betany G. T. — Asketsch of the history of Judaism and Christianity in the light of modern research and criticism. Ward, 8°, ст. 192. Lueken W. — Michael, eine Darstellung und Vergleichung der jüdischen und der morgenl. Christlichen Tradition von Erzengel Michael. Göttingen, 8°. Студія з обсягу науки порівняної релігії, повна документів і легенд єврейського і християнського походження.

Про иньші східні народи література дуже невеличка. Ми найшли лиш кілька замітніших розвідок, котрі й наводимо. Rouvier Jules — Les ères de Tripolis de Phénice. (Journal Asiatique. Neuvième série. Tome XI, ст. 1—34). Під володінєм Ахетенідів не мав Триполіс всіх привілетій і прав, якими хіснували ся иньші великі фенікійські міста. Одначе опісля приходить до певного рода автономії, на що вказують самостійні триполійські монети. Сьому питаню присвячена сеся розвідка і доходить до ось яких виводів: 1 Триполіс випускав в протягу II ст. пер. Хр. шкіряні монети без дати. 2. Монети шкіряні і срібні в датою починають ся роком 111 пер. Хр. Срібні зникають вже в 74 р. а шкіряні йдуть аж до 67 р. по Хр. 3. Монети сї цосять дату ери Селевкідів або народньої триполійської ери. На шкіряних в часу Августа стрічаємо еру Акційської битви, і то в 31—13 р. пер. Хр. Противно, ери Помпея ніколи тут не вживали. Geiger Wilh. & Ernst Kuhn — Grundriss der iranischen Philologie. I Bd. 2 Abth. 1 Lief. & II Bd. 3 Lief. Strassburg, 8°. ст. 160, 321—480. Перший випуск 2-го відділу I-го тому містить розвідку: Horn P. — Neupersische Schriftsprache. Тут містить ся часть звукословна та наука про форми зі становища історично-етимологічного. Через се розвідка немов доповняє етимологічний новоперський словар того-ж самого автора. Богато готового в сій справі найшов автор у славних „перських студиях“ Гібшманна. Випуск II 3 містить кінець історії новоперської літератури ученого Ethé, де головну увагу звернено на прозаїчну гарну літературу.

Наукові праці вичислені на кількох сторонах. За снм іде історія Персії від найдавніших часів аж до упадку Сасанідів, владжена таким спеціалістом як Юсті. Порівняне зі звітною працею сего ученого з перед 20 років показує, як величезний поступ зробила наука історії східних народів у послідні часи. Dahlmann Joseph — Buddha. Ein Culturbild des Ostens. Berlin, вел. 8°, ст. IX+223. Праця писана тим самим декляматорським тоном, що і попередні роботи сего автора. Тут находимо вічне повторюване тих самих вискавів, що буддизм не приніс нічого нового для Індії, що все в нїм пожичене, що його єство — лише неґадія і знищенє. Супротив сего славить автор браманїзм, малює в ярких красках браманську культуру перед виступом Будди. Всі свої здогади зі студії про Магабарату і Нїрвану переносить він сюда як докази. Courant Maurice — La Corée jusqu'à u IX siècle. (Archives pour servir à l'étude de L'Asie orientale IX, ст. 1—27). Жерела до старинної історії півострова Кореї маємо трох родів: китайські, з першого ст. пер. Хр. і 1-го ст. по Хр.; японські з 7-го і 8-го ст. по Хр. і корейські з часу далеко пізнійшого часу (XII ст.), котрі одначе опирають ся на давнійших жерелах з 4—7 ст. На основі сего материялу представляє автор відносини Кореї і Япану і її вплив на початки японської цивілізації.

2. Греція. І сьогорічна література, подібно як тамтогорічна, виказує невелике число розвідок по політичній історії. Вся увага учених звернена тепер на археологічні розкопки і їх змаганя звернені до втвореня ясного образу життя приватного і культурного грецької суспільности. Ми зачинаємо від розвідок по археології, переходимо потім до праць по політичній історії та історії грецької мови та літератури. Collignon Maxime — Geschichte der griechischen Plastik. 2 Bd. Ins deutsche übertr. v. Fritz. Baumgarten. Strassburg, лекс. 8°, ст. X+763. Праця проф. К., признана ученими за найліпшу, заслугує безперечно на переклад на иньші мови. Сам переклад владжений старанно і містить багато додатків і заміток переводчика. Wolters — Vasen aus Menidi. (Jahrbuch d. kais. deut. archäologischen Instituts Bd. 13, ст. 13—28). Zahn Robert — Vasenscherben aus Klazomenai (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII, 1. ст. 38—79). A. Koerte — Kleinasiatische Studien, III. (Mitth. d. kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII, 1, ст. 80—153). В тій часті своєї просторї студії обговорює автор фригійські памятки, головно скальні гроби. Сей, тепер майже во-всім пустинний край почав вабити археологів від часу славних розслідів Ramsey-а. З незвичайною докладністю перешукав сей учений цілий край, так що ніщо замітїйше не проминула його увага. Не так щасливий був

він при відрисованню і докладнім описанню сих памяток. Се й спонукало автора до нової подорожі у Фригію в р. 1894—95, котрої висліди тут подає. Перш за все простує він дві головні помилки, що не давали справедливо оцінити фригійські памяткы: по перше, дослідники вважали всі більші монументи за похоронні (sepulcral), а далі думали, що вони творять один ряд, на котрім можна слідити крок за кроком' переміни фригійського стилю під впливом геленізму, від IX ст. аж до часу Діядохів. Против сего ставить автор дві тези, котрі й доказує в розвідці. 1. Так названий „гріб Мідаса“ і всі подібні до него фасади з геометричним рисунком — се місця культу. 2. памяткы ділять ся на дві строго відріжені часты, між котрими лежить прогалина яких 600 літ; всі твори, що показують вплив доспілої грецької штуки належать до епохи римських цісарів, до 2—4 ст. по Хр. За сим слідує детальне описане памяток обох епох. Prött H. von — Enneakrunos, Lenaion und Διονύσιον ἐν Λίμναϊς. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Instit. athenische Abth. XXIII. 2. 3. ст. 205—231). Six J. — Ikonographische Studien. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 1. ст. 60—78). Студия, що збирає і порівнує з'ображуванє у стариннім малярстві і плястиці історичних і мітичних осіб, тягнеть ся у сім видавництві ще від 1895 р. В сім зошиті обговорює автор статуї Гомера, при чім полемізує з Bernuolli-m. Szanto Emil — Stiertorso der Akropolis. (Jahreshefte des Österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 191—196). Monumenti antichi pubblicati per cura della Reale Accademia dei Lincei. Vol. VIII. Con 14 t. e 238 incis. Milano, вел. 4° ст. 558. Подає й сего року багато материялу та розвідок по археології. G. de Sanctis видає багато тесалійських каменів з написами, лише в часты нових, Savignon і публікує жіночу голову з Гортини, зроблену на спосіб праксителійських Афродит. Головна часть розвідок посвячена пра-італійській культурі. Weber — Die Hochdruck-Wasserleitung von Laodicea ad Lycum (Jahrbuch d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. 13 ст. 1—13). Ляолицейський водопровід звернув вже в XVII ст. увагу подорожника Дра Сміта, і его описували вже не раз, хоч може не з таким фаховим технічним знанєм як сим разом. Час будови водопроводу переносить у геленські часи. O. Bendorff — Bildniss einer jungen Griechin (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 1—8). Blinkenberg Chr. — Epidaurische Weihgeschenke. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII. 1. ст. 1—23).

Дещо інтересного находимо й до грецької мітології. Gilbert Otto — Griechische Götterlehre. Leipzig. 8° ст. 516. Доіма-

тика грецької віри в богів введена незвичайно штучно. Автор силкував ся подати цілу купу нових бистроумних поглядів і насипав багато нісенітниць. Brown Robert — *Semitic Influence in Hellenic Mythology*. London. 8° ст. XV+228. Автор виступає против виводів М. Мюллера і А. Лянґа і твердить, що колись побідить „аріосемітська школа грецьких мітологів“. Розвідка переповнена етимологічними продукціями á la Berard і не має ніякої наукової стійности. Reisch Emil — *Athene Hephaestia*. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 55—93). Порівняна студія про спосіб представлявання Атени Гефайстії в V ст. перед Хр. і про культ, який їй віддавали при панатейським сьвяті. Mommsen August — *Feste der Stadt Athen im Alterthum*. Geordnet nach Attischem Kalender. Leipzig. вел. 8° ст. VI+548. Нове видане Георгології в р. 1864. приносить много нового, відповідно до поступу розслідів від 34 літ. Замітне лише занедбане археологічної часті і поминене новітших археологічних робіт. O. Rubersohn — *Kerchnos*. (Mitth. d. kais. deut. Archäol. Instituts. athenische Abth. XXIII. 2, 3. ст. 271—306). Розвідка до археології елевзинського культа. Verrall A. W. — *Death and the Horse*. (The Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII. part. I. ст. 1—14). Розвідка обговорює питанє, чи Греки, а властиво чи гомерицькі поети лучили понятє смерти в виображенем коня. Питанє се важне для археології штуки тай для релігії. Чи поети описували Гадеса, бога смерти як „бога гарних коний“? Чи так треба толкувати слово *κλυτόπλοος*? Автор перечить сему. Таке розумінє річи не має, на його думку, ніякої здорової основи. Слово *πῶλος* в значеню кінь не було зовсім відоме творцям Іліяди й Одиссеї. Waser Otto — *Charon, Charun, Charos*. *Mythologisch-archäologische Monographie*. Berlin. 8° ст. VIII+158. Річи виведені в тій розвідці не є нічим новим. Що етрурійський Харун з молотом є демон етрурійського пекла, та що его імє взято з Гелляди, що ново-грецький Харос має зі старинним Хароном лише імє спільне, а сама ідея само = смерть, так як її собі на заході уявили — се річи відомі вже давно.

Burckhardt Jacob — *Griechische Kulturgeschichte*, 2 Aufl. 2 Bde. Stuttgart. 1898. ст. IX+370; 443. Книжка ся повстала з університетських лекцій. Том. I. говорить про *πόλις*, II. про релігїю. На жаль, зміст не відповідає надїям, які викликує заголовок. Серед множества жерел автор тратить цілий плян будівлі і подає очевидно „mixtum compositum“. Weber G. — *Die Flüsse von Laodicea*. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Instit. athenische Abth. XXIII. 2. 3. ст. 178—195). Автор виступає против поглядів Ramsey-а і боронить давного погляду, на основі Стратона і ляодицейських

монет; по тім збирає весь доказовий матеріял на се, що Кадмос = Gök-bunar-su. Тут помітно, що рівночасно появилася робота I. G. C. Anderson-a — A. Summer in Phrygia (Journal of Hellenic Studies, XVII.), котра між иньшим займає ся й сею справою. Тут стрічаємо тезу, що Eleinos = Dere-köi-su. E. Babelon — Gétas, roi des Edoniens. (Journal international d'archéologie numismatique. Tome I. Athènes ст. 1—10). Народи, що у глибоку старину, за часів нападу Ксеркса, замешкували долину Стримону, не лишили по собі ніяких иньших слідів, окрім монет. Сі кусники срібла визначають ся зовсім окремим стилем і дають деякі рефлексии культурного життя тих „варварів“. Автор обговорює відомі досі монети короля Едонців, Гети, не знаного в історично; по стилеві монет автор кладе час его володіння на початок V ст. Weilbach Fr. Drakon og Kylon. En kronologisk bemærkning. (Nordisk Tidsskrift for Filologie 6, 4) виступає за роком 612 для Кильона. Dareste R., Haussoullier B., Reinach Th. — Recueil des inscriptions juridiques grecques. (deuxième serie, premier fascicule). Paris. 8° ст. V+177. Перша серия сеї публікації вийшла в трьох випусках в pp. 1891—94. Перша часть сего нового випуска містить закони і постанови (décrets) і починає ся прегарним розбором законів Дракона. Друга містить багато актів і судових умов, третя кілька вироків. Ferguson, William Scott — The Athenian secretaries. Ithaca. вел. 8° ст. 80. Про ріжних атенських *γραμματεῖς*. Доходить до висліду, що тих урядників вибирали по строго офіціальному порядку філь. Radtke Wilhelm — Beiträge zu der Lydischen Geschichte des Xantos. (Progymnasium zu Bischofsweller) 4° ст. 21). Питанє про відносини Геродота до его попередників може подати ще багато інтересних подробиць. Се бачили ми найліпше на розвідці Diel-a „Herodot und Hekataios“ (Hermes XXII). P. вибрав собі за тему моноґрафа Ксантос-а, що описав історію Лідії. Находимо тут зібране все, що можна дізнатись про час і житє моноґрафа, а також про його хроніку. Богато відомостей взятих із Ксантос-а є на думку автора, у Диметрія зі Скенсіс і Стратона. Wordhouse W. I. The Greeks at Plataiai. (Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII p. I. ст. 33—59.). Fritzsche Georg — Geschichte Plataäas bis zur Zerstörung der Stadt durch die Thebaner im 4 Jh. v. Chr. Bautzen. 4° ст. 28. Про прилученє Плятаї до Атен, її становище і долю у перських і пельопонезьких війнах, історію міста аж до другого зруйнованя Тебанцями. Burrows, Ronald M. — Pylos and Sphacteria. (The Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII p. I. ст. 147—159). Полеміка з ученими Lindsay і Grundy в справі звісного епізоду

пеллопонезької війни між Демостеном і Бразідом. Karbe Hans — *Der Marsch der Zehntausend vom Zapates zum Phasis-Araxes, nach Xenophonts Anab. III. 3. 6—IV. 6. 4. historisch-geographisch erörtert.* Berlin. (Königsstädtisches Gymnas.) 4° ст. 38°. Wilhelm Adolf — *Ein Vertrag des Maussolos mit den Phaseliten.* (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 149—162). Holleaux M. — *Epigraphica* (Revue des études grecques, липень—вересень) обговорює: 1. Polykratès stratège de Cypre; се ім'я віднайдено на одній пафійській написи. 2. Inscription de Pergame, яку прикладає до побіди Атала під Хіосом. 3. Décret d'Alabanda. 4. Fragments de décrets de Mégare. 5. Inscription de la Lynkestide. Koehler U. — *Die Eroberung Asiens durch Alexander d. Grossen und der korinthische Bund.* (Sitzungsber d. Berliner Akademie ч. 7 і 8.). — розслідує, о скільки коринтійський союз брав справді участь при здобуттю Азії, і яке значіння прикладав Александер до кооперацій своїх союзників. Підчеркує тісну зв'язь між пожежою Персеполя і звільненем коринтійських та грецьких союзних військ і показує, що Александер вважав сим програм вобний виставлений в Коринті звязковою радою 336 р. за сповнений.

Christ W. — *Geschichte der griechischen Literatur bis auf die Zeit Justinians.* 3-te Aufl. München 8° ст. XIII+944. Автор відділює від клясичного періода александрийський і два римські (перед і по Константині). Праця надає ся не так до читання як до інформованя в поодиноких подробицях і вже мабуть сам автор мав се на меті. Schweizer Eduard — *Grammatik der Pergamenischen Inschriften.* Beiträge zur Laut- und Flexionslehre der gemeingriechischen Sprache. Berlin. вел. 8° ст. VIII+212. Автор розслідує язиково оба томи написий в Пергаму, видані Fränkel-ом і виказує діалектичну різницю граматичних форм сих написий від атицького. Bechtel Fritz — *Die einstämmigen männlichen Personennamen des Griechischen, die aus Spitznamen hervorgegangen sind.* (Abh. d. königl. Gesellsch. d. Wissensch. zu Göttingen. philol.-hist. Classe. Neue Folge Bd. 2. Nr. 5. ст. 1—83.). Ціль автора, натякнена вже у заголовку, є показати, що велика частина грецьких мужеських імен походить від односкладових прivityч. Він наводить множество прикладів, як незвістні прivityча, надані ізза якогось незвичайного момента фізичного, душевного або товариского житя, переходили з батька на сина, витискали властиве ім'я родове і ставали самі родовим іменем. Потім вичисляє всі такі прivityча, надавані із-за одної із згаданих 3-ох причин. Allen T. W. — *The Text of the Homeric Hymns.* (Journal of Hellenic Studies.

Vol. XVIII р. I. ст. 23—32). Продовжене студії над уставленем тексту пшнів. Тут обговорені імни: Афродита, Діонизій, Пан, і ин. Ludwich Arthur — Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen. Leipzig. вел. 8° ст. III+204. Закінчене цілої серії праць про науковий текст Гомера. Тут обговорює найновіші нахідки гомерових текстів (дублінську і оксфордську публікацію та женеvський фрагмент) і остерегає перед їх перецінюванем супроти цитатів з часів перед александрійських. Потім подає збірку тих цитатів та доказує, що їх незвичайна згідність з нашим гомеровим текстом вказують на істнованє гомерової вульгати в часах до-александрийських. Тота вульгата мала хоронити твори від усяких змін. Świkliński L. — O nowoodkrytych poematach Bakchylidesa. (Akad. um. w Krakowie, histor.-filoz. kl.). Обговорює попередю папірусову рукопись та її літературне значіне для фільологічної науки. По короткім перегляді житя Бакхиліда, його відносин до Сімоніда і Піндара, його побуту на дворі Герона в Сиракузах і хронології його поезий, переходить автор до розбору коротших епінікій, та V і III оди на короля Герона. Під кінець додано кілька заміток про мову і метричний склад новонайдених поезий і коротку характеристику автора на основі тих нових і давійше знаних творів. Schneider Gustav — Die Weltanschauung Platons dargestellt im Anschlusse an den Dialog Phädon. Berlin. 8° ст. XV+138. Праця призначена для учеників до введеня у лектуру Плятона. Haigh A. E. — The Attic Theatre. 2 ed. revised, enlarged, and in part rewritten. Oxford, 8°, ст. XVI+420. Не вважаючи на рекляму в заголовку, виданє се не ріжнить ся майже нічим від першого з 1889 р. Нова література дуже мало використана. Kaibel Georg — Die Prolegomena ΠΕΡΙ ΚΩΜΩΙΔΙΑΣ. (Abhandl. der köngl. Gesellsch. d. Wissensch. zur Göttingen; philol. hist. Neue Folge. Bd. 2, ст. 1—70). Не багато переховало ся до наших часів з літературно-історичних праць старини. Через се тим більш інтересними являють ся prolegomena до грецької комедії, призначені до введеня у лектуру Аристофана, а переказані нам Византийцями у численних рукописах сего писателя. Одначе автор не вдоволяє ся іменами такими як Плятоніос, Андронікос або Тзетвес; він шукає за їх жерелами, за тим збірником, з якого черпали Византийці свою мудрість. Busolt — Aristoteles oder Xenophon? (Hermes 33, 1) — обговорює відносини обох писателів до себе з огляду на історію „Трийцятьох“ в Атенах. Аристотель хіснував ся записками Андротіона і його оповіданє більш варто віри, як Ксенофонтове. Wunderer Karl — Polybios-Forschungen. Beiträge zur Sprach und Kulturgeschichte. I Teil: Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten bei Polybios. Leipzig, 8°, ст.

123. Характер деяких *пароцима*, спосіб їх толкованя, знанє паройміографічної літератури у Полібія вказують, що історик мав під рукою якийсь збірник грецьких пословиць, мабуть збірник стоїка Хризіппа. Одначе він мав ще великий засіб иньших пословиць, котрі забрав з релігійної і епічної поезії, з байок, оповідань і комедії. Тому то його мова то вульгарне наріче піднесене у літературу. З тих пословиць видно цілий світогляд тодішніх Греків, їх почуте спільної звязи на духовім поли і висшости над иньшими народами. Herriot É. — *Philon le Juif. Essai sur l'École juive d'Alexandrie*. Paris, 8°, ст. 366. По осуду фахового критика (П. Вендлянда, *Berl. philol. Wochenschrift* 1898, ч. 11) поверховна компіляція.

3. Рим. У північній Італії дали роботи останніх десятиох літ суцільний, живий образ найдавійшого розвою культури. Півнійше доперва почала ся робота на другім кінці Італії, в Сицилії. Се що почали: Cavallari і v. Adrian, Salinas і Mauceri пикує перед роботою ученого Orsi, котрий від десяти літ працює у східній часті острова. Мало археологів ведуть розкопки з такою точністю і сумлінністю, так всесторонно вихиснують свій материял, як сей останній. З найновішими вислідами роботи Orsi-я й иньших археологів познакомлює нас статя: Petersen E. — *Funde und Forschung* (Mitth. d. kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2. ст. 150—191). Orsi відділює три епохи сикелійської культури, котрі попереджає період перед-сикелійський. Сей період, судячи лише по гробах, був заравом неолітичний, бо находимо тут лише базальтові сокири і ножі з кременя, а нічого металевого. Посудини з глини часто чудово викінчені, з орнаментарними прикрасами вирізаними на стінах. I епоха — культура Сикелійців. Ножі кременні лучають ся ще часто. Прикраси з міді, алябастру і каменя. Деякі з тих річий, а особливо незвичайно делікатно оброблені кусники костий, вказують на імпорт з передмикенської Трої. Начиня з глини мішаної з лявою окрашені орнаментом, рисованим кистею мінеральною чорною краскою. Орнамент майже виключно геометричний. II епоха — лучають ся ще ножі з кременя, прикраси з бронзи (железо дуже рідко): спіралі, перстені; зі скла: перли. Нове з'явище — се вази безперечно микенського походження. Найбільше число находок — се знов місцеві вироби з глини; орнамент на них по части вже рослинний і звїриний. III епоха — бронза ще головний метал. Деякі прикраси вже й зі срібла. В кераміці зникає микенський імпорт зовсім, за се приходять старогрецькі вази. В IV по-сикелійській епосі замітний упадок місцевої штуки через грецьку конкуренцію. Сі висліди довголітної праці Orsi старав ся дальше розвинути Patroni в італійських археологічних часописях і порівнати сикелійські епохи синхроністично з грець-

кими. Одначе його виводи не мають вже тої твердої основи, що виводи Orsi, операять ся часто на хистких гипотезах. Особливо не оправдана теза ріжниці етнографічної між першою і другою сикелійською епохою і прикладане першої до Сіканів, а другої до Сікелів. Автор нашої розвідки д. П. противить ся навіть ріжниці, яку робить Orsi між періодом перед-сикелійським і трьома сикелійськими, та надає їх одному і тому самому племені. Віп доказує се доволі основно на керамічних пам'ятках, які мають ще найбільше ознак самостійности. Borie Fernand — *La mort du minotaure. Miroir étrusque. (Mélanges d'archéologie et d'hist. XVIII année. Fasc. I—II, ст. 50—63).* Amelung W. — *Orphisches in der unteritalischen Vasenmalerei. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2. ст. 97—107).* Про найдений в Руво збанок з виображенем забраня Кори. Автор находить на сїм і на иньших малюнках на посудинах звязь з вірою в орфійські мистерії і вплив орфійської поезії. Scott Leader — *A Gallic Necropolis in Italy. (The Reliquary. Illustrated Archaeologist. Vol 4, ст. 1—14).* В північній Італії між Анконою і Ріміні сиділи в 3 і 4 ст. пер. Хр. Галлі Сенонські. Дотепер одиноким слідом їх окупації був звістний „Аес з Ріміні“ з характерним портретом Галля, тай імя Siniggaglia. Тепер найшов Conte Giampieri Carletti більш певне і несумніве свідощтво їх побуту, в галльськїм цвинтарищи під горою Montefortino, коло Arcevi-ї. Крім кістяка найдено галльські етрурійські посудини з бронзи і множество золотих прикрас. Опісля, при дальших розкопках найдено ще багато кістяків з прикрасами чисто галльської форми. Roquefeul M. de — *Recherches sur les ports de Carthage. (Acad. des Inscript. et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1898. ст. 20—39, 653—666).* На основі нових розслїдів і розкопок справляє дотеперішні погляди учених: Cecil-a Torr і Glauckler-a про старинні порти Картаґіни. Richter — *Der Castortempel am Forum Romanum. (Jahrb. d. kais. deut. Archäologischen Instituts, Bd. XIII, ст. 89—114).* Mau A. — *Ausgrabungen von Pompeji. Insula VI, 15. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, 1, ст. 1—59).* В 1896 р. подав автор справозданє про відкопаний на Insula VI, 15, дім Веттїв. Від сего часу відкопали цілу Insula аж до міських мурів. Се по більшій часті малі домики. Землетрясенє в 63 р. наробило тут багато шкоди і спонукало мешканців до перебудовуваня. Одначе головно лише на полудневім боці Insul-ї; дальше на північ не було так великих шкід, і тут направляли лише доми, оскільки можна було. Всі ті нові будівлі, з одною лише вїтмкою, не мають зовсїм ніяких мальованя, так що всі мальовань, навіть і найновїйшого стилю, походять з часу перед 63 р. Тут автор реєструє

і описує всі відкопані доми, написи, знаряди і твори плястики. До розвідки доданий ситуаційний план. E. Hübner — Die Büste von Ilici. (Jahrb. d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII. ст. 114—134). 4 серпня 1897 знайдено на східнім побережжю Іспанії, на місці старинного Іліці, пам'ятку, що займає перворядне місце між викопками з перед-римських часів сего півострова. Се жіночий бюст з білого, крейдяного вапняка, дохований майже без ушкодження. Автор, на основі виводів про вплив фенікійської і грецької штуки на іберійську, кладе сей бюст у 4 ст. пер. Хр. і виказує на нім безсумнівний вплив грецької штуки. Degering H. — Ueber die militaerischen Wegweiser in Pompeji. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2, ст. 124—146). Автору удалось до чотирох досі відомих оскійських написей, котрих мілітарний характер вспів уже доказати Nissen у своїх помпеянських студиях, віднайти ще п'яту. Він бачить у тій новій написи potwierdжене теорії Nissen-a і побороє погляд Conway-a, що вважає ті написи за оповіщенє місця, де задержують ся воли і лектики до найму. Задачею тих таблиць було орієнтувати чужі військові відділи, котрі не знали міських відносин. Stuhlfauth G. — Bemerkungen von einer christlich archäologischen Studienreise nach Malta und Nordafrika. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, 3, ст. 275—304). Короткий реферат про археологічну подорож і нахідки автора в літі минушого року. Про пам'ятки з перших віків християнства на Мальті маємо лише працю: Caruana — Report on the Phoenician and Roman Antiquities in the group of islands of Malta. Malta 1892 — котра опирає ся лише на свідощтвах старих жерел, без найменьшої критики. Автор описує катакомбу S. Paolo, де відправляли богослуженє і в середних віках, — на се вказують пізнійші малюнки на стінах. Предмети тут знайдені зберігать ся в музею бібліотеки в Валетті. Епіграфічний матеріал з'ужиткував уже Maug. Далєко більше старохристиянських пам'яток находимо в Афріці, особливо в Альжирі. Нахідки тутешні головно трьох родів: написи, лампи і мозаїки. Всі вони зберігують ся в Musée Alaoui des Bardo (пів милї від Туніса) і Musée de St. Louis (коло старинної Картагіни). Інтересні також плити терракоти з релієфами, яких вживали до прибраня стін старинних базилік. Цікаво, що на них представлені не лише події з св. письма, але й поганські сюжети.

По римській мітології находимо не богато праць. Виписуємо отсі: Besnier Maurice — Jupiter Iurarius. (Mélanges d'archéol. et d'hist. XVIII année. Fasc. III—IV, ст. 281—289). Між назвами, які Римляни лучили з іменем Юпітера подибуємо лише двічі назву „Iurarius“

і то не у писателів, лише на написах. Вісконті, пояснюючи першу зі згаданих написей (найдену 1854 р.) висказав здогад, що Iugarius означає местника зломаної присяги і відповідає грецькому Ζεύς Ἰρκίος. Оріолі противно читав сю назву Iugarius = бог слабостей жолудка (Iuga). Автор відкидає се останнє толкованє і поясняє ближше значінє першого. Wunsch R. — Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom. Leipzig, 8°, 3 карти, ст. 123. Автор сеї прегарної роботи по історії релігії віднайшов в Museo Kircheriano таблиці, найдені 1850 р. на Via Oppia і потім запропащені, і надрукував текст тих 48 таблиць і одної перехозаної в Magazzino archeologico. Долучена до сеї публікації розвідка займає ся питанєм про час, з якого таблиці походять і про їх історично-релігійне значінє. Відселя довідуємо ся, що таблиці виготовано в останніх десятках літ 4-го або перших 5 ст. на замовленє візників (agitatores), котрі тут проклинають своїх соперників. Релігійний обрій проклонів іностичний, детальнійше сетіянський, мішанина єгипетських, жидівських, грецьких і християнських поглядів. Головним богом являє ся єгипетський Тифон-Сет. З тим богом, на погляд автора, з'єднала сетіянська ігноза Сета, сина Адама, себто Іюса-чоловіка. Riese A. — Zur Geschichte des Götterkultus im rheinischen Germanien. (Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Jg. 27, ст. 1—40). Хоч не численно осідали Римляне в Германії, одначе зуміли витиснути й тут своє п'ятно — особливо у надрейнських провінціях. Їх вплив був в різних часах ріжний і не на всі стани однаковий. Що се дотикає ся й культу богів, на се звернено досі мало уваги, проте задачею сеї розвідки є змалювати вплив романізму, ріжницї часу і місця що до римського і домашнього культу. За жерела служать авторови вотивні написи на вівтарях і дарах, написи по сьвятинях, статуї і вісти у писателів. З виводів автора наводимо, що нивші верстви людности дуже мало підлягали впливови галлсько-римської культури (трохи більше по 180 р.) і переходять просто з кельтицизму у християнізм.

Pais E. — Storia di Roma. Vol I, Parte 1, Torino, 8°. Hoim Ad. — Geschichte Siciliens im Alterthum. Dritter Band. Leipzig, 8°. Останній том сеї совісної праці визначає ся тими самими прикметами, що й два перші. Особливо замітний тут уступ (ст. 543—741) про історію сицилійської монетної системи аж до доби Августа. Автор ділить її на 11 відділів. До кожного відділу додана передмова, де автор обговорює крім історичних також і нумізматичні та артистичні питання. Modestov — De Sicularum origine, quatenus ex veterum testimoniis et ex archaeologicis atque anthropologicis documentis apparet. Berlin, ст. 98. Про давну суперечку за походженє Сикулів. На потвердженє своєї тези про лігурійський початок Сикулів

наводить автор Філіста і Феста, а далі опирає ся на археологічних розкопках учених: Меллілі, Кастелючо, Тремензано і ин. При лінгвістичних виводах поєднує в прихильниками єдності Сикулів з Італіками. Henderson B. W. — The Campaign of the Metaurus. (The English Historical Review ч. 52) — вважає неможливим винайти певне місце сї битви. В „Hermes“ веде I. Kromayer дальше свої „Kleine Forschungen zur Geschichte des zweiten Triumvirats“ V. Іллірійські походи Октавіяна 35 і 34/33 р. пер. Хр. Опис тих походів і пояснює, чому результат їх не відповідав великим приготуванням і плянам. VI. Причини війни під Акцієм. E. Bormann — Neue Militärdiplome. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I, ст. 162—180). Автор обговорює тут диплом знайдений перед 2 роками в Мітровіцькім окрузі в ріці Саві, порівнює його з иньшими, і по грубості плити виводить, що він походить з давнїйшої епохи. Детальнїйше займає ся також двома иньшими дипломами знайденими у останніх роках в полуд. Угорщині. Schulten A. — Libello dei coloni d'un demanio imperiale in Asia. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, ст. 221—247). Halgan C. — Essai sur l'administration des provinces sénatoriales sous l'empire romain. Paris, 8°. Schurz Wilhelm — Die Militärorganisation Hadrians. 2. Theil. Gymnasium zu M. Gladbach, ст. 32. В сїй другій часті обговорено: 1. Зброю і вправи в уживаню її і 2. Боевий стрій у фаланговім порядку. Головні жерела, на яких опирає ся автор се Арриян і Вететій. Offord Joseph — Roman Inscriptions relating to Hadrian's Jewish war. (Proceed. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 59—69). Перед кільканадцяти роками Дармштетер виказав на основі написий, як небезпечний для римської держави був бунт Бар Кохби, і що до придушення його треба було стягнути аж 22000—23000 війська. Автор оцінює силу війська, призначену до тої ціли на 50.000. Gwatkin H. N. — Notes on some chronological questions connected with the persecution of Diocletian. (English historical review ч. 51) — кладе едикт Діоклетіяна против Манїхейців на 31 марта 297 р. і обговорює деякі дати у Евзєбія „de martyribus Palaestinae“. Schulten Adolf — Die römische Flurteilung und ihre Reste. (Abhandl. der königl. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen, philol.-hist. Klasse. Neue Folge. Bd. 2, ст. 1—38). Автор доказує, що не лише великі військові дороги лишили ся з римських часів до нині незмінні, але що й пильні доріжки, які служили поділом римських пиль (centuriatio) лишили ся ті самі. Се слідно особливо ярко на дороговій сїті околиці Парми, Больони, Парви й ин., де доріжки творять

квадрати відповідно римським „assignatio“ під кольонії. Один такий квадрат рівняв ся 100 подвійних „iugera“ (1 iugerum = пруському моргові). Він звав ся через те „centuria“, а поділ піль на центурії „centuriatio“. Toutain J. — *Études sur l'organisation municipale du Haut Empire*. II. (*Mélanges d'archéol. et d'hist.* XVIII année. Fasc. III IV, ст. 141—163). В продовженю розвідки початої ще в 1896 р. обговорює автор питанє, чи провінціяльні міста римської імперії, котрі носили назву кольоній, мали самоуправу чи ні. Се питанє рішив був автор давнійше афірмативно, у своїй розвідці „*Cités romaines de la Tunisie*“, одначе против сего виступили такі поваги наукового світа як проф. Beaudooin і Момсен. На основі листу Плінія мол. до Траяна і на основі Павзанія доказує тут автор, що кольонії Апамея в Бітунії і Патри в Ахаї мали самоуправу. Те саме доказує потім на основі паписий і монетних памяток про 12 иньших кольоній. Одначе слабше вийшов доказ, що ся самоуправа була правилом у всіх кольоніях, що вона була наслідком надання містови назви кольонії. Bodewig — *Das römische Coblenz*. (*Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst*. Jg. 27, ст. 223—272. Старає ся відтворити образ і положенє міста за римських часів і подає його історію аж до V ст. по Хр.

Schanz Martin — *Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*. I Theil. *Die römische Litteratur in der Zeit der Republik*. 2 Aufl. München, вел. 8°, ст. XVIII+421. Супроти першого виданя мало нових змін, лише всунено деякі нові уступи або переставлено. Тому не задержуємо ся при тій праці довше. Reinhold Gustav — *Das Geschichtswerk des Livius als Quelle späterer Historiker* (Luisenstädtisches Gymnasium) Berlin, 4°, ст. 20. Вивід сеї праці такий, що затрачений витяг з Лівія був жерелом для Periöchae і Оровія, а також для хроністів Евтропія, Феста, Кассіодора і Юлія Обсекуенса. Свою гіпотезу про затрачений витяг опирає автор на обговореню кількох паралельних місць зі згаданих літописий. Fügner F. — *Lexicon Livianum*. Bd. I. Leipzig, 8°, ст. VI+1572. Giri Giacomo — *Sul primo libro delle elegie di Propertio*. Palermo. Обговорює деякі труднійші місця з Проперція. Автор дав тут мало оригінальних гадок, але умів зібрати справедливі погляди висказані вже давнійше. *Die Elegien des Sextus Propertius, erklärt von Max Rothstein*. 2 Bände. Berlin, 8°, ст. XLVIII+375+384. Поясненє елегій Проперція аж до найдрібнійших деталів. Критику тексту виключив автор зовсім і опирає ся на 5-ім виданю Гаупт-Балена. У вступнім слові оповідає житєпись елегіка, говорить про

елегічну поезію взагалі і становище, яке в ній займає Проперцій. Само пояснене подає все, чого можна бажати для докладного зрозуміння поета. Fisch Rich. — *Tarracina — Anxur und Kaiser Galba des Petronius Arbitr.* Berlin, 8°, ст. 43. На погляд Момсена являє ся місто Кума місцем оповідання одної часті сатиричного роману Петронія Арбітра. Ф. старає ся доказати, що Момсен не зауважив найважніших висказів Петронія як раз до сего питання, і що він надає деяким словам роману тіснійше, як належало б, значінє. Автор думає, що не Кума а недалеко віддалене місто Terracina, в часах перед-римських зване Анхур, треба вважати містом Trimalchi-a, а сама карикатура означає цісара Гальбу. *Prosographia imperii Romani saec. I, II, III. Pars III. Consilio et auctoritate acad. scient. regiae Borussicae edd. Paulus de Rohden et Hermannus Dessau.* Berlin, лекс. 8°, ст. VI+502. Видавництво стоїть зовсім на висоті своєї задачі і відповідає всім вимогам. Завважати можна б лише за рідке відсиланє до новійшої літератури в статях про писателів грецького походження. Schenkl Heinrich — *Zur Kritik und Ueberlieferungsgeschichte des Gratius und anderer lateinischer Dichter.* Leipzig. вел. 8°, ст. 387+480. (Sonderabdr. a. d. 24 Supplementbd. der Jahrbücher f. class. Philologie). Критично-палеографічна студія ріжних рукописей, головно cod. Vindobonensis 277, Vindobonensis 3261 і Ambros. S. 81 sup. Arnim Hans von — *Leben und Werke des Dion von Prusa, mit einer Einleitung: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampfe um die Jugendbildung.* Berlin, вел. 8°, ст. 523. В перших століттях римського цісарства, великою симпатією у публики тішили ся майстри слова, котрих звали софістами. Сюда належав Діон з Прузи. Одначе несправедливо вважати його звичайним філософом ретором, як се робить Фільострат в уступі йому присвяченім. Діон в першій половині життя старає ся блискіти, одначе опісля почув потребу моральної реформи і коли поступив сам на нову дорогу, вживав своєї вимови, аби й иньших навернути. Ся точка підчеркнена сильно в житєписи Діона, зложеній Synési-єм. Д. Арнім розвиває лише те, що Synésios сказав, а при тім з великим знанєм обставин укладає праці Діона у хронологічнім порядку та дає докладний образ його розвою. *Cassii Dionis Cocceiani historiarum romanarum quae supersunt ed. W. Phil. Boissevain.* Vol II. Berlin, вел. 8°, ст. XXXI+690. Сей том обіймає книжки 41—60, отже, як звістно, текст самого Діона. Виданє оперте на основній критиці тексту і рукописей. Широко ужито також і найновійшу літературу. Butler Dom Cuthbert — *The Lausiac history of Palladius.* (Textes and studies. Contributions to biblical and patristic literature ed. by J. Armitage

Robinson Vol. VI Nr. 1). London, 8°, ст. XIV+297. Головна вага сеї праці обертає ся коло реконструкції найдавнішої форми „Historia Lausiaca“ Паллядія, важної для історії східного, головнo єгипетського монашества. Се властиво лише вступна розвідка, бо містить prolegomena до виданя Паллядія, яке має появитись у дальшій томі. Обіймає критичний перегляд дотеперішніх видавництв. Автор виступає за грецьким оригіналом і вважає Руфіна лише перекладчиком. У другій частині він характеризує теологічне становище Паллядія. Rehling Bernhard — De Fausti Reiensis epistula tertia. Münster, ст. 53. Ducc. Elmer Herbert Charles — Studies in Latin Moods and Tenses. Ithaca, вел. 8°, ст. IX+231. Про уживанє латинських форм: coniunctivus hortativus, optativus, concessivus, dubitativus, prohibitivus і potentialis і особливо про різницю в ужитю coniunctivus perfecti і praesentis у того рода реченях. Altenburg Otto — De sermone pedestri Italorum vetustissimo. Leipzig, ст. 485+534, 8°. Про характер і окремішности староіталійської складні і стилю, на основі материялу поданого у Шнайдера: Dialecti lat. priscae et faliscae exempla.

Під кінець обговорюємо ще кілька публікацій по історії церкви з перших віків християнства. Allard Paul — Saint Basile avant son épiscopat. (Rev. des questions histor. tome 64, ст. 1—52). Автор починає від історії родини св. Василя. Житє св. Василя описує він зі всею можливою докладністю аж по 368 р. Головним жерелом служать йому письма самого сьвятого і Григорія Назіаанського. Тут можна запримітити, що автор, аби зібрати як найбільше подробиць, не дуже критично вживає своїх жерел. Gwatkin H. M. — Selections from early writers illustrative of church history to the time of Constantine. London, 8°, ст. 214. Eugippii — Vita Severini denuo recognovit Th. Mommsen. Berlin, 8°, ст. XXX+60. Невтомний робітник на поли римської історії видав сю незвичайно важну памятку на основі кампанських манускриптів, котрі він (проти погляду Knoll-a) вважає за найліпші. З дальші кляси рукописий: горішньо-італійська, італійська і наддунайська представляють три степені що-раз то більшого зіпсутя тексту. До видавництва додана карта старинного Норіка. Wolfsgruber Coelestin — Augustinus. Auf Grund des kirchengeschichtlichen Schriftennachlasses von Ioseph Othmar Kardinal Rauscher. Paderborn, 8°, ст. XVI+952. Перворядне значіне, яке св. Августин займає в історії, оправдує до певної степені незвичайну великість присьвяченої йому праці. / Одначе розвідка ся має більш характер популярного оповіданя, а не строго-науковий. Автор, обзнайомлений з величезною літературою, яка про сего діяча вже існує, забрав у свою розвідку множество чужих,

між собою навіть часто суперечних поглядів. Представлене науки і поглядів св. Августина не відповідає вимогам теперішньої критики; особливо слабо і мляво вийшов устун про предестинацію. Одначе відділи, де описуєть ся жите і діяльність сьвятого, зладжені добре і з великою докладністю в подробицях. Augustini Hipponiensis episcopi epistulae. Recensuit et commentario critico instruxit Al. Goldbacher. Pars II. Vindobonae, 8°, ст. 746. Часть перша сего збірника появила ся 1895 р. Ся друга частина обіймає найважнійші листи, як перениску з Єронимом про пояснене посланія до Галатів, новий переклад св. письма і т. и. Незабаром має появитись передне слово, що безперечно принесе багато нових інтересних поглядів. Schöler H. — Augustins Verhältniss zu Plato in genetischer Entwickelung. Jena, 8°, ст. 124. Виводи розвідки сходять ся з заміткою зробленою у иньших учених. Вплив Плятонізму на Августина виходить найсильнійший в його першій писательській епосі. Чим більш Авг. поглиблює ся в християнську науку про откровеніє, тим більш холоне його почитанє для грецького філософа. Ladeuze Paulin — Étude sur le cénobitisme pachomien pendant le IV-e siècle et la première moitié du V-e. Paris, ст. XI+390. Від часу появи публікації д. Амеліно багато писали про св. Пахомія і монахів горішньої Тебаїди. Коптійські і арабські рукописи, які він віднайшов і видав, звернули на себе загальну увагу. Робота д. Л. є доволі інтересна для тих, що займають ся початками монашества.

Др. Мирон Кордуба.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung von Dr. Richard Loewe, Галле, 1896, XI+269.

„До найпривабливіших задач етнологічної науки, каже автор на вступі, належать безперечно дослідки про розкидані дрібні останки народів“. Ся досить зрозуміла цікавість від давна вже притягла особливу увагу до останків готської, чи краще сказати — взагалі східногерманської колонізації на Чорноморю; в другій половині сього століття не переставали появлятися розвідки про них, головню німецьких і російських учених; останніми були розвідки Васілевського (1878), Томашка (1882), Брауна (1892). Тепер д. Леве присвятив чималу спеціальну студию сим останкам. Книжка поділяється на чотири розділи, присвячені останкам Германців в Малій Азії, в околицях Тамани, коло Каспійського моря, в Криму і в Мізії. Найбільше місця присвячено Готам таманським — Тетракситам і кримським. Розділ про Таманських Готів (с. 19—105) найбільш інтересний; автор зводить до купи гадки про них і приходить до переконання, що їх останки істновали до кінця XVIII в. і зезли аж коли російське правительство, здобувши Тамань, на ново її колонізовало; він се толкує тим, що відокремлене положення сих готських осад на Таманським півострові (чи острові) давало їм можливість довго задержати свою національність. Дійсно, він наводить ряд згадок про Готів на Кавкаї, „в сусідстві Колхиди“ і т. и. (між иньшим і згадку Слова о полку Ігореві про „готських красних дів“ він прикладає до сих таманських, а не кримських Готів — с. 35), потім вирізняє ті звістки про чорноморських Готів взагалі, що на його думку мусять прикладатися

до кавказьких Готів, але ці звістки дуже загальні, і при тім існує велика перерва в звітках, що згадували б як раз про таманських Готів (більш менш для VII—XIII в.); се все до певної міри ослаблює вивід автора, хоч він обставив його дійсно досить сильно.

Меньше нового і оригінального міг автор сказати про Готів кримських; він зводить до купи звістки про них, аналізує язиковий матеріял Бусбека і приходить до виводу, що се був діалект західно-германський, але під готським впливом (с. 163). Сих кримських як і таманських Готів автор уважає Герулами, але всі доводи його на се, окрім простої правдоподібности, опертої на східній позиції Герулів, могли бути тільки дуже гіпотетичні.

Автор старавсь, скільки міг, використати літературу; одначе дещо, от як декотрі російські розвідки, здаєть ся знав він з других рук. Тому в деяких питаннях не міг він стати безпосередно на ґрунті і мусів повторяти як факт чужі гіпотези; вкажу його звістки про готського топарха, відносини кримської Готії до Святослава й ин. (с. 217—8). Але ввагалі праця автора становить солідну і користну вкладку в літературу питання.

М. Грушевський.

Ю. Кулаковскій — Къ исторіи Готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ (Ж. М. Н. П., 1898, II, с. 173—202).

Маленька розвідка проф. Кулаковського є коментарем до звістки виданого недавно de-Boor'ом (в Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1891 і 1894) каталюга грецьких епархий про готську митрополію. Автор боронить гадку, що ся звістка належить до тогож часу як і цілий каталюг — до 2-ої пол. VIII в., і його гадка дійсно має більш правдоподібности, ніж де Боора, що сі відомости зачисляє до часів Юстиніяна. Далі д. К. пробує з можливою докладністю означити вісім катедр сієї готської митрополії, вичислених в сім каталюгу — на них і полягає головний інтерес сієї звістки, бо тут стрічаємо епархию хозарську, ітільську, оногурську, гунську і таматархську. Осібний екскурсе присвячує автор місту Фулам, уважаючи, що се пізнійший Старий Крим, і що тут, в сусідстві Фул, була якась хозарська колонізація. Чи були Фули акурат на місці Старого Крима, чи ні, але, очевидно, були десь в тих місцях, і тотожність Хоцірів каталюга з Хозарами, дійсно, досить правдоподібна.

Ввагалі розвідка д. Кулаковського написана основно, виводи зроблені науково, обережно і оперті на докладнім студійованню звязаних з ними фактів і матеріялів, тож маємо тут користну вкладку в багату літературу Крима.

М. Г.

Ю. Кулаковскій — Христіанство у Аланъ (Византійскій Временникъ, 1898, I—II, с. 1—18).

Автор ставить за задачу: означити хронологічно початок християнства у Алянів і на підставі кореспонденції патр. Миколая Містика датує його початком X в., потім слідить дальшу історію християнства у Алянів і алянської єпархії до XV в. Для нас мають ближший інтерес кінцеві сторони розвідки. В своїм часі д. В. Мілер у своїх Осетинських етюдах висловив гадку, що алянська (яська) колонізація в XI—XII в. ще досягали Дона; тепер д. Кулаковскій (не згадуючи про попередні виводи д. Мілера) приходить до тогож вивода; тут інтересні його доводи, що алянська людність була в Тані; натомість він безпотрібно кладе „во главу угла“ звістку нашої літописи під 1111 р. про половецькі городи: гадка, що ся звістка говорить про християнську людність сих городів оперта на непорозумінню (див. мою Історію України-Руси I, с. 391, прим. до с. 142). М. Г.

А. Соболевскій — Двѣ замѣчательныя рукописи XIII вѣка.

— Двѣ бібліографическихъ рѣдкости (Чтенія кiev. истор. товариства, т. XII, с. 3—21).

В першій замітці д. С. описує два євангелія, перше — євангеліє 1283 р. Евсевія поповича. Запись сеї памятки показує, що автор її був підданим галицького князя; д. Соболевскій догадує ся, що він жив в тих руських оселях, котрі стикались з болгарськими оселями, отже або на Буковині або в північній частининішньої Молдавії.

Ся гадка дуже приваблива, але факти подані в записи писаря промовляють за тим, що євангеліє писано в Холмі — на се вказано було проф. Грушевським у Записках т. XIV бібл. с. 40.

Друге євангеліє знайдене в Народній Бібліотеці м. Софії походить так як перше з кінця XIII в. Язык сеї памятки середньо-болгарський з численними русизмами. Поминувши те, язык обох сих памяток дуже схожий. Ріжниця лиш така, як каже д. Соболевскій, що оригіналом софійського євангелія був текст середньо-болгарський, а другого руський, але й софійське євангеліє по думці д. С. було списано на тімже русько-болгарським пограничу.

В тійже Народній Бібліотеці в Софії д. С. знайшов збірник книжочок руських і польських з кінця XVI і з початку XVII в., і в нім між иньшими оправлено неввісну дотепер книжечку:

Ламентъ домъ княжатъ вострозкнхъ.

На жаль в сеї книжки дуже мало що заховало ся.

На першій картці вона має таку напись :

Ла́ментъ | до́моу княжа́т | встро́вскихъ. | на́ зѣшлы́й с того
свѣ́та | ѿ́сне швенно́ымъ | кнѣ́жате́м алекса́ндромъ | конста́н-
ти́новичомъ | кнѣ́жате́м встро́вскимъ | воево́дою во́лынскимъ. | Ё ро́къ
ты́сячнѡ́ шесть со́ | тре́теемъ. мѣ́ца деке́врія | ѿ́ дня.

На другій стороні першої картки герб князів Острозьких і вірші на герб.

Початку „Ламента“, кінця і кількох карток в середині нема.

Заховали ся такі вірші: Мова вдови, Отъ небожчика до жоны, До товаришовъ, Отъ отца до сыновъ, — де батько так говорить до синів:

„Памятайте жесте с княжатъ русскихъ острозскихъ вышли,
ихъ вѣру дѣльность, и набожность мѣйте на мысли.
Вами хочу похвалитися передъ маестатомъ,
божимъ, кгда в васъ жадень не будетъ апостатомъ“...

Дальше заховали ся вірші: До слугъ, До всѣхъ посполите, О томъ, покомъ тотъ ламентъ і Ксюнже Янушь до брата.

Соболевский догадує ся, що автором сих віршів — не богатих змістом — був один з учителів острозької академії.

Друга рідкість, описана д. С. в другій замітці, переходує ся в московській Типографській бібліотеці; се польська книжка з 1625 р. Її заголовок такий: Labirynt | Abo | Drogá záwiclána: | Gdzie piękna Mądrość z po- | winności swey Pp. Mohy- | lowianom y im niektórym w przed- | sięwzięciách swych podobnym krot- | szą y daleko lepszą drogę pokázuie. | Napisana | Przez | Thomasza Yewlewicza | studenta náuk wyzwolonych. | Do Bráctwá młodszego Mohylowskiego po- | poczętego ku sobie cále vprzey- | mego. rc. rc. | W Krakowie | W dru- | kární Fránciszka Cezárego Roku P. 1625. На противній стороні першої картки: Bractwu młodszemu Mohylowskiemu nowopoczętemu, | Thomasz Jewlewicz naniższe służby zaleciwszy etc.

Як видно з написи, автором сеї книжки був Тома Євлевич, правдоподібно той сам, що був в р. 1630 ректором Брацької школи в Київі. В ній говорить він про могутність і силу давньої Руси, про Київ, Галич і нарешті — про запорозьких козаків. С. Гм.

Всеволодъ Миллеръ — Очерки русской народной словесности. Былины, I—XVI, Москва, 1897, ст. VII—464.

Книжка з вищеподаним заголовком представляє в себе збірник 16 статей д. Міллера, присвячених чи загальній характеристиці билинної поезії чи окремих її сюжетах і мотивах. Всі отсі статі надруковані були

раніше в різних російських часописах і збірниках (Русская Мысль дві, Журн. Мин. Нар. Просв. 8, Етнограф. Обзоръніе 3+1 і в збірн. Починъ 2) і майже всі були обговорені в різні часи на сторінках наших Записок. Лише в двох статтях зауважили ми відміни від їх прототипів: стаття XII — до билин про Садка — се доповнена й трохи перероблена розвідка д. М., що була надрукована вперше в Журн. Мин. Нар. Просв. 1879, ч. CCVI під иньшим заголовком, і в статі XV до билин про Іллю Муромця ми знайшли на ново зроблений розділ д.

Таким чином, — коли отсі статі були надруковані раніше, розбирати і подавати їх зміст — праця зайва і не цікава: через те ми застановимо ся трохи на думках, що висловив д. М. в передмові. Се тим цікавіше, що вчений етнограф, більш ніж 20 років простудіювавши російську билинну поезію, висловлює тут дуже цікаві погляди на метод студійовання й його здобутки. Сьогочасний стан, каже він, студій над російськими билинами не дає нам можливости відповідати на всі питання, що виникають в отсій сфері, і збудувати зовсім докладну, наукову гіпотезу. В студиях такого характеру важне значінне мають т. зв. паралелі й порівняний метод: вони дуже користні і збагачують нас дуже цікавими спостереженнями. Але зовсім не можна думати, що пильний, детальний аналіз різних мандрівних, „бродячих сюжетів“, даючи нам їх генеалогічну класифікацію, може й визначити, у всіх випадках, той шлях, яким ішов сей чи той сюжет від одного народу до иньшого. Порівняний метод має велику вагу і дуже користний для науки метод, але пізнати ті шляхи, якими розповсюджувала ся віде не записана казка протягом многих віків — се теж саме, що піймати вітер в полі. Спитати, звідкіля примандрував отсей сюжет — се значить спитати, від кого чув билину наш співець, спитати про біографію нікому невідомого автора билини. Тут ніколи не можна вважати на географічне споріднене, бо іноді казки з місцевостей дуже віддалених між собою мають надзвичайно багато спільного. Через те в своїх студиях над билинами я більш студіював історію билин і відгук історії в билинах: працю треба починати з верхньої верстви билинної поезії, де найменше темного й незрозумілого. Таким чином ми можемо визначити найбільш архаїчні її елементи, а потім вважаючи на історичні натяки і вияснити період і район її генези. Під отсією верствою лежать ще низші верстви, ще більш архаїчні моменти народньої творчости, але се вже не є поле науки, а сфера дуже непевних виводів і аналогій.

О, Г-ий,

Мандельштамъ — Садко Вейнемейненъ (Ж. М. Н. Пр. 1898, II, ст. 328—338).

Ще в початку своєї наукової діяльності д. Міллер висловив думку, що руська билина про Садка є відгуком фінської Калевали та що по-статі Вейнемейнена и Аhto з одного боку й Садка та морського царя билини з другого — стоять в певнім звязку між собою. По кількох роках д. Міллер повторив отсю свою гадку (1879) й тепер знов у своїй книжці, що має дати резюме його праць в сфері руської епічної поезії, вертаєть ся до давнього погляду на Садка (Очерки русской народной словесности гл. XII). Таким чином можна бачити, що ся паралеля має значінне для вченого й на його погляд знаходить потверження в народнім епосі. Зовсім иньше становище до отсего питання д. Мандельштама в вищезгадавій замітці. Крім методологічних уваг д. Мандельштам користуєть ся й иньшими аргументами: він закидає неавтентичність тим уривкам Калевали, якими підперає власну гадку д. Міллер. Се давнє питання про наукову вартість етнографічних записів Lönnrot'a й уважаючи замалим власне знаттє фінського фольклору д. Мандельштам звернув ся до спеціаліста в отсій сфері проф. Гельсінгфорського університету Карла Крона. Замітки відомого фольклориста з приводу поданих в розвідці д. Міллера уривків Калевали д. Мандельштам наводить в своїй статі і вони мають певну цікавість (про Wellamo, Wellamo neiot і т. и.) для того, хто студіює фінський епос. О. Г-ий.

Ө. И. Леонтовичъ — Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ (Журналъ Мин. Нар. Просвѣщенія 1896, II—IV, X, XII, 1897, IV—V).

Під таким титулом професор варшавського університету Леонтович надруковав доволі велику статю (цілу монографію). Праця ся складаєть ся із коротенького вступу і чотирох відділів. Зауваживши, що в литовсько-руській державі до новіших часів існувало два типи дворів 1) панський, що з кінцем XV віку прийняв форму польських zagrod і замків шляхетських і 2) селянський, що підлягав державі та в вічному праву тих, хто володів панськими дворами, проф. Леонтович в коротенькому вступі своєму викладає план своєї праці. В першому відділі (II с. 341—382 і III 1—42) автор на підставі джерел поясняє численні назви селянських дворів; їх ріжнородність поясняєть ся тим, що майже в кожному повіті Литви та Руси місцеві обставини життя викликали осібні форми оселювання, а значить і осібні свої назви. Форми оселювання під впливом ріжних обставин (побільшення напр. кількості людей) мінялись, назви-ж часто зіставалась тіж самі, хоч

поруч з ними вживались і нові. Через се і виходить страшенна плутанина в назвах. Через сю то плутанину читачеві трудно розібрати ся в назвах, щоб по схожим прикметам згрупувати їх в окремі групи, і в сьому читачеві не поміг і сам проф. Леонтович, хоч треба признатись, що такому згрупуванню багато вадить і те, що одна назва часто означає то частину села, то ціле село, то такий хутірець, що тягне до села, то зовсім самостійний. Одначе я думаю, що деяке групування можна булоб зробити і се відчував сам проф. Леонтович, бо в згаданому відділі всеж таки проглядує де-не-де тенденція до згрупування назв. Може для проф. Леонтовича згрупування се й ясне, але читачеві, що знайомить ся з выводами, до яких дійшов автор монографії, доволі трудно вирозуміти таке згрупування. На мій погляд, се значний мінус в праці проф. Леонтовича.

В другому відділі (IV, 203—217) запримітивши, що стародавні Славяни жили дрібними хуторами, проф. Леонтович доводить, що хуторний тип селянських осель треба вважати найбільш характерною і розповсюдженою ознакою у всіх повітах Литви-Руси, особливо там, де тільки починалась колонізація. Українсько-руські землі Литви-Руси (лівобережна Україна, Київщина, повіти Черкаський, Канівський, Брацлавський й ин.) в XV і в XVI в. зовсім не знали великих сіл, а мали тільки городи (міста), хутори, пасіки, входи, стани і т. и. Такі-ж хутори під ріжними назвами стрічають ся в середній і північних частях Литви, а також і в руських землях, що були під власттю польських провінцій (див. 204 стор.). Дрібні хутірки, при побільшуванню селян, згодом ставали великими селами. Але не скрізь, як показують інвентарі і иньші джерела, хутори розростались в села: „в деяких місцях, каже автор, рільники через місцеві обставини, повинні були все вести хуторне жите, не мали можливости заводити у себе великі села.

Так було впр. на Пинському Полісі, що вкрито болотами і низинами, не здатними до значної земляної культури. Культура велась тут на маленьких, розкиданих острівцях, між мало придатними для обробки болотами і пісками, селяне могли жити на таких острівках тільки невеличкими димами-дворищами. Коли дворища розростались, нові родини повинні були, хоч і не хотіли, виходити на иньші місця, пришукувати для своєї осаді свобідні острівці та заводити тут нові дворища з самостійним хазайством“ (ibid. стор. 209).

До сього вів і самий устрій сільського господарства. Діло в тім, що тоді в степах та лісах рільник сидів на одному місці кілька років, поки його земля не перестане родити, а тоді переходив на нове місце, а таких місць, коли людей було ще не багато, було доволі, се

господарство переліжне в степах, і лядинне, або огневе, підсічне в лісах.

Далі, селянин займав ся не однією тільки рілею, але й всілякими промислами — пчільництвом, скотарством, рибальством, ловами звіриними, пташиними і т. и. Усі такі „стани“ і „избы бортницькіє“, пасіки, становища, затони і т. и. скрізь мали значіння окремих хуторців, розкиданих далеко один від одного через самі обставини ловецького і інших промислів, що потребували для себе багато місця і відокремлювали лісні і степові стани і двори.

Крім того, велике значіння мала ще й система натурального господарства в Литві-Руси. Річ в тому, що в маєностях господарських і панських усі потреби господаря, пана і їх фільварків задовольнялись власними робітниками — працею селян, що відбували певні служби; через такі служби, що лежали на їх землях, селяне і відокремлювались і групувались окремими хуторами. Мала значіння і система данин — земельних участків дрібній шляхті задля служби, кольонізації і т. и. Нарешті, на хуторну форму селянських осель мали великий вплив і татарські набіги, що не давали осадам розростати ся в великі села. Такі обставини вчисляє проф. Леонтович.

В третьому відділі своєї монографії (ib. 217—241) автор студіює питання про те, із кого складав ся селянський двір. Джерела вказують, що в селянських дворах жили „люде з дітьми“ — синами жонатими і нежонатими, також в дочками замужними і незамужними; далі в дворах жили брати з синами і сестрами, також з „синовцями“, „братаничами“ і „братаннами“; далі в дворах жили дядьки з дядьковичами або братами стрийними; нарешті в дворах жили зяті, невістки, пасинки, шурини і свояки. Часто ж замість того, щоб перелічувати синів, братів, братаничів, дядьковичів і ин., джерела прямо уживають вирази: „племя“, „племенники“ і „родичи“.*) Сімї, в які входили брати, племенники і взагалі родичі, жили в своїх димах і хуторах неподілено; в певних обставинах такі сімї розростались в значні хутори. Але не скрізь се було: навпаки-ж часто під впливом тих обставин, про які згадувалось вище, селянські сімї, що жили неподілено і мали спільні будівлі, рілю і хазяйство, повинні були поділятися на окремі господарства і виходити на нові місця. Такий розділ сімї часто вів і до поділу податків і повинностей, що лежали на старій сімї, хоча се незавсїди бувало: виділена сімья часто відбувала податки спільно з старою.

*) Проф. Леонтович висловлює думку, що „рід“ в значінню кровного звязку не стрічаєть ся в джерелах про селян і що се слово має шляхетський генезіс (стор. 226).

Крім свояків, в одному дворі проживали часом люде зовсім чужі одні одним; вони звались ріжно: сябрами, потужниками, товаришами, спілниками, половинниками, приймаками, учасниками, дольниками, витниками, сусілами і ин. Пообіцявши простудіювати значіння всіх отсих чужаків де инде, проф. Леонтович у третьому відділі говорить тільки про сябрів. Сябри, каже автор, стрічають ся в джерелах земель литовських, кривичських, Підляхії та Сүверцини. „Сябрами вважались не тільки люде, що належали до однієї сільської служби і що сиділи вкупі на одній рілі — спільній власности — але й люде, що жили в ріжних дворах і навіть в ріжних селах, раз вони тільки мали спільне бортяне хазяйство, що заведено було спільною їх працею в сусідніх лісах і пушах (232 стор.). Крім селянських дворів, сябри зустрічають ся і в дворах міщанських і шляхетських.

Нарешті в останньому відділі, найбільшій із всіх (X. 174—203, XII. 153—192, IV. 408—462, V, 1—43), проф. Леонтович розповідає про економічний устрій селянського двора, про категорії служебних людей і про долю селян за часів заведення в господарських і панських маєтностях так званого волочного господарства.

Селянські двори — се окремі господарства на підставі кооперації. Селянський двір, подібно як і панський, се ціла маєтність з певними територіяльними границями і „обходами“. Сябринне господарство містило 1) рухомість — статок, річ, добиток, пожиток, і реманент (інвентар), 2) нерухомість (хати, обори і всякі дворові будівлі) і 3) землю — орану і неорану з усякими вигодами для промислів. Землі звались ріжно: найчастійше — дідиною, отчиною і господарством. Селянська вітчина все одно що шляхетська маєтність, *hereditas paterna* і спадала на дітей від батьків і дідів. Селяне-отчичі відомі вже за часів Міндовга і про них стрічають ся відомости далеко пізнійше — в XV і XVI в.

Селяне здобували свої вітчини (батьківщини) перш за все через займанщину. „Селяне, каже проф. Леонтович, що засиділи займанщину і разом з своїми свояками та сябрами-потужниками вложили в ню працю, через се саме одержували на свої займанщини отчинні права, подібно як бояре (X, 180 стор.). Коли такі займанщини і могли відбратися (в данину) господарем і панами, то не інакше, як за гроші.

Далі, отчини здобувались селянами через купівлю не тільки у односельчан, але й у бояр, Татар, міщан. Нарешті отчини здобувались і через данини.

Що до прав селян розпоряджати ся своїм господарством, то до XVI віку вони користувались повними правами власности зарівно з боярами та иншими вільними людьми. Але уже з початку XIV віку вимагалась згода господаря або пана, коли селянин хотів розпорядити своєю отчиною,

тільки се господарське призводенне корінилось не в праві власности господаря на всі селянські землі, а в тягловому їх характері — в тому, що „всі свої служби селянин споконвіку ніс з своїх отчин, данин і купленин“. Така згода господарська і панська з кінця XV віку стає обов'язковою для селянина, коли він хоче розпорядити своєю землею. Тут уже ми стрічаємось із початком кріпацтва.

Несвобідні, залежні люде зустрічають ся в джерелах починаючи від 40-х років XV віку під назвою людей „извѣчныхъ неотхожихъ“. Головною прикметою залежних людей було старожильство; вони вже не мали права виходу із свого двору. Під впливом такого кріпацтва змінилось і саме значінне слова „отчич“. Під отчичом, як і під „извѣчним“ чоловіком за часів Статута всіх трьох редакцій розумів ся селянин, що сам залежав від свого господаря і пана, до якого він перейшов як спадщина; „кваліфікація спадщини, каже автор, означає відносини отчича не до його землі-отчини, а до самого дідича, отчича його отчини (ibid. 192 стор.)“.

Кріпацтво утворилось споквола і виявлялось спершу в формі *glebae adscriptio*, перейнятого із Польщі. Сяж остання сама реципірувала від XII до XIV в. германське *Hofrecht*, де селянинови давалась земля на віки, тільки за се він обов'язував ся вічно сидіти на своєму ґрунті і відбувати з нього тягло на користь пана; правда, селянин мав право і покинути свій ґрунт, але тільки тоді, коли він на своє місце посадить другого, хто-б прийняв ся за нього нести його обов'язки. Проф. Леонтович думає, що в такій же формі *glebae adscriptio* спершу вживалось і в Литві-Руси (195 стор.). З половини XV віку помічаєть ся тенденція господарів і панів-шляхти уставити вічне право на селян-отчичів без всякого права виходу їх. Повна реалізація згаданої тенденції настала від часу земського привілею 1457 року, бо сей привілей підтвердив і оформив соціальні відносини, що склались далеко ранійш. Тут же проф. Леонтович доказує, що згаданий привілей 1457 року мав однакове значінне не тільки для панських, але й для господарських селян, і значно ослаблює думку деяких вчених, що згадане кріпацтво існувало не скрізь по Литві-Руси.

Розвиткови кріпацтва дуже сприяла з одного боку система натурального господарства в Литві-Руси. Через тісний зв'язок селян з землею, служба, що лежала на землях, переносилась на самих селян, а се безперечно дуже сприяло кріпацтву. З другого боку кріпацтву сприяли політичні умови — широкий розвиток шляхетських *libertates et iura*, на яких засновувалось скупленне земель в руках тільки господаря і шляхти. Згадані умови були загальними підвалинами кріпацтва. Спеціальними джерелами кріпацтва були: 1) спадковість — те, що належ-

ність окремих людей до певної верстви суспільства вважалась по дідам їх і батькам: в якому стані був дід і батько, в такому-ж стані уважав ся внук і син; далі 2) земська давність — коли вольний чоловік засищував на відомому місті давність, він ставав „засідлим“ і втрачував право виходу; земська давність спершу давала тільки право з засілого чоловіка брати викуп, коли він захоче вийти, а потім, по соймовій конституції 1685 року, чоловік, що зажив давність, ставав власним без усякого викупу; 3) порядні або служебні записи, що видавали вільні люде на добровольну службу панам на віки; 4) купівлі мужицьких отчин і 5) данини господарських дворів і маєтностей з людьми і землями, а також сіл, дворич, служб, а иноді просто людей. Про данину я не буду тут говорити, бо скоро маю подати про се особну статю.

Кріпацтво одначе не обіймало всіх людей, що жили в селянських дворах і селах. Сюди не належали вільні люде, що носили ще багато иньших назв (похожі, захожі, незасиділі люде і ин.). Що до того, звідки брались сі вільні люде, то треба сказати, що основні принципи кріпацтва ставали й підвалинами висвобождения. Сюди належать: 1) спадковість — той уважав ся вільним, чий батько і дід був вільним; 2) земська давність — коли блудящого чоловіка на протязі земської давности його пан не находив і не забирав, він ставав вільним; 3) приходні із міщан, вільних людей і з-за границі; 4) ряди-записи про добровольну службу — воля для таких людей забезпечувалась записами, грамотами, листами і 5) воля прихожих людей забезпечувалась в данинах.

Прихожі люде сидять на господарських землях або самостійними димами-дворищами, або присажують ся до дворів селянських отчичів. В першому разі вони мають діло тільки з господарем і панам, в другому — з самими селянами. Одначе, чи живе прохожий чоловік на панській, чи на селянській землі, він господарує не як сябр, а як товариш по службі, потужник — дольник. Дольник часто тільки користуєть ся землею, що належить панови, або селянинови-отчичови й за свою працю одержує певну пайку у всьому, що придбає двір від рілі, ловів, затонів і т. и. На такому принципі сябринної кооперації розвились ріжні системи: із половини, із третьої, із четвертої долі.

Нарешті, в селянських дворах була ще одна група людей — се люде нові, вольники, що певний час користувались повною або неповною волею від служби, повинностей, від даней і поплатків панам або господарю. Такі люде звались також слободчиками, жалобщиками, лисичниками і т. и. Речинці були ріжні, від 2, 3 років до 16, як де; зверталась також увага і на те, з кого походив новий чоловік. Коли речинець кінчив ся, вольник вступав до категорії людей старожитних. По ухвалі витебських панів 1531 року осада з волею обмежувала право виходу:

чоловік, що висидів волю, повинен був своєму панови протягом стільких років, скільки він сидів на волі, давати певну долю здобутків свого господарства, або служити тяглими роботами стільки-ж років, роблячи на пана по два дні в тиждень. Тільки після повного одробітку волі, похожий чоловік міг вийти, інакше він за самовільний вихід попадав в неволю.

Нарешті проф. Леонтович звертає ся до людей „старожитних“, що відбували звичайні селянські служби. Сі люде поділялись на люде й служебних і на люде тяглих або чорних. Перш ніж в подробицях поговорити про сі дві головні групи люде старожитних, проф. Леонтович дає загальний погляд на підданство селянства в Литві-Руси. До початку XV віку, коли почав ся польсько-німецький вплив на побут суспільства Литви-Руси, селяне, що жили в приватних маєтностях, відбували тягло 1) господарське, що засновувалося на *ius ducale* литовських великих і удільних князів і 2) панське, що виникало із права власности панів на службу селян з їх земель і вигод. Се тягнулось до порівняння прав панів Литви-Руси в правами польської шляхти на маєтности, що сталося після цілого ряду привілеїв, починаючи від привілеїв 1387 року до 1457 року і дальше, коли *ius ducale* було признано за всією шляхтою литовською, жмудською і руською; від сього часу панські піддані увільнені від всяких повинностей на господаря, окрім повинностей, що стояли в звязку з земською обороною. Ся експропріація прав господарського (в княжого) скарбу потягнула за собою експропріацію й інших прав господарських. Так привілеїв 1457 року передав шляхті повний суд, а привілеїв 1492 р. санкціонував участь магнатів Литви-Руси у всіх функціях господарської власти. З часу організації (в XVI віці) шляхетських соймів в Литві-Руси, до шляхти перейшло *ius ducale* і по законодавству. Від сього часу кождий, хто на шляхетському праві володів хоч би як дрібним двором-маєтністю, ставав *de iure* господарем своїх підданих. Так, каже проф. Леонтович, підданство тяглих селян литовському господарю, що виявлялось в господарському тяглі і в підляганню загальному земському суду і уряду, заміняєть ся за нероздільне ні з ким підданство селян їх пану, що сконцентрував в своїх руках всі функції і права не тільки панської, але й господарської власти в технічному значінню сього слова (IV, 422).

Поділ селян на служебних і тяглих робив в господарських маєтностях уряд, а в шляхетських сама шляхта-пани. Виїмком були данини, що давались в „доживоте“ і „до волі господарської“, особливо коли люде давали ся в „держане“ з старими поплатами і службами, як вони служили господарю до данини. Тут селянська служба могла експлуатувати ся на умовах, що висловлялись в самій данині. „Залежність

селянських служб, каже автор, від характеру панського господарства стала вирівнювати ся тільки від половини XVI віку (властиво кажучи від Люблинської унії), коли усї земські маєтності сконцентрувались в руках шляхетного народу і коли вповні вияснив ся погляд на панів, як на повноправних господарів, що безконтрольно розпоряджались особою та працею своїх підданих“ (ibid. стор. 430).

Потім проф. Леонтович переходить до студіювання поодиноких селянських клас. Перша — се служебні люде. Сюди належить перш за все дрібна шляхта, що не мала власних маєтностей, а сидїла на землях господарських і панських з обовязком відправляти в них земську службу. Ся шляхта — бояри і слуги господарські — із господарських маєтностей могла переходити в панське підданство і службу чи то по своїй волї, чи по данинї тих маєтностей, де така шляхта служила. Бояре-слуги удільних князїв могли переходити в панське підданство також через спадщину на панів князьських маєтностей. Уставилась ріжниця між боярами дворними, або служебними, що тягнули по своїм маєтностям-данинам до дворів господарських, князьських і панських, і повітовою шляхтою-боярами, що володіли самостійно земськими маєтностями і тягнули по юрисдикції не до дворів, а до повітів. Служебні бояре-шляхта вживали права земського, шляхетського з деякими обмеженнями. Слуги і дворська шляхта підлягали на рівні зі всіми служебними людьми панської юрисдикції, з виїмкою таких справ, за які тратилась честь: в таких випадках служебна шляхта мала право на загально-шляхетський суд. Бояре-шляхта не несли жадних поїлатків і повинностей тяглих людей, крім ратної служби. Слуги і бояри-шляхта мали своїх підданих в вітчизнах на загально-шляхетському праві, а в данинах — на умовах своїх данин.

Середину між служебною шляхтою і слугами-отчичами займають бояре і слуги вільні, прихожі, або похожі. Вони, подібно як і бояри-шляхта, одержували маєтності з обовязком служби; хто не хотїв служити, той міг покинути службу і перейти до иньшого пана. Таке право переходу признавалось за такими тільки боярами і вільними слугами, що не засидїли земської давнини і не мовчали, коли йшли в данину. Були також бояре і слуги непокожі, отчичі, або отчинні люде. Вони без волї пана не могли лишати своїх служб і переходити до иньших панів. Між слугами і боярами похожими і отчинними була особна класа людей під назвою слуг і бояр-данників, бояр осадних, платних, чиншевих і ин. Одні із них зіставались на боярській службі з приплатою чинша або дани; другі зовсім не відбували ратної служби, а переводились „на осаду“; ратну службу вони відбували тільки тоді, коли вона відбувалась гвалтом.

Повинности служебних людей вичисляє автор такі: 1) ратна служба, стрілецька, копейницька і пушкарська; 2) сторожа: польова, замкова, острогова або парканова, водна, лісова, сторожа стад і табунів і сторожа панських дворів, скарбу й инч.; 3) путна служба — служба з листами, служба до посилок, дорожня служба (стерегти дороги) і ординська, що наряджалась при гонцях і послах в орду; 4) служба служебная — одверні, козачки, кухарі, пекарі, конюхи, машталері, кучера, возні (возили дрова і т. и. для двору), пізнійш войти, лавники і т. и. Кождий служебник вважав ся вільним від усяких податків. Крім догляду господарства старші служебники судили селян.

Друга кляса — се люде тягли або чорні. Сюди належали люде, що відбували натуральні роботи; вони звуть ся тяглими мужиками, ратаями, підданими робітними, пригонними, потужними і т. и. Сюди належать також ясачники. Проф. Леонтович цілим рядом фільологічних і актових доводів доводить, що ясачники — се люде цілого ряду сіл і городів з спеціальним тяглом: вони платили „ординський виход — ясак“ в ханський скарб і разом з сим відбували різні повинности на місцевих ординців — ханських баскаків. Ясачники були тільки в українсько-руських землях. Коли минулось татарське лихоліття, ясачники не змілись з иньшими тяглими людьми і далі несли ясачну службу. Замість ханських баскаків і иньших заступників хана, на яких треба було ранійш відбувати різні повинности, стали заводити ся господарські городи, двори і замки для охорони людей від татарського полону — і тоді ясачну службу складали замкові роботи і корми намістників-старост, що сиділи в згаданих городах, озброєних дворах і замках. Згодом, через данини панські (панам) ясачники увільнялись від ясачної служби в господарських замках і дворах. Ся служба стала осібним тяглом ясачників, що жили лише на господарських землях. З XIII віку ясачники вже не згадують ся в актах: очевидячки вони змілись з людьми, що жили в замкових і старостинських маєтностях. Далі автор переходить данників, дякольників і поодинки натуралії.

Такий зміст праці проф. Леонтовича. Я не буду в подробицях говорити про те, як автор сповнив своє завдане; подекуди можна помітити недогляди, заплутанність деяких питань і часом ростягування їх. Одначе не дивлячись на се, працю проф. Леонтовича можна признати цінною монографією по історії селянства. Вона має ще й ту вагу, що в ній автор наводить відомости із невиданої праці покійного проф. Бершадського, а також і із власних виписок із Литовської Метрики. Перший матеріал він зве Литовською Метрикою, а другий копією Литов. Метрики. Автор старав ся також подавати можливо повно бібліографію питавь.

І. Черкаський.

Проф. О. И. Леонтовичъ — Сельскіе промышленики въ литовско-русскомъ государствѣ (Варшавскія Университетскія Извѣстія 1897, IV—VII, стор. 1—130).

В просторій своїй студії, що служить доповненням його попередньої розвідки про „Селянський двір“, ш. автор переходить всі категорії сільських промисловців в докладним означенем їх служб і повинностей. Ось сі категорії: огородники — ся категорія; як сам автор признає, непевна — часом огородники значать загородників, дрібнійших господарів, часом — тих, що займають ся городництвом або садівництвом. Автор займає ся виключно городниками, бо сесі входять в обсяг сієї студії, але в дальшій огляді уживає відомости, що належать до огородників-загородників, що, розуміє ся, заплутує цілу справу.

До категорії огородників приділює автор садівників, що ділять ся на два роди: одні, двірські, бережуть панських садів і свободні від усяких громадських повинностей, другі сидять на громадській землі та платять зі своїх садів чинш, дякло й ин.; і тут є непевність у автора, бо він притягнув сюди і hortulani = підсусідків. В Київщині та на Волині управляють князівськими та монастирськими виноградними садами виноградники, що відробляють відповідні повинности. Управою хмелю в лісних околицях займають ся хмельники, а в королівських землях сесе заняте лежить у руках селян, що платять із сього хмельний чинш.

Лісова господарка в королівських землях стоїть під управою гавських та лісних, що мають обовязок удержувати лісову сторожу. Сесю лісову сторожу становлять убогі селяне, що не в силі платити тягла. Вони тримають свободні від тягла лісові обрубни та волоки, та за сесе доглядають лісів перед шкодою. Властиво се не промисловці, а панські урядники.

Пасічництво є головною галузю сільського промислу в лісових околицях; йому віддають ся бортники, підлазники і пасічники. Експлуатація меду в панських землях відбуває ся окремою службою званою бортництвом; її відрабляють бортники та підлазники, і за сесе дістають в уживане частину лану за дурно, або за малий чинш. Окрім бортників, що працюють у панських пасіках, є також такі бортники, підлазники та пасічники, що працюють самостійно, і за сесе платять панам чинш, або медову данину. Коли дістануть порожні панські землі, тоді платять в них половину доходу, а другу задержують собі.

Годівля худоби в панських землях становить окрему службу селян. Тут треба розрізнити худобу, що уживає ся до роботи та стоїть в оборі і худобу в стаді. Домашньою худобою завідують „рикуни“ — вони ведуть молочне господарство, а прокормленем сієї худоби займають ся „сін-

ники" — що завідують збором сіна. Оба сесі роди слуг живуть на повнім утриманю двора. В стадах жие молодник і той старий товар, що його не уживає ся до роботи. Пасуть ся сесі стада ціле літо на визначених на се полях, або у лісі, а наглядають їх пастухи, чабани із двірської челяди, огородники, з'убожілі селяне, а часом і з свободних зайдів. Пастухи із двірської челяди стоять на повнім утриманю двора, а всі иньші селяне-пастухи дістають за службу клапті землі, свободні від усяких селянських повинностей. Одначе в деяких інвентарях стрічаєм, що за сесі землі платять вони великий чинш.

Окрему службу селян становив нагляд над кінськими стадами в королівських та панських землях. Тут розрізняють ся чотири роди служби: робітні коні стоять під наглядом двірських конюхів та сідельних, що належать до двірської челяди на утриманю двора. Коні, що їх не уживає ся до роботи, пасуть ся в стадах під наглядом стадних конюхів або ройтинників. Є се в більшій часті огородники, або убогі селяне, що дістають кусні землі звані конюшими, та відрабляють із них конюшеські служби. Коли стада, що стоять під їх доглядом, малі, тоді платять вони або чинш, або дякло й ин. Де є мало пасовиск, там віддають ся коні поодиноким селянам конокормцям. Конокормці відрабляють крім своєї конокормської служби деякі роботи тяглих людей, але сї роботи дуже малі. Часом цілі громади одержують коні на прокорм або роблять се поодинокі члени громади в числі своїх громадських служб. Остання служба є кобильників або лейтів. Вони наглядають над кінськими табунами, а крім сїєї служби платять із своїх земель чинші та податки.

Лови в королівських та панських землях вимагають окремої служби ловців. Ловці, звані також мисливцями або стрільцями, сидять на панській землі та відрабляють із неї ловецьку службу. Їх обовязком є брати участь в облавах, та також полювати поодиночно та постачати до панських дворів звірину. Крім сих ловецьких служб ходять вони на війну, беруть участь в толоках, платять чинші, дякла й ин., але не платять подимщин, ні мевлеви, ні иньших тяглих податків. До ловців причисляють ся також осочники та нагоняї. Вони дістають осочницьку землю та стережуть за неї ліса від самовільних порубок та нищення звірини. Крім сїєї сторожі мусять брати участь у ловах, і так: стежать за слідами та леговищами звірів, гонять їх на ловців в їх леговищ і т. и. Вони свободні від усяких повинностей та селянських оплат крім участи у війні та кошеня сіна для ловецьких дворів; сї дві повинности є обовязком всіх ловців. Є і другий рід осочників, що сидять на осаді (чиншу) — вони платять крім участи у панських облавах за ловецьку землю чинш. Осочники не відрабляють з волостю ніяких тяглих повин-

ностей. Там, де полюють на дикі кабани, є окрема служба ловців — свинюхи, що не різняться нічим від попередніх. Сторожею та дресурою псів займають ся псарі. Вони гонять також звірину з ловцями. За свою службу одержують псарську землю. Далі йдуть сокольники, що належать або до челяди, або до селян. Вони дістають за се сокольничу землю під сими-ж умовинами що й інші. Такі землі дістають також пташники та шатерники, що беруть участь в польованю на птиці. В інвентарях є сліди, що цілі села беруть в свої руки звіринне та пташаче польоване та за сесе платять означений чинш. Ловля бобрів відбуває ся при помочи бобровників. Сесю службу сповняють або бобровники, що сидять на бобровницьких землях, або бортники, або наняті в сій цілі бобровники. Сесі останні дістають від місцевих людей харч та нагороду в грошах, або в меді і пр. Бобровники мають ловити бобрів, тоб то гнати їх та бити. Крім своєї служби платять вони дякло та ходять на толоку, але не роблять тяглої служби. Крім королівських та панських бобрових гонів згадують ся ще селянські. Селяне ловлять на своїх землях бобрів не на панів, а на себе, а панам платять за се якусь данину. Сі польованя відбувають ся також цілими селами, а тоді всі учасники ділять ся добичою. В сих польованях можуть брати участь і посторонні люде „витники“, що платять за свою участь данину. Вкінці ловлею бобрів на панських землях в виді самостійного промисла займають ся бобровники, що платять панам за се данину бобровщину в натурі, або в грошах. В лісових околицях доволі важною галузю сільського промислу є ловля куніць, але експлоатація сїєї ловлі відбуває ся при помочи окремих служб лиш там, де куничний промисл веде ся в широким розмірах — в більшій часті куничники як і інші данники ведуть сей промисл на свою руку, а за се платять данину шерстю, або грішми, або сим та тим. Але куничники часом означають просто людей, що дають куніці як еквивалент грошевої дани. Подібно в роді данин згадують лисячі, заячі та білочні данини, але лиш звичайні данини — бо таких служб в актах не находить ся.

Ловля риб становить окрему службу в королівських та панських землях, її відбувають рибалки, єзники та раківники. Сюда належать також сторожі озер та грабарчуки; сї другі кладуть гати, чистять стави й ин. Всі сї роди служб роздають ся зайдам, або туземельцям, а рибалки та грабарчуки згадують ся часом в числі двірської челяди. Ловля риб відбуває ся або „гвалтом“, себ то гуртом при участи всіх селян, або окремою службою селян. Рибалки дістають свободні від тяглих служб та всяких данин землі, та за се постачають до панських дворів риби. Крім сих рибальських служб в панських дворах згадують ся

селяне, що займають ся на власну руку рибальством; вони платять чинш натурою, або грішми.

Мельницьку роботу в королівських та панських землях справують мельники, що вибирають ся із двірської челяди, із огородників, тяглих людей, а також згадують ся наемні мельники. Вони дістають свободні землі під тою самою умовою що і інші селяне, справують зате мельницьку службу, а крім її роблять також деколи сілські роботи в панських дворі, або толоки, або платять невеличкий чинш із землі. Також згадують ся сілські млини, де селяне мелють своє збіже, але із сих млинів іде чинш зі змеленого млива на короля.

Сільний промисл ведуть сільники, що сидять на сільницьких землях та платять із них сільну данину, а деколи відрабляють толоку.

Викопувати руду та робити із неї чисте залізо є обовязком рудників, що сидять на окремих службах. Між рудниками є дві класи: майстри та робітники, одначе їх повинности не відокремлені докладно.

А. К.

Collectanea ex archivo collegii historici, Archiwum komisji historycznej, т. VIII, Краків, 1898, ст. 485.

В сїм томі архіва краківської історичної комісії важний матеріял дає збірник актів п. т. *Listy i akta Piotra Myszkowskiego generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta zebrane przez śp. Adolfa Pawińskiego wydał Anatol Lewicki*. Сей збірник обіймає значне число актів, головно для 1499 року і подає много матеріяла до історії пограничних руських земель Польської корони в тім часі. Д. Левицький додав до сього збірника значний вступ, де коротко обробив зібраний матеріял — поданий тут матеріял використаний в нашій розвідці, що появить ся в ближшій томі Записок — Пограничні руські землі польської корони в літах 1498 і 1499. Ворожі набіги і організація пограничної оборони, — тому не будемо над ним тут застановлятись.

З інших робіт поданих в тім томі, маємо три статистично-історичного змісту. П. Ключинський подає кілька статистичних дат про число людности деяких білоруських земель при кінці XVIII віка, він же і п. Ключицький подають число жидівських голів на основі тариф 1765 року, а п. Чучинський реєстр Жидів в тогож року в Краківським воєводстві. Подамо кілька дат про Жидів в руських землях. В руськім воєводстві було їх в 1765 році над 100.000, на Волини над 50.000, на Поділю над 38.000, на Україні (Київщина і Браสลвщина) над 42.000, в невеликій белзькій землі над 16.000. Бачимо отже, що Жиди головно тримались тоді західних руських земель — мабуть ще на добре не вернули до східних по козацьких війнах.

В розвідці д-ра Папе п. т. *Wiadomość o archiwach węgierskich i materyale ich* находимо два місця, для нас подекуди не без ваги. На ст. 448 згадує автор про участь карпатських підгірян в поході Яна Ольбрахта на Угорщину на підставі угорських актів. Ті акти по нашій думці могли-б дати деякі причинки до історії руської народности на захід від Сяна. Далі потверджує п. Папе на сторони 451, що дійсно в останніх літах Казимира Ягайлоньчика мав бути якийсь наказ будувати нові руські церкви, чого не припускали дотепер польські історики.

Крім згаданого маємо в тім томі реєстр урядників і достойників Краківського воєводства з років 1374—1506, зладжений п. Федоровичем, та геральдичні записки головно з Серадзької землі зібрані д. Лагуною, а впорядковані н.—Некосінським. *С. Рудницький.*

Дневникъ Якова Марковича, т. III, р. 1730—4, К., ст. 418 (додаток до К. Старини 1894—6 р.).

Витаючи появу перших двох томів нового видання сього многоцінного джерела (Записки т. XII), висловляв я страх — чи доведе редакція Київської Старини до кінця сю простору публікацію. Сі сумні предчутя, здасть ся, уже справдили ся: подавши в додатках до 1894—6 р. третій том Дневника, редакція почала потім містити різні иньші материяли, а Дневник урвав ся. Опублікована частина становить тільки коло третини цілости, судячи по поданій редактором описи рукописи. Можемо з тим більшим притиском повторити бажанне, аби якась комбінація улекшила публікування Дневника та прискорила закінченне його. *М. Г.*

Кієвъ и университетъ св. Владиміра при императорѣ Николаѣ I, К., 1896, ст. 100+16 таблиць, 4^о.

Се видане зроблене заходом київського університета з нагоди відкриття пам'ятника Николаю I в університетському сквері. Книжка видана дуже розкішно на краснім папері з кольоровою вінтою; кожда картка оздоблена лентою ордера св. Володимира, державними орлами і гербами Києва; до того ще додано 16 гарних фототипій, що представляють види університетського будинку і иньших, головно тих, яких початок вяже ся з історією Николая I. Текст книжки одначе не відповідає привабливому зверхньому вигляду: він зладжений сухо в офіційно-патріотичнім тоні.

Книжка починаєть ся коротким вступом, що має титул „Императоръ Николай Павловичъ и его политическая идея“. Тут анонімний автор коротко характеризує „заслуги“ Николая для Росії взагалі та спеціально підносить його „політичну ідею“, яку він цілою силою своєї енергії постановив перевести, щоби „исконн русскій“ край зросійщити і виперти

з него польський вплив. Николай стремів до того всіми дорогами, але найбільше дорогою просвіти і науки і сему то власне моменту в „ідеї“ імператора київський університет завдячує своє існуванє. Самий текст поділений на дві глави: перша глава описує: Київ за Николая I. Тут подана коротко історія Київа і „юго-западного края“ перед Николаєм: упадок міста за Катерини (сама-ж вона писала про него, що у Київі бачить тільки форти і передмістя, самого міста дошукати ся не може), дальше підносить ся спольщенє Київщини за Павла і за Олександра I, що мав енергічного помічника в особі Адама Чарторийського. Николай I зачав зараз з перших лїт свого панованя випирати польоїзацію, каже автор, і вчисляє способи, якими він до того стремів. І так: заборонє польських мундурів, причисленє до селянського або міщанського стану польського шляхоцького пролетаряту, через що число польської шляхти зменшило ся на 64000; відібране у Київа маґдебурського права (!), внесене литовського статута; замкненє бердичівського шляхоцького банка, а натомість вітворенє у Київі купецького банка, який вже був в Одесї; обмеженє права католикам займати уряди судові і заборона сповняти адміністраційні функції; вкінци замкненє польських шкіл, заснованих Чацким на Поділю, Волині і в Київщинї, як також і женських шкіл при монастирях; на місце замкнених шкіл, пише автор, правительство до 1832 р. не могло нічого зробити, аж коли в 1832 утворено з губерній: Чернигівської, Київської, Волинської і Подільської київський учебний округ, тоді вже справа пішла ліпше: вітворювано мужескі гімназії, а на місце замкнених женських монастирських шкіл — інститути для дворянських дівчат; у Київі заложено було ще інститут для сиріт гр. Левашової. В тій же главї книжки автор говорить ще про заслуги Николая коло консервованя історичних памяток Київа (відкопанє Золотих воріт, відбудованє Десятинної церкви, реставрація фресків Софійського собора*), заснованє археографічної комісії і т. и.), як також і його заслуги для вигоди і окраси міста (міст на Дніпрі й ин.).

Змістом II глави є історія заснованя і розвою київського університета. В першій відділі тої глави автор дає погляд на стан просвіти в тім часі в сім краю; в другій говорить про сам акт заснованя університета, що припадає на 1833 р., в третій про перші наукові сили університета. Згадує тут про першого ректора і професора „русской словесности“ Максимовича, Циха, проф. історії Костомарова, що „через

*) Тут наведений погляд на справу реставрації митр. Філарета, який він висловив Николаю: що відновленє фресків буде заохотою для старовірів в їх „млеученях“, бо деякі сьвяті на фресках мали зложені руки по старобрядному: двоперстне.

арешт і засланє мусів перервати свій курс^а, і иньших; піднесено тут заслуги першого попечителя Брадке. Ширше згадує автор по початки юридичного і медичного факультета. В особнім відділі говорить він, та на жаль за коротко, про заснуванє при університеті в 1851 р. „Комісії для описанія кїевского учебнаго округа“. В остатнім відділі сказано про фонди університета і про будову нового будинку.

Як бачимо, автор порушує багато інтересних тем, і міг би про них багато сказати, маючи приступ до всіх університетських актів, та на жаль його офіціозний напрям посушив сі теми, і сей офіціально-патріотичний несмачний тон псує вражінє і знеохочує читача. *М. П-а.*

Л. Струнина — Первья воскресныя школы въ Кіевѣ (К. Старина 1898, V, ст. 287—307).

Для піднесеня просьвіти серед низших верств причиняють ся побіч иньших способів в високій мірі недільні школи. Такі школи з конфесійним характером повстали за реформаціі; з сьвітським напрямом повстали такі школи в Англії доперва в XVIII в. Від того часу недільні школи вирости до немалої цифри; в р. 1890 було на цілім сьвітї коло міліона недільних шкіл. В Росії є їх 1500. Перші недільні школи в Росії повстали в Кієві в році 1859. Щоб підготовити низші верстви до реформ, які невдовзі настали, треба було дати тим упослідженим спосіб до просьвіти, науки. Повстала отже серед гуртку тамущих інтелігентів гадка завести недільні школи. Під проводом куратора Н. Пирогова і професора Павлова удалось побороти всі перепони і 11 жовтня 1859 була відкрита перша недільна школа. Численна фреквенція (149 слухачів), була доказом, що школа така є конечною. Учителями в першій недільній школі в Кієві були студенти університету. На взір першої школи повставали щораз нові недільні школи в ріжних частях Кієва, і то осібно для жінок, а осібно для мушій. В школах для жінок учили звичайно учительки з якого небудь пансіону. Треба було поборювати пересуди і заскорувлі погляди на становище жінок, щоб і їх приєднати для тих шкіл.

Школи такі піддержувано головно добровільними датками, які завдяки впливам тодішнього генерал-губернатора кн. Васильчикова зростали до поважних сум. Для збільшеня фонду студенти давали концерти і представленя і призначували доходи з них на удержанє недільних шкіл. Головно треба було книжок і приборів до науки.

Найбільшій процент учеників становив український елемент (90%), решта припадала на иньші народности. Найбільше по стану було дітей селянських, а найшпільнійше учащали люде в віці 7—15 літ; що старші, тим меньше їх було.

Слухачі в недільних школах були поділені на висшій і низшій ступень відповідно до вправи в письмі. Низшій ступень ділився на два відділи: одні не вміли ані читати ані писати, другі розбирали букви. Крім письма учили також релігії і дещо з арифметики: основи чотирох ділань цілими числами, а далі дробами примінюючи науку арифметики до практичних вимогів. Письма учили або аналітичною метою зі слів до букв, або синтетичною в букв до слів. Учителі сходилися часто на конференції, щоб обговорити справи школи. Головно інтересувало їх придбання бібліотеки для своїх слухачів. В бібліотеці нагромаджувались книжки різного змісту; були там деякі книжки українських письменників: Шевченка, Квітки, Марка Вовчка. Для одноцільности в науці видали учителі хрестоматію для недільних шкіл.

На вір кнївських недільних шкіл повставали такі школи в різних місцевостях Росії. Але доля не пощастила тим школам. Задля непорозуміння правительства з петербурською недільною школою, позамикано 1862 р. всі школи того рода, але на короткий час, бо знов скоро позволено отворити їх.

Школи недільні інтересні не задля оригінальної їх зверньої форми (наука відбуває ся лиш в неділі і свята, а до школи ходять люде старші, що відвикли від духової праці), але задля внутрішньої вартости. Вони були виразом змагань цілої суспільности і її бажанєм, а свобідна без формальностей і рутини наука давала запоруку на добрі результати. Ті, для котрих сї школи були заведені, відплачувались своїм учителям пильністю і запалом до науки.

Недільні школи усунули безосновні гадки, що наука і жите не можуть іти в парі і показали, що здобутки науки примінені до потреб жита приносять правдивий хосен.

М. Кр.

Cyryl Studziński — *Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza*, Краків, 1896, стор. 46 (Відбитка з XXVII т. *Rozprawy wydziału filologicznego Akademii Umiejętności*).

— *Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego*, Краків, 1897, стор. 51 (відбитка з XXVI т. *Rozprawy Wyd. filolog. Akad. Um.*).

Думки і пісні Амврозія Метлинського. Видав Др. Кирило Студинський, Львів, 1897, стор. 99 (відбитка з часоп. „Руслан“).

В критиці, так як в літературі і штуках взагалі, змінюють ся напрями: найновішим напрямом у нас є дошукувати ся генези творів. Розважно і умірковано поводити ся при сьому такі історики літератур,

як Шипін і Спасович, Дашкевич, Порфірєв, або наші автори поодиноких критично-естетичних розвідок, як Волод. Коцовський, Іван Франко й інші, а в пересаду понадали Петров таї кілька молодших наших критиків. Дуже добрий розбір „Перебенді“, зладжений д-ром Франком, послужив початком і взором для наших молодих авторів до подібних розвідок. І так згадана невеличка студія Франка стала епохальною в нашій критиці, але автор її не винен, що його послідувачі попадають иноді в пересаду.

Др. К. Студинський заняв ся поетичними творами М. Шашкевича і Амвр. Метлинського і виказав, як ті оба поети написали майже всі свої твори під впливом чужих письменників.

М. Шашкевич виступає саме тоді, як ідея народности під впливом воєн Наполеона вже була розбуджена, а між Словянами зароджена ідея панславїзму. Він був першим у Галичині, що зрозумів ідею народности і з повною свідомостию був для неї діяльний в слові і письмі. А що знаменним виразом народности є чиста народня мова, перехована так добре в устній словесности, то-ж М. Шашкевич звернув ся з цілим жаром до неї. Др. Студинський гадає далі, що велике значінє для творчости Шашк. мали писаня Зорїяна Ходаковского, Ляха Ширми, кн. Цертелева, М. Максимовича, В. Залеского, хоч на мою думку певно можна би доказати, що Вук Караджич і Челяковський більше вплинули на Шашкевича, ніж прим. такий Лях Ширма, якого маловажної розвідки М. Шашкевич відай навіть не читав, та й сам автор не з'умів виказати впливу його на Шашкевича, хоч і обіцяв на стор. 8 своєї студії. Бо пісня, що її наводить на стор. 18, випечатана вперве Ширмою р. 1818 містить в собі пещені еротичні вирази, повсюди уживані в наших народніх піснях і добре знаві М. Шашкевича. По за тим схожости між сею піснею і поезією М. Шашкевича „Туга за милою“ нема ніякої.

Опісля цитатами винятими з творів Шашкевича та народніх пісень або творів чеських, польських, сербських і німецьких доказує автор, під якими впливами писав Маркіян свої поезії. Сюди належить Погоня, Думка, Туга за милою, Нещасний, навіть (!) Підлисе, Над Бугом, Веснівка, а з огляду на форму ще Роспука і Лиха доля.

Немалий вплив на Шашкевича мали польські поети української школи і поезії Амвровія Метлинського. Під їх впливом мав Маркіян перемінити ся з галицько-руського, отже місцевого патріота на патріота з ширшою основою, українсько-руського. Тепер співає він про духову, цивілізаційну і народню єдність Галичини і України, апотеозує Україну з її піснями, бандуристами, козацтвом і оспівує давні битви злучених військ галицьких і кнївських князів.

Правда, що на формі деяких поезій Маркіянових відбив ся вплив польських поетів, але згаданим патріотом хиба не став він під їх мо-

ральним впливом, а під впливом творів Українців, Котляревського, Максимовича, таї силою реакції до польських революційних змагань в Галичині, що в них втягано руських семінаристів і молодих Русинів зі світської інтелігенції.

Вплив польських поетів і Метлинського мав відбитися на „Думці“ (Побратимови), і „Болеславі Кривоустім під Галичем в р. 1139“. Найціннішим місцем сеї частини праці доктора Студинського є того, де він доказує, що М. Шашкевич з поважних історичних праць черпав відомости до своїх поетичних творів. І так з Длугоша вичитав він згадку про 47 побід Болеслава Кривоустого і його побите в „сорок осьмій кривавій справі“, про яку читаємо у Маркіяна. Др. Ів. Франко щасливо замітив, що одна польська революційна пісня мала великий вплив на формальний бік Х думи „Болеслав Кривоустий“.*)

Годить ся тут згадати, що автор, мов би доповняючи свою студию, згадав в „Руслані“ в р. 1897 чч. 51—52 про схожість Шевченкового „Перебенді“ з „Думкою“ Шашкевича. Схожість тотя дуже очевидна і доказує знайомість Маркіяна з тими 8 творами Шевченка, що появили ся в петербурьськїм Кобзарі 1840 р.

В третій частині студії виказано вплив „Дочки Слави“ Коляра на Маркіянову „Згадку“. Переведене щасливе.

В другій своїй студії „Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego“ обговорює Др. Студинський ширше, ніж в першій, заслугу польсько-української школи для розвою українського письменства і величанє минувшости України, яке стрічаємо у російських поетів: Рилєва, Кольцова, Маркевича і в повістях та поезиях Гребінки. Той літературний напрям, що проявив ся так у згадавнх польських й російських поетів, а по части у Гребінки, виступає виразно вперве в поезиях Амвр. Метлинського. В них осьпівують ся українські могили і степи, українська минувшість, величає ся козацтво, виводять ся постати бандуристів, поет виступає проти зрадників вітчизни. Але поет, що боліє над Україною і плаче за її славою, не лютує на російських царів, що стали виновниками її недолі, а звиває Українців до вірної служби цареві і до нищення ворогів російського царства. Та недостроєна струна в поезії Метлинського відозвала ся певно під впливом творів Пушкіна і Жуковського**). Завдяки їх впливови виступає він проти ворогів російського царства і тому до Поляків звертає ся з неохотою, а подекуди з ненавистію („До Вас“, „Рідна мова“). В стихах „Гуляка“,

*) Панщина і її скасованє в р. 1848. Львів 1898, стор. 127 нотга.

**) Борше під непосреднім впливом державного російського патріотизму, в українській інтелігенції досить сильного. Ред.

„Підземна церква“, „Рідна мова“ згадує про кроваві і сумні війни України з Польщею в XVIII віці.

Російські поети мали вплив не тільки на провідні ідеї, але й на концепцію деяких поезій Метлинського. Під кінець першої частини своєї студії виказав автор сей вплив.

В другій частині виказано вплив народніх пісень на творчість Метлинського. До мови свого народу і до його пісні мав він все великий піетизм. Смуток, який пробиває ся в поезіях Метлинського, є певно відгомонам української народньої поезії.

Третя частина праці викazuje вплив польсько-української школи на нашого поета. Автор звертає тут увагу головню на споріднене деяких поезій Метлинського з польськими творами, але також і на визначні ріжниці в поглядах на будучність козацтва.

В четвертій частині виказав автор вплив німецьких романтиків: Кернера, Маттісона, Улянда, А. Гріна, Елєншлегера на нашого поета. Він то перекладав на українську мову їх твори та йде за їх взірцями.

Під кінець студії подав Др. Студинський оттаку характеристику музи Метлинського: „Рами, серед яких обертає ся поет, невеликі. Се сьпівак могил і курганів. На них вказує поет і хоче будити у свого народа любов до України і її минувшини. Як не широкі рами поезії Метлинського, так не велика його інвенція. Мотиви найліпших його поезій взяті в російської, чеської, польської або німецької літератури. Але Метлинський умів тим мотивам надати оригінальну форму, оригінальний кольорит, через що ті його твори будуть все займати визначне місце в українськїм письменстві. Піднести треба також гарну мову, в якій зложені ті поезії. Метлинському треба признати в українській літературі місце першого поета романтика, що вплинув не лише на літературний напрям в відроджующім ся письменстві в Галичині, але також в поезіях Шевченка“.

З самого початку зазначено, що виказувати генезу творів поодиноких поетів є знаменем сучасного напрямку літературної критики і то знаменем пожаданим, наколи автор держить ся міри. В працях дра Студинського видна начитаність, але разом і надто велике змаганє, дошукувати ся впливу чужих письменників на наших поетів. Нераз (як прим. в поезії Підлисе) вистарчає йому кілька слівець або зворотів тождних або подібних, щоби вже доглянути ся впливу.

„Nur nicht über die Schnur hauen!“ повтаряв бувало своїм студентам покійний проф. Омелян Огоновський, спиняючи за далекі і сьмілі загопи молоденьких критиків в їх працях і диспутах семинарийних про генези поетичних творів. Наведу також золоті слова Д-ра Ів. Франка з перед-

мови в збірнику творів: „Мій Ізмарагд“*): „Не показую при поодиноких віршах жерел, звідки їх узято... Обік оригінального є тут чимало й такого, де на чужу основу я накладав свої власні увори. А відки взято сю основу і кого і де „наслідувано“, се лишаю цікавості тих критиків сего і будущего віку, котрі не будуть мати і вміти що кращого робити, як віднаходити „жерела“, з яких котрий поет черпав своє вітхнене. Гай, гай! Ті жерела, сотки, тисячі літ отворені і доступні кождому і здоровому оку й шукати їх не далеко“.

Не знаю також, яким дивним чином утерло ся називати Метлинського нашим першим поетом-романтиком, предтечою Шевченка. Муза Тараса творила рівночасно і незалежно від Метлинського вже від р. 1838, а перші твори Метл. вийшли доперва 1839 року і зовсім не знаємо, чи вони були навіть звісні Шевченкови до виходу його перших поезій в р. 1840. Таким самим правом, що Метлинського, могли-б ми й Шевченка назвати нашим першим романтиком.

Обі праці д-ра К. Студинського, хоч написані не нашою мовою, становлять цінну вкладку в нашу літературну критику, бо визначають ся великою сумлінністю і докладністю. Про одно просити треба автора, щоби руських імен власних не польонізував, а лише транскрибував їх латинськими буквами в працях, писаних по польськи.

Виданєм думок і пісень Метлинського і його „заміток“ про українську руську мову вчинив нам Др. Студинський немалу прислугу, бо його твори, з виймкою уміщених по шкільних підручниках, не були доступні майже нікому. Про сю працю Д-ра Ст. була вже ширша згадка в наших Записках, як обговорювано наукові статі „Руслана“ з р. 1897 тож тут звертає ся лише увагу на сей передрук з „Руслана“.

О. Макарушка.

Памяти М. А. Максимовича (Кіевская Старина 1898, XI с. 218—308).

Десятого падолиста 1898 року минуло 25 літ від смерти одного в визначнійших Українців Михайла Максимовича. Редакція К. Старини присвятила його памяти кілька уваг від себе, та подала недруковані ще його статі: „Споръ о вѣщемъ Боянѣ“, „Воспоминаніе о Тимковскихъ“ і кільканайцять листів писаних до різних високопоставлених осіб.

В переднім слові поясняє Редакція, чому не містить оцінки діяльності так заслуженого чоловіка на поли науки і літератури. По

*) Мій Ізмарагд, поезії Івана Франка Львів, 1898, стор. VI—VII.

перше в сій справі нераз забирали вже слово учені — в році смерти його, потім Пипін в своїй „Істор. Рус. Етногр.“ оцінив також досить об'єктивно і безпристрастно діяльність Максимовича. Але найголовнішою причиною, чому не можна ще видати категоричного суду про діяльність сего чоловіка, се брак матеріялів.

Як сказано, подала Ред. неопубліковану розвідку Максимовича „Споръ о вѣщехъ Боянѣ“. Звістно як багато труду і часу присвятив він пісні „Слово о полку Ігоревім“. Ним займав ся він бувши професором в Москві і Київі, переложив його на язык російський і український, висше згадану розвідку написав він ще в р. 1856 і післав в редакцію „Русского Вѣстника“, але з незнаних причин розвідка ся не була напечатана і по смерті автора знайшла ся між його паперами.

В першій частині своєї розвідки збиває автор здогад перших видавців „Слова о полку Ігоревімъ“, мов би то віщий Боян жив в до-християнській добі. Причина такого здогаду була та, що вони не зрозуміли добре слів пісні „Помняшеть бо рѣчь прѣвыхъ временъ усобицѣ“ і т. д. Сам автор доходить до виводу, що віщий Боян жив між роками 1080 і 1115, був отже сучасником Нестора. В другій частині своєї розвідки автор полемізує з Дубенским, що по словам автора „своимъ анализомъ не прояснилъ ни одного мѣста въ Пѣсни, относящагося къ Бояну; напротивъ, онъ еще болѣе затемнилъ многія мѣста, напраснымъ извѣтиемъ словесъ и толкованіемъ ихъ по своему обыкновенію, надрое и натрое“.

Друга стаття Максимовича „Воспоминаніе о Тимковскихъ“ була написана в р. 1854. Призначена була для Шевирьова, що в столітній ювілей московського університета мав видати біографічний словар професорів і визначніших студентів того університета, а що словар сей ніколи не побачив денного сьвітла, то й згадана стаття лишила ся між паперами автора. „Воспоминаніе“ се містить в собі досить докладні біографії пяти братів Тимковських, предків автора.

Листи Максимовича писані між роками 1833—1850. Перший ряд сих листів — до р. 1840 дає нам багато біографічного матеріялу в тім періоді, коли він був ректором і професором київського університета. Тут бачимо його заінтересованим своєю ролею ректора і професора на новій для нього кафедрі руської словесности, як також науковими питаннями, що були для нього головним предметом занять. Другий ряд листів — від р. 1840 малює його чоловіком збідженим і схорованим, що просить „пособій“ то прийнята його в яку небудь службу. Сі прохання Максимовича були наслідком його прикрих матеріяльних відносин. Він сам дуже часто говорив в своїх листах ось як: „богатство не мой удѣлъ и я долженъ признаться, что и бѣдность мнѣ наскутила“. В відділі

„Документи, извѣстія и замѣтки“ того-ж тому подала Ред. недруковані (а деякі й друковані) ще вірші М. Максимовича писані українською мовою, числом 13, і ще оден лист його. . . . С. Гм.

Записки императорскаго новороссійскаго университета, Том LXX, під ред. проф. А. Кочубинського, Одеса, 1896, ст. 468.

В офіційній частині сього тому „Записок“ находимо дві статі про часи Катерини II; перша статя — проф. Перетятковича: „О значені царствованія императрицы Екатерины II въ русской исторіи“, судячи по титулу, повинна-б говорити і про відносини України в тих часах, а тимчасом ми сего нічогосінько не бачимо.

Друга статя проф. Мочульського „Просвѣщеніе на югѣ Россіи въ связи съ общими мѣрами по образованію въ царствованіе императрицы Екатерины II“, як бачимо, спеціально присвячена Україні. Автор говорить з як найбільшим пієтизмом про заходи Катерини II що до просвіти в цілій Російській державі взагалі, а спеціально що до просвіти на Україні; але читач по прочитаню її приходить до переконання, що так не було — вже чим як чим, але просвітою, школами на Україні не займалась Катерина.

Проф. Мочульський займає ся насамперед стараннями Катерини коло утворюваня нових висших наукових інституцій на Україні, себ то духовних академій і університетів. Але щож покаже ся? Удалось її заложити лишень в Полтаві духовну семінарію і більш нічого. Але коли вона хотіла утворити університет в Катеринославі, то діло розбило ся на браку енергії у Потьомкіна, котрому вона ту справу поручила. Хтось сказав би, що тут Потьомкін завинив, але-ж мусимо признати, що Катерина мала силу виповнити свій замір і не допустити до того, щоб з сего діла вийшла комедія. Автор на усправедливлене Потьомкіна говорить, що причиною не доведеня проєкту до кінця була „чрезмѣрная послѣдшность, съ какой взялся онъ за это дѣло“.

Що до стараня Катерини про народні школи, виходить також щось подібне. Проф. Мочульський говорить, що Катерина рівнож за ціль свого життя поставила ширене народньої просвіти через школи. На ділі виходить воно зовсім инакше. На Україні в другій половині XVIII в. було до тисячи шкіл, але козацьких, иньших не було, а як були, то в дуже малім числі. А вразом знаємо, що при кінці XVIII в. себ то за часів Катерини II підупали ті школи, а вкінці і сліду по них не остало.

Ще д. автор згадує про друкарні, які за панованя Катерини II повстали на Україні, а в котрих видрукувало ся щось по дві, чи по три книги церковні, і на тім кінець.

В закінченю каже автор ось що: „Зсумувавши все сказане про освіту на Україні за часів імп. Катерини II, ми бачимо, що для освіти нашого края за її часів зроблено, про око, не дуже багато. Але се розмірно невелике показалось для нашого края звичайно цінним і многозначним“. От і тільки. *М. Гл.*

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, Вып. XXIII, Тифлисъ 1897, сторін XV+305+IV+356+48.

Сей грубий том складаєть ся з трох відділів. Перший відділ містить в собі досить широку монографію д. Апостолова „Географическій очеркъ Кубанской области“; другий складаєть ся з восьми географічно-етнографічних статей ріжних авторів, а третій містить казки гірських Татар.

Серед географічних монографій України-Руси праця д. Апостолова займе не останнє місце. Користуючись з досить багатого материялу (всіх друкованих праць, що складають літературу про Кубанщину, заведено автором у покажчик 54; окрім друкованих праць, автор мав материяли останньої переписи). Автор поставив свою задачу досить широко; він переходить широко географію Кубанщини (гл. I), орографію (II—III гл.), гидрографію (гл. IV), климат (V гл.), ґрунт, фльору і фавну (гл. VI), людність (етнографічні складові частини) (гл. VII—VIII), промисли і економічний стан (гл. IX) і административний устрій (гл. X). Монографія д. Апостолова вийшла і окремою книжкою.

В другім виділі подано шість розвідок про поодинокі села Ставропольскої губернії і дві статі иньшого змісту: „Менониты и ихъ колоніи на Кавказѣ“ і „Темрюкское рыболовство“; як бачимо й сі статі належать до територій по части чи в цілости залюднених Українцями. *С. Е.*

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898. Ab erecta sede episcopali anno 78, Пряшів, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, Унгвар, 1896.

Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone auf Grund der vom königl. ung. statist. Landes-Bureau veröffentlichten Ergebnisse der Volkszählung vom Jahre 1890 berechnet von Eduard Leipen, Magistrats-Official, Відень, 1896.

Число угорських Русинів доси невідомо докладно. Причиною того є з одного боку сторонничість малярського уряду, що бажаючи число своїх земляків як найсильніше збільшити, зменшає тим самим при конскрипції число людности інших націй, з другого боку не зовсім докладні консисторські записки, що подають число не самих Русинів, але всіх греко-католиків, через що обидва ті поняття вводять в замішане. Коли однак приходиться вибирати між записками урядовими і консисторськими, то останнім скорше можна завірити; з уваги на те, що всі Русини в Угорщині є греко-католики, та що в кожній парохії подана мова, якою послуговують ся вірники, можна прийти бодай в приближеню до вірного виводу про їх число, при чім різниця недокладности хитала би ся що найбільше між цифрами 10 до 20 тисяч. Різниця-ж та все не буде так велика, як між урядовими і консисторськими датоми.

Щоби показати, як незгідні дати подавано що до числа Русинів в Угорщині, наведу кілька з них. Чернії в „Etnographie der oesterreichischen Monarchie, 1857“ начислив Русинів — ідучи за Чапловичем — 358.913. Петерман в „Geograph. Mittheilungen, 24 B. 1878“ начислив їх 460.000; в тім самім році Головацький начислив в „Нар. пѣсни Гал. и Угор. Руси, III, 6, 2“. Русинів 476.560; урядова перепись переведена в 1880 начислила їх 342.351; Брахелі в „Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie, 1881“, подає число Русинів на 460.000. Угорські Русини (Терлецький, Дулишкевич) підносили число своїх земляків ще в 70-х роках на 500 або й більше тисяч; теперішні інтелігентні Угорські Русини подають се число також на 500.000. З того видно, яка там запутанина в статистиці.

Що число Русинів релятивно не збільшає ся, але все зменшає ся, на те наведу хоч би такий доказ: Шематизм Мукачівської епархії в 1893 р. подає на ст. 195 таку табелю: *Usus linguarum in exercitio cultus divini*.

Ruthenicae solius in parochiis	289
Hungaricae solius in parochiis	37
Hungaricae cum Ruthenica in parochiis	61
Hungaricae cum Ruthenica et Valachica in parochiis	1
разом	388.

Тота сама табеля в р. 1896 представляє ся так:

(Ст. 203). Ruthenica adhibetur in parochiis	283 (шість меньше)
Ruthen. et Hungarica	63 (два більше)
Hungarica	40 (три більше)
Ruthenica et Valachica	1 (один більше)
Ruthenica, Hungarica et Valachica in parochiis	1 (так само)
разом	388.

З того видно наглядно, що протягом трьох років стратила руська людність шість парохій в одній епархії; з того припала одна парохія на (половину) Румунам, три Мадарам в цілости, дві Мадарам на половину з Русинами. На скільки цікавіше було-б таке віставленє за цілий сей вік або бодай за час від 1848 року, від першої малярської конституції. Тоді тільки змогли би ми пізнати, звідки пішли Мадяри греко-католики в сторонах, що граничать з Русинами. Тоді переконали би ся ми, що за останніх 50 літ стратили ми найменше 100 парохій в користь ивнших націй, числячи як повисше по дві парохії в рік на страту, а не зважаючи на другу епархію! На жаль не можу я всього того виказати докладно тепер з причини, що нестает мені відповідних джерел; сподію ся одначе зробити те в недовгім часі.

Хоч умови, серед яких приходить ся жити Угорським Русинам, так некористні, то всеж таки до цілковитої їх погуби, як сього бажать собі малярські шовіністи, прийти не може. Доказ на се маємо в віставленю дат, оголошених урядом, на підставі конскрипцій з р. 1880 і 1890. Всіх Русинів числено:

Комітат	1880 р.	1890 р.
Абауй-Торна	543	—
Бач-Бодрог	7.294	9.112
Берег	74.021	94.650
Бігар	466	—
Боршод	455	350
Земплин	30.164	34.610
Мараморош	106.221	147.474
Саболч	1.698	—
Сатмар	969	1.332
Спіш	16.158	17.930
Угоча	29.976	33.348
Унг	41.871	53.302
Шарош	30.939	38.175

Всього руської людности було проте:

1880 р.: 342.381 1890 р.: 430.282.

За 10 літ виносить проте приріст людности 87.902, що становить все дуже поважне число. При сьому замітна річ, що коли в комітатах з малою руською людністю Русини денационалізують ся так скоро, що по десятих літах нема їх зовсім аж в трьох комітатах (Абауй-Торна, Бігар і Саболч), то в комітатах з компактним руським населенем вони ростуть скоро (Унг виказує 12.000 приросту, Берег 20.000), а оден комітат, Мараморош, виказує навіть величезний приріст, бо 40.000 душ, отже майже третина усього руського населеня того комітату! Дуже сла-

бий приріст виказують: Уґоча, де Русини мадяризують ся, і Земплин, та Спіш, де вони в часті мадяризують ся, в часті словачать ся. Останнє дотикає також Шарошу, хоч не в такій мірі, як З. і Сл. З того видно, що ми можемо найбільше числити лиш на три головні комітати: Мараморош, Берег, Унг; Земплин, Уґоча, Шарош і Спіш будуть лише поволи денационалізувати ся, иньші-ж комітати бути може що вже в часі найближшої конскрипції, 1900, не викажуть руської людности. Виймок буде становити хіба Бач-Бодроґ, де позиція Русинів досить добра, хоч їх там і мало.

Перейду тепер до подробиць в брошурах, яких наголовки наведені више.

Оба шематизми зроблені на одно копито; на початку подана в них коротенька історія епархій, а дальше йдуть інформаційні відомости про церковну організацію, уряди і т. д. В шематизмі праш. епархії подає ся при тім в кожній парохії спис духовних, що в ній справували свої функції, і історичні відомости, коли такі є; в шематизмі-ж мукач. епархії того всього нема. Для показу, які історичні нотки пороблено там, наведу дещо. На ст. 174 при парохії Ярембіна говорить ся: *Parochiae: Jarembinaensis, Szepes-Jakabfalvaensis, Kamjonkaensis, Littmanovaensis et Szulinensis, item Parochiae Jarembinaensis olim Filialis Krempach, nunc jam Mater, inde a temporibus Sigismundi Imperatoris et Regis, qui Arcem Lubló, una cum 16. Oppid. Scepusii et praerecensitis Appertinentiis Vladislao Poloniae Regi, 37. Millibus Sexagenarum latorum Grossorum, seu 88.000 hungaricalibus florenis impignoraverat, usque tempora Divae Mariae Theresiae, sub qua pignus isthoc relutum fuit, parebant spirituali Jurisdictioni Gr. Cath. Ordinariatus Przemislensis; anno autem 1782 reincorporata sunt Dioecesi Munkácsiensi, effectuatua denique huius dismembratione, reciderunt ad Dioecesim Eperjesiensem.*

Ст. 217. *Szukó.... Ecclesia murata ad S. Nicolaum Episc.; an. 1660. iam exstitit. Habet unum Antimension ab Antonio Vinnicki Eppe Przemyslensi consecratum...*

Ст. 184. *Sumjác. Quidam eruditi Sumjácenses et alios slavos in convalle Granensi degentes ad antiquissimos Comitatus Gömör incolae, quibus lux evangelii jam ante Hungarorum adventum affulsit, referendos existimant...*

Ст. 178. *Littmanova... Ecclesia murata ad S. Michaellem Archangel. Vigore indultus Eppe Przemyslensis Athanasii Szeptycki dedto 6. Maii 1777. sumptibus Patronatus Exc. Cam. Reg. Hung. 1778. erecta et benedicta...*

Ст. 213. *Habura. Origo pagi Habura ponitur ad saeculum XIII; primi incolae erant Rutheni, qui immensas sylvas devastantes, agri-*

culturae se dedicabant. Initio pagus situs erat in valle a hodierno pago versus occidentem jacente, ubi in colliculo Dubrovka stetit etiam antiquissima Ecclesia lignea. Secunda Ecclesia stabat fere in eodem loco, ubi hodie. Pagus hic antea fuit multo major, habebat 300 colonos, quorum multi emigrarunt partim ad pagum Orechova (in comit. Ungh), partim ad partes inferiores Hungariae.

В дієцезії існують такі інституції, крім духовної семінарії: 1) Institutum Dioecesanum pro juventute gymnasiali. Удержує ся тут 58 студентів. 2) Institutum Praeparandiae pro futuris Cantoribus et Docentibus; 3) Schola sex classium elementarium conjuncta cum Instituto Praeparandiae; 4) Дієцезальна бібліотека, заложена 1820 р. дотована 1826 р. і затверджена 1830 р. Всіх парохій має дієцезія 188, філіялок 1388. Церкви збудовані у всіх парохіях і в 131 філіялці. Дієцезія розтягає ся на шість комітатів з залюдненєм:

	Віроісповідання гр. катол.	рим. кат.	гр. схід.	августинського	гельвецького	жидівського
Абауй-Торна . . .	20.618	91.955	82	6.808	36.743	13.747
Боршод	16 667	462.059	2.338	37.311	138.987	122 257
Спіш і Гемер . . .	32.957	144 220	—	52 196	2.718	9.643
Шарош	60.815	88.307	4	11.773	567	12.576
Земплин	38.197	33.206	—	5.200	178	7.586
разом . . .	169.254	819.787	2.424	113.238	179 193	165.809

Всіх греко-католиків є проте 169.254. З того припадає на:

»	»	руської мови	130.541 в 154 парохіях
»	»	малярськ. мови	4.396 в 4 »
»	»	мад. і руськ. мови	29.395 в 28 »
»	»	мад. руськ. і нім. мови	4.922 в 2 »

Замітити належить, що мова Русинів вже в часті Земплина, а дальше в Шароші, Гемері, Абауй, Боршоді значно пословачена. Проте однак ані консисторія, ані уряд не зачисляє тих Русинів до Словаків. В ком. Шароші було нпр. 1880 р. на підставі урядових дат всєї людности 168.021. З того припадало на:

Німців	371
Словаків	129.475
Русинів	38.175

В шематизмі маємо число греко-католиків в Шароши 60.815 на 174.042 всієї людности. Значний приріст не треба собі проте поясняти самими Русинами — про яких мова виключно в 1880 р. — але й иньшими греко-католиками.

Нід зарядом праш. консисторії стоять також народні школи в 23 шкільних округах з поважним числом школярів 25.394. Колиб ся школа була справді народною, а не малярською, то нинішні відносини угорських Русивів були-б далеко не такі, як є в самій річи.

Перейду тепер до шематизму мукачівської єпархії. Крім духовної семинарії в Унгварі стоять тут під консисторською власттю ще от які інституції:

1) Єпархіяльна бібліотека. 2) Учительська семинарія (institutum praeparandiae) і народна школа (schola sex classium elem.); в обидвох школах було учеників 182; з того 91 в семинарії і 91 в народній школі; 3) Інститут для хлопців (Orphanotrophium Dioecesanum pro Orphanis Pueris Dioecesis huius Sacerdotum) і 4) Інститут для дівчат (Institutum Dioec. pro orphanis puellis Dioec. Munk. Sacerdotum cum scholis puellaribus). Всіх дівчат вчить ся в тій школі 183; з того 76 греко-католицького, а 107 иньших віроісповідань. 5) Alumneum pro juventute gymnasiali Sacerdotum Dioecesanorum; 6) Alumneum pro juventute Praeparandiae Cantorum et Docentium. В останнім було в шкільнім 1896 році 140 хлопців; з того часть не платила нічого за удержанє, часть платила, але не багато.

Що до залюдненя мукачівської єпархії, то воно представляє ся так:

Комітат	Гр. кат.	Рим. кат.	Гр. сч.	Август. вір.	Гельвет. вір.	Жидів. вір.
Берег	90.268	15.901	37	657	44.137	23.107
Мараморош . . .	132.783	14.059	3	158	7.586	30.496
Саболч	54.999	65.263	157	15.963	200.019	26.155
Сатмар	17.532	15.146	2	4.385	58.971	9.686
Уюча	34.585	3.559	3	611	15.830	7.433
Унг	76.392	26.670	8	780	17.386	15.487
Земплин	61.518	71.077	13	4.419	52.986	22.462
разом . . .	468.077	211.675	223	26.973	396.915	134.826

Всіх греко-католиків є проте в мукач. епархії 468.077,			
з того	”	”	руської мови 345.001 в 284 парохіях
	”	”	руськ. і маляр. мови 68.485 в 63 ”
	”	”	малярської ” 52.639 в 39 ”
	”	”	румун. і руської ” 1.245 в 1 ”
	”	”	рум. мад. русь. ” 707 в 1 ”

Всіх греко-католиків руської мови в обох епархіях є проте 345.001 + 130.541 = 475.542. Число се більше від урядового о 45.259. Коли додамо до нього ще Русинів з Бачки і Сриму в сумі 12.933 (по урядовим виказам) та 414 Русинів з Семигороду, то одержимо число Русинів в Угорщині 488.889; руська мова сього числа сконстатована на підставі шематизмів. Маємо одначе в Угорщині ще Русинів в місцевостях, де вони вже перемішані з Мадярами, що колись говорили також по руськи. Число душ греко-кат. в таких мішаних селах виносить в пряс. епархії 29.395, в мукач. 68.485, разом 97.880. (Інших мішаних місцевостей не беру в рахубу). Коли з того числа возьемо менше як третину в користь Русинів, для заокруглення 30.000, то отримаємо суму 518.889 руських душ. Ми знаємо одначе, що Русини є ще й інших віроісповідань, не лише греко-католицького. Доказом на те най послужать понизші дати. Всіх греко-католиків в Берегу було 1896 р. 90.268, в Марамороши 132.783. Малярський уряд начислив одначе ще в 1890 р. в тих двох комітатах Русинів: в першім 94.650, в другім 147.474. Надвишка Русинів над греко-католиками виносить проте показну суму 19.073! Коли її додамо до попередньої, то отримаємо число всіх Русинів в Угорщині (що найменше) 537.962, понад 100.000 більше від числа подаваного урядом.

В повнєшій числі подаю я всіх Русинів, що називають себе ними самі, що називають їх ними всі дотеперішні статистики. Деякі учені (Broch, Pastrnek) зачисляють одначе Русинів, що говорять пословаченим диялектом, якого взірці подав я в XXII т. Записок в статі „Руські оселі в Бачці“, до Словаків. Я не хочу на сьому місці вдавати ся в се, чи вони робять рационально, і припускаю, що правда по їх стороні. В такім разі мали би ми чистих Русинів понад 430.000, а Русинів-замішанців 100.000 — рахуючи, що тільки говорить пословаченим диялектом. Се число висталоби до удержання руської національності в Угорщині, коли-б лише національне почуте розбудило ся от хочби в тій мірі, як у лужицьких Сербів.

Замічу ще, що під консисторською властію мук. епархії є 48 шкільних округів в загальнім числом учеників 47.036, з чого припадає на комітати: Берег 10.498 учеників; Мараморош 10.271 (хоч там людности значно більше); Саболч і Гайду 5.139; Сатмар 1.384; Угоча 3.815;

Унг 9.941; Земплин 5.988. Що до устрою єпархії, то треба сказати, що в обох єпархіях, окрім звичайних чинів, які у нас існують, є там ще архідіякони, по одному в кожному комітаті, а в мукачівській єпархії є ще два апостольські вікарії з осідком в Гайду-Дорог, на комітати Гайду і Саболч і Мараморош-Сиготі на комітат Мараморош. При вікаріях є окремі консисторії, що складають ся в Гайду-Дорог з 9 членів — старших священників — крім предсідателя, а в Мараморош-Сиготі з 13 крім вікарія. Єпископська консисторія крім єпископа і крилошан звичайних і почесних складає ся ще: в Пряшеві з 30, а в Унг-вари з 38 членів. Монастирів всіх в мукачівській єпархії 5, в прашівській 2. В шематизмі мук. єпархії поданий на ст. 250—256 „Index Parochiarum et Filialium, quarum nomina Ruthenica a Hungaricis differunt“, прегарна ілюстрація державної ідеї мадярської. Всіх парохій в дієцезії є 388 з 405 церквами і 1256 філіялок з 171 церквами.

Перейду тепер до брошури Ляйпена, з якої подав я вже повисше кілька цитатів. Поперед усього наведу статистичні дати що до числа Русинів і їх посіlostий. (Див. таб. на стор. 37).

З повисшого віставлення видно докладно відносини людей і землі поодиноких націй до себе. З нього перекоуємо ся, що урядова статистика не подає Русинів вже в чотирох комітатах, в котрих вони до недавна були — та ще й тепер є, хоч в малому числі. — Що справді так дійсно є, видно хоч би з того, що в Сримі не означено Русинів в таблиці, але при вчислюваню населення „der Muttersprache nach“ подано їх на ст. 56 в числі 3.606 душ! Так само „der Muttersprache nach“ є 414 душ Русинів в Семигороді — лиш не сказано в якій місцевості — і 23 Русинів в західних комітатах Прешбургу, Візельбургу, Единбургу і Їйзенбургу. Цікава річ, що в горішних комітатах число Русинів 430.283, а по рідній мові (der Muttersprache nach) вносить лиш 369.789, отже о цілих 50.476 душ меньше! В полудневім комітаті натовість, Бач-Бодрогу, число Русинів вносить 9.112, а по рідній мові 9.327!

З повисшої таблиці довідуємо ся також, що абсолютну більшість мають Русини лише в двох комітатах (Берегу і Марамороши; у Черніга 1857 р. мали абсолютну більшість в трьох комітатах), а релятивну також в двох (Унгу і Угочі). Що до густоти залюднення то Русини стоять на четвертому місці: Словаки, Чехи, Румуни, Русини. Що до обсягу землі, Русини не упосліджені, але по причині, що вся їх земля в горах, зачисляють ся вони до найбільшійшої людности Угорщини.

Дуже цікавий погляд Ляйпена на національну асиміляцію, тож наведу його дословно: „Absolut gewinnt die ungarische Nationalität am meisten, weil selbst ein Verlust derselben in der Diaspora mehr als aufgewogen wird durch die Masse der, verschiedenen Nationali-

	В 1890 р. жило душ						маючи в посіденю катастральних моргів					
	Мадяри	Німці	Словани	Румуни	Русини	Сербі	Мадяри	Німці	Словани	Румуни	Русини	Сербі
1	133.670	4.817	41.397	—	—	—	407.932	16.622	153.021	—	—	—
2	323.605	184.695	28.385	—	9.112	170.691	816.663	410.157	49.398	—	20.891	471.390
3	80.143	4.261	401	—	94.650	—	143.007	47.004	107	—	462.647	—
4	212.053	—	4.391	—	350	—	615.293	—	7.477	—	2.150	—
5	91.771	4.643	78.396	—	—	—	360.375	16.530	343.432	—	—	—
6	31.294	9.948	—	79.565	147.474	—	123.145	65.446	—	413.540	982.004	—
7	—	371	129.475	—	38.175	—	—	918	442.381	—	191.463	—
8	244.945	—	—	—	—	—	798.737	—	—	—	—	—
9	200.269	10.585	—	111.582	1.332	—	624.045	42.730	—	407.278	6.172	—
10	273	44.564	100.524	—	17.930	—	1.711	178.72	350.638	—	70.887	—
11	33.274	—	—	8.839	33.348	—	108.525	—	—	25.635	70.396	—
12	38.233	—	43.712	—	53.302	—	87.015	—	148.398	—	327.957	—
13	139.014	2.080	123.493	—	34.610	—	404.092	3.988	439.943	—	241.831	Хорвати 1097.930
14	5.155	41.611	5.888	—	—	—	18.556	67.941	8.668	—	—	—

täten, insbesondere aber der deutschen angehörigen, zum grossen Theile in den Städten wohnhaften und sich eher mit der herrschenden Nationalität amalgamierenden Minoritäten im ungarischen Sprachgebiete, welches das volkreichste ist, wie überhaupt die ungarische Nationalität am zahlreichsten erscheint. Relativ am höchsten hinsichtlich der numerischen Majorisierung anderer Nationalitäten steht das ruthenische Sprachgebiet, wobei jedoch bemerkt werden muss, dass wegen des tieferen culturellen Niveaus der Ruthenen, der besonderen Verhältnisse der städtischen Bevölkerung und des grösseren Grundbesitzes, sowie der zwischen den einzelnen Nationalitäten sich erhebenden confessionellen Scheidewand in diesem Sprachgebiete eine Assimilation am schwierigsten vor sich geht". (Ст. 52).

По думці автора, денационалізація населення, що врізує ся в область чужого народу і чужої мови великим навіть островом, далеко менше важна, ніж денационалізація політичної малої громади на границі двох мов і народів. Виходячи з тої засади він не вчислює поодиноких індивідуів різних націй розкинутих по різних місцевостях Угорщини з уваги на їх матерню мову, але означає національність людей мішаних громад по мові, якими вони послуговують ся у себе в політичнім житю. Розуміє ся, що звідти походить в праці багато недокладностей і невірностей, пр. що Русинів в Сримі нема, що Італійці живуть лише в Фіюмі і т. и. В кождім разі брошура заслугує на признанє і варта того, щоби з нею ширші круги у нас запізнали ся. *В. Гнатюк.*

Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn von Olaf Broch. (Mit einer Karte). Videns Rabsselskabets Skrifter. II. Historick-filosofiske Klasse. 1897. N. 5. Христіанія, 1897.

Д. Оляф Брох, звістний вже в дослідів над українсько-руською мовою, а особливо однім її угорсько-руським, так званім *у-* діалекті з Земплина*), оголосив тепер нову працю, для нас дуже інтересну тим, що взяв її з області, де Русини стикають ся зі Словаками і під впливом останніх витворюють окремиий діалект з кількома підрядними говорами. Маючи обговорювати отсю працю, я пічну з формального боку.

Як видно з наголовку праці, область, якої тикаєть ся д. Брох, є словацько-руською. Коли одначе приглянемо ся ближше до праці, переконаємо ся, що слова „руський“ там вже нема, що діалект обговорюваний д. Брохом називаєть ся по просту словацьким (ostslovakisch),

*) Порів. його працю в Archiv für slav. Philologie т. XVII і XIX.

а люде, що ним говорять, Словаками. Чиж уживане тих термінів у д. Броха оправдане? На мою думку — ні і то з от яких причин.

Ціла Угорська Русь ділиться на дві головні діалектичні групи; одна група чисто руська (головний контингент людности, що належить до неї, живе в столицях: Мараморш, Уґоча, Берек, Унг і північно-східний Земплин); друга русько-словацька, пословачена (головний контингент людности її живе в решті Земплина, в Шарошу і Спішу*). Обі групи розпадають ся ще на цілий ряд підговорів; одним з таких підговорів західної, пословаченої групи є підговір, студійований Брохом. Ним говорять в околиці Унгвара, в полудневій часті Земплина, між иньшим в селах Комлошка і Мікогаза, та в тій часті столиці Абауй, що межує з Земплином. Другим таким підговором, знаним у нас по часті, що належить до західної групи, є підговір Бачванських Русинів, що вийшли на полудне з Шароша і полудневого Земплина. Докладніше про оба сі як і про решту підговорів західної групи маю надію в недовгим часі поговорити, а тим часом верну до питання словацизму сеї групи.

Як кождий може переконати ся з моєї розвідки: „Руські оселі в Бачці“,**) Бачванські Русини не затратили ще своєї народної назви, хоч дуже сильно пословачили ся. Вони називають себе „Русіні“ і під таким іменем знають їх сусіди. Що назва ся не служить лише для означеня уніятського віроісповіданя, на те вказує обставина, що Бачванських руських Назореїв зовуть також „Русіні“. Пословачені Русини західної угорсько-руської діалектичної групи стратили свою національну назву, але не прийняли вповні назви тих, в чью користь асимілювали ся. Вони до нині не називають себе Словаками, але Слов'яками. Під такою назвою знає їх також д. Брох. На 14 ст. своєї праці каже він: *Die Slovaken der Gegend der beiden Dörfer***) nennen die Ugrorussen „Rusnaken“, sich selbst gewöhnlich „Sló v j a k“, plur. „Slo v j á c i“, sie sprechen „po slovenski“.* Вже сеї факт повинен був звернути увагу д. Броха, що тих людей не можна назвати без докладніших дослідів Словаками, а їх говор словацьким.

Придивім ся ще иньшим признакам, що моглиб нам вказати на первітне походженє західної групи, що вона не була ніколи словацькою, але руською.

Мені не звістний випадок, щоби яке словацьке село зрушило ся колибудь; натомість що руські села словачили ся, на те маємо докази майже у всіх письменників, що писали про Угорську Русь. Подібні факти звісні мені також з особистих спостережень, починених на місци. Се

*) В иньших столицях живуть Русини лише в незначім числі.

) Записки, т. XXII. *) Falkušovec, Dubravka.

власне вказує, що Словяки — так буду називати тих, що говорять русько-словацькими (пословаченими) підгоровами — повстали з чистих Русинів.

Усі майже Словяки належать до уніятської церкви. Звісно, що Словяки не були православними в історичних часах, тому їй не потрібували унії приймати. Угорські Русини прийняли натомість унію 1648 р. Дуже можливе, що їй ся залежність від латинської церкви вплинула на те, що вони ще більше почали винародовлювати ся в користь Словаків з одного, а Мадярів з другого боку.

Важним, на мою думку, доказом колишньої руськості Словяків мусить бути також їх акцентуація. Українсько-руські діалекти з огляду на акцентуацію розпадають ся на дві групи. З одного боку стоїть діалект лемківський, з нерухожим акцентом, що падає завжди в більше складових словах на другий склад від кінця, з другого боку усі інші діалекти з рухожим акцентом. Ніхто не заперечує руськості лемківському говорю, в котрім акцентуація виробила ся під доволітним впливом польським. Найближшими сусідами Словяків і з півночі, і зі сходу є власне Лемки. Вони то винародовлючесь в користь Словаків, перебирали від останніх фовольогію, але задержували свою акцентуацію, свою лексику та синтактику. Кождий, що знає діалект Словяків, відразу помітить, що се руський діалект прибраний в словацьку одежу. Тай багато інших окремішностей відріжняє говір Словяків від Словаків. Згадаю тут хочби брак самозвукового *г* та *І*, так характеристичного в словацькій мові, брак довгих самозвуків і т. и.

З того всього видно, що д. Брох помилив ся, називаючи говір Словяків словацьким.

Говір Словяків творить перехідну язикову групу між Русинами і Словаками і як такий становить для себе окрему, замкнену цілість. Його дотикають ся слова д. Броха наведені в праці на ст. 6—7: „Frühere Forscher, die die nordostungarischen Gegenden beobachtet haben, haben schon gesehen, dass das sprachliche Verhältniss zwischen Slovaken und Ugrorussen sich nicht ohne weiteres durch die Bestimmung einer einfachen Grenzlinie darstellen lässt. Man kann nicht sagen: da ist die Sprachgrenze, auf deren einer Seite wird kleinrussisch, auf deren anderer slovakisch gesprochen. Ausser diesen zwei Sprachen oder Dialekten sind noch andere, wenigstens ein anderer da, dessen Charakter nicht so leicht bestimmbar ist“. Шкода тільки, що д. Брох не додивив ся в своїй праці, що до того перехідного діалекту належить ним розбраний, та що він вповні „bestimmbar“, як то їй виходить з тої самої його праці.

По тих увагах загальної натури перейду до спеціальних.

Праця д. Броха складає ся в трьох частин: 1) вступу, де подані спостереження загального змісту; 2) мапи, до котрої долучені докладні пояснення; 3) самої студії про говір. Критикувати деталічно мапу, мені тепер не можливо; щоби те зробити, при цілковитім браку потрібної літератури, треба-б поїхати на місце і наочно про все переконати ся, хочаби дати щось докладнійше. Кардинальну похибку д. Броха я вже виказав повисше, що він Словяків назвав Словаками без найменшого скрупулу. Щож до говору Сотаків, визначеного на мапі, то мушу висказати на разі сумнів, чи він справді має тільки окремишних прикмет, щоби становив аж говір. Бути може одначе, що досліди викажуть, що я помиляю ся.

Що до самої студії, то в ній обговорює автор поодинокі самозвуки і співзвуки (чи справді між звуками у-у, о-о, ш-ш, ж-ж і т. д. відповідно до їх положення заходять які нюанси в виголошеню, не міг бим сказати), дальше асиміляцію, палятелізацію, подає два тексти казочні в вірних записі, обговорює флексию, та акцентацію. Про останню треба зауважати, що подавані автором приклади з подвійним або потрійним акцентом на одному слові, не становлять нічого характеристичного для говору Словаків, бо так наголошують лише люди, що знають мадярську мову і на мою думку роблять се під її впливом; прості люди, що не знають мадярської мови, не акцентують так.

Не запускаючись більше в подробиці студії, що завело би мене за далеко, подам ще тут три характеристичні прикмети говору обробленого д. Брохом, що відріжняють його від иньших словяцьких говорів*). 1) Окінчене *dat. sing. oi*, намість уживаного у иньших Словяків *ovi* або *u*, пр. *lesoi* (зам. *lesovi*, *lesu*). Се окінчене не є нічим иньшим, як лінйиво виговореним *ovi*, з пропущеним співзвуком *v*. 2) Окінчене 1 ос. чис. од. на *u* (у) намість уживаного в иньших говорах *m* (м), пр. *куруju*, *melu*, намість *куруjem*, *melem*. 3) Форми: *šejs* (шість), *gniejs* (гнести), *jejs* (їсти), *niejs* (нести), *prejs* (прясти) і т. д. Ті форми мають в иньших словяцьких говорах завсїгди окінчене *e* (ц) або *se* (сц). Тото *ц* не відпадає навіть тоді, коли — як то декуди буває — задержить ся звук *j* (й). Иньші Словяки говорять проте: Шесц або шейсц, гнєсц або гнєйсц, єсц або вїсц, нєсц або нєйсц, прєсц або прєйсц. Звук *ей* в повисших формах дістав ся мабуть до отьшого говору в мадярської мови, де дуже часто подибує ся звук *é*, майже ідентичний з нашим *ei* пр. *ész* (розум), *vész* (небезпека), *kész* (готовий), *mész* (вапно) і т. д.

*) Сі прикмети подаю на підставі спостережень зроблених Угорським Русинном, добре обізнаним з тими говорами, о. Юлієм Ставровським.

Зрештою диалект оброблений д. Брохом сходиться з иньшими диалектами словацькими і його вповні розуміють шариські та спішські Словаки.

Хоч в студії д. Броха і знаходяться неточности, що походять певно більше звідти, що він за коротко пробував в Угорщині, ніж аби міг і з иньшими говорами, порушеними мною, запізняться, то всеж вібраний ним матеріал визначає ся великою вірністю, а сама праця докладністю та сумлінністю. З того огляду можна уважати її справді за дуже добру і бажати б лише належало, щоби кожний наш диалект був так вистудійований як найкраще.

В. Гнатюк.

Короткій викладъ богословія догматичного основного и частного, уложив Александер Бачинський, Льв., 1898, 706 ст.

Здає ся, що на вікотрій ниві не зроблено у нас в Галичині так мало що до публікації, як на ниві богословській. Наукові теологічні праці так рідкі, що аж дивно стає, що так численне духовенство з академічною наукою, з многими докторами богословія і з кількома професорами академії так мало публікує своїх праць! Відав не много і сеї праці!

Причина сьому лежить виключно у тім, що богословські науки на академії подають ся — з виїмком двох предметів — в латинській мові. Духовник, покінчивши свою 4-літню академічну науку, щасливим чую себе, що вже більше не потребує знати ся з латиною: тож кидає „скрипти“, а коли йому потреба приготування до дальшого образования або іспитів, волисть ужити шкільних підручників. Більше над них і не потреба йому знати. Але не про се річ.

Праця духовенства на богословській полю дуже незначна. Концентрує ся вона около двох часописів: „Душпастир“, де подають ся наукові праці, досить слабкі і предмету не вичерпують ніколи і „Прапор“ переповерхнений переважно працями радше „фаєрверковими“ і полемічними, часто не вповні науковими, хоч і не без значіння. Около сих двох часописів концентрують ся сили руських духовників. Замітне се, що першу часопись мало хто передплачує, бо навіть 20% духовенства її не держить, а другу хоч кожда парохія дістає даром, не всі хотять читати, так що найменше голосить сам „Прапор“.

Тому то радо повитала та часть духовенства, яка любить свою богословську словесність, працю, покінчену редакцією о. Александра Бачинського під заголовком: Короткій викладъ Богословія догматичного. Є се дільце як на короткий виклад досить ватажне, бо обіймає 45 листів друку, і трактує річ не по шкільному, а таки доволі

повно. Автор не толкував ані не компілював ніякого первотвору, але опер ся переважно на академічних викладах сучасних професорів: Д-рів Сембратовича, Відмара, Гуртера і Перрона, і уложив сею на руській мові першу догматичну працю, тож цілком безпечно можемо назвати сей твір оригінальним.

Не велика се річ писати на руській мові новельку або хочби і повість, де автор має свободу що до ужиття слів або хочби і до укovanja якого там виразу, що йому бракує. Далеко тяжша праця при написаню наукового твору: тут автор не раз пад названем одного предмета або понятя мусить довше думати, як над написанем цілої глави. Не меньшу одначе працю має автор теологічного твору, хоч йому не приходить видумувати нової термінології, бо вона вже утерга, а шукати її треба по курендах, посланіях і едиктах соборових. Та відомо, якою вона ся термінологія була: на пів польська на пів церковно-словянська; де нестало такого готового виразу а треба його було конче, там о. Цибик всадив просто слово московське або вдягнене в московську одежу. Тож і автор „Догматичного Богослова“ не устеріг ся від подібних виразів і форм і полишив багато виразів на „какографический“ лад. Задля того подибуємо ся з многими виразами такими як: зрѣне, естественно, устройство, мѣне. Одначе праця ся, на нашу думку, всеж дуже цінна. Духовенство галицьке повинно бути авторови вдячне за сю працю, а молодші духовники можуть собі взяти приклад, що і в старшім віку можна взяти ся за працю і прислужити ся части суспільности.

Ю. Д.

Проф. Дра Олександра Огоновского — Систем австрійского права приватного, видав Др. Петро Стебельский зв. проф. львівского університету. Т. I. Науки загальні і право річеве ст. 336. Т. II. Право облігаційне і спадкове ст. 369, Льв., 1897.

Материял до сего важного виданя дала літературна спадщина по неб. Др. Олександрі Огоновськїм, що займав на львівськїм університеті катедру професора австрійського цивільного права (материяльного) з українсько-руською викладовою мовою і своїми науковими розвідками встиг здобути собі поважне становище в правничій літературі та вславив ся правдивим мужем науки. Сей материял в части друкований свого часу, в части в записках, приладив до друку проф. Др. Петро Стебельский доповняючи його постановами нового законодавства і здобутками новійшої літератури, бо предметом було право що обовязує тепер. Проф. Ст. опрацював його в системі, себ то розкладі материялу відповідно

до природної звязи і наукових вимог, що розпадає ся на: загальні науки, частину про правні інститути загального значіння, річеве право, облїгаційне право (з'обовязаня) і спадкове. Виданє браків у системі родинного права Др. Ст. заповів у вступнім слові. В загальних науках трактує ся про право в предметовім значіню, а саме (поодинокими розділами) про приватне право взагалі і австрійське приватне право, причини повстаня права в предметовім значіню або жерела права і приложеню права в практиці, далі право в підметовім значіню, а саме про підмет і предмет прав, дальше про юридичні ділання та вкінці про вплив часу на правні відносини і охорону прав. В річевім праві єсть мова, звістно, про посїданє, право власности і річеві права на чужій річи, про служебности і право заставу. В з'обовязанях іде річ в загальній части про загальні засади з'обовязань, відтак про почин (повстане) з'обовязань, про порученє, про розв'язанє та знесенє з'обовязань і про зміну з'обовязань, а в спеціальній части про поодинокі роди свобідних з'обовязань, вкінці зазначено станові з'обовязаня. В спадковім праві по загальнім огляді обговорює ся тестаментарне і безтестаментарне покликанє спадкоємця, навпісля принятє спадщини і правне становище спадкоємця, далі відказ (legatum) а під конець заховок (Pflichttheil).

В кождім з наведених титулів, або розділів розбирає ся всі принадлежні правні інститути подрїбно а в міру своєї істоти і потреби ще загально у вступі.

Сам предмет трактує проф. Ст. з Ог. так, що з наукових вислідів правознавства і критики виводять для даної квестії пожадані постанови правні, а в приложеню до сего подають дотичні постанови сучасного австрійського права в критичнім освїтленю.

Систем австр. прив. права се перший у нас твір того рода; для наукового письменства взагалі а спеціально для правничого він мати ме на завсїгди значну стійність. Виданє має між иньшим на ціли подати студентам права пригожий підручник, тому автори виминали безконечну полеміку учених, цитати та подробиці і тим то воно представляє ся по змозі звязлим і, як на великість матеріялу, своїм розміром приступне.

Для термінології праця становить значний поступ, задля добору висловів і богацтва слів в научнім стилю, який до річи кажучи вийшов подекуда може надто утяжливим.

Зрештою багато дечого можна собі бажати і що до деяких слів і що до техн. висловів і що до складні і що до флексії, часом чужих духови українсько-руської мови.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

R. Loewe — Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung, 1896.

Ю. Кулаковскій — Къ исторіи Готскої епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ, 1898.

— Христіанство у Аланъ, 1898.

А. Соболевскій — Двѣ замѣчательныя рукописи XIII вѣка, 1898.

— Двѣ бібліографическія рѣдкости, 1898.

В. Миллеръ — Очерки русской народной словесности. Былины, I XVI, 1897.

Мандельштамъ — Садко Вейнемейненъ, 1898.

Ө. Леонтовичъ — Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ, 1896—7.

— Сельскіе промышленники въ литовско-русскомъ государствѣ, 1897.

Collectanea ex archivo collegii historici, Archiwum komisji historycznej, т. VIII, 1898.

Дневникъ Якова Марковича, т. III, р. 1730—4, 1896.

Кіевъ и университетъ св. Владиміра при императорѣ Николаѣ, 1896.

Л. Струнина — Первыя воскресныя школы въ Кіевѣ, 1898.

C. Studziński — Geneza poetycznych utworów M. Szaszkiewicza, 1896.

— Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, 1897.

Думки і пісні Амвросія Метлинського. Вид Др. К. Студинський, 1897.

Памяти М. А. Максимовича, 1898.

Записки императорскаго новороссійскаго университета, т. LXX, 1897.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, т. XXIII, 1897.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, 1896.

E. Leipen — Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone, 1896.

O. Broch — Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn, 1897.

А. Бачинскій — Короткій выкладъ богословія догматичного основнаго и частнаго, 1898.

Проф. Д-ра Ол. Огоновскаго — Систем австрійскаго права приватнаго, издав Др. П. Стебельскій, I і II, 1897.

З ТОВАРИСТВА.

Справозданнє з загальних зборів 2 н. ст. лютого 1899.

Збори відкрив голова проф. Грушевський, короткою промовою: „Витаю високоповажаних членів та дякую їм, що так численно звелили прибути на винїшні збори. З кінцем року закінчило наше Товариство повних двадцять пять лїт, першу чверть віка свого істновання й вступило у другу. *Felix fortunatumque sit!* Останній рік закінчив першу четвертину величаво, і Товариство переступило її межу з як найкращими здобутками. В справозданнї видїла, котре вп. члени мають в руках, подано досить докладний образ сього останнього року й я не потрібую повторяти сказаного там. Пригадаю хиба, що на нинїшню свою висоту Товариство підняло ся саме за кілька останнїх років. Переживши в дуже скромних обставинах перші десятилїтя свого істновання, воно за останнї пять років пустило в свїт звиш 50 томів наукових публікацій, воно, можна сказати, сотворило українсько-руську науку в очах і понятях ученого свїта, викликало і виховало кадри наукових робїтників на рїжних полях, стало головним огнищем, осередком культурної роботи для всїх країв України-Руси та височенько підняло прапор українсько-руської культури! Се осягнуто було не тїльки за короткий час, але й нечисленною групою робїтників. Гарний приклад житєвности нашої суспїльности, свїжости невичерпаних сил, що їх у нашого народа не могли знищити віковий гнїт, упослїдження і нужда! Честь і подяка належить ся в сїм переступнїм моментї в житю нашого Товариства всїм, хто двигав на собї тягар його роботи і розвитку, чи то науковою роботою, чи то адмїністраційною, чи то матерїальними жертвами, чи то обороною його інтересів! Заразом надїємо ся, що число двигачїв тих вростати ме з року на рік, що в помїч і на пережїну дотеперїшнїм виступлять нові, з свїжими силами, з щирою охотою працювати для Товариства, не дорожа-

чись собою, не жахаючись праці. Того конче вимагає наше Товариство, аби йти вперед та сповняти розпочати місію. Бо я підносив уже і підношу ще раз притиском, що будучність Товариства і його культурної роботи не має нічого певного в собі, що його засоби вишрубовані до останнього, що його доходи в значній мірі непевні; тому охорона і дальший розвиток Товариства вимагають пильної уваги й запобігливості членів“.

Згадавши про смерть заслуженого українського етнографа Володимира Ястребова, котрого пам'ять пошанували збори повстанем з місць, голова покликав на секретарів зборів Юліяна Левицького і Володимира Гнатюка, та уділив голосу проф. Кокорудзови, щоби відчитав протокол з попередних загальних зборів. Коли збори прийняли протокол до відомости, поставив внесенє д. П. Огоновський, щоби секретарського справоздання з діяльності виділу за 1898 р. не відчитувано, бо його надруковано і розіслано членам, та щоби відразу переведено над ним дискусію. Внесенє прийнято і почала ся дискусія.

В. Білецький жадав злуки канцелярії товариства з книгарнею, постійного оголошування в часописях урядових годин в канцелярії і бібліотеці, пояснення в справі закуна каменіці — чи вложено в неї також капітал товариства, в справі Л. Н. Вістника — чи оплачує ся — та в справі анкети для реформи середних шкіл, а то, чи давано делегатови товариства яку директиву. Вол. Шухевич жадав, щоби в справозданю подавано завсїгда дати про рух видань, та щоби рубрику „Дрібні видатки“ докладнійше специфікувати. Вол. Левицький з Тернополя жадав, щоби в справозданю подавано окремо спис членів дійсних, окремо звичайних.

На те відповів голова товариства так: Докладнійших відомостей про закуно каменіці виділ не подав тому, що доси ще не виготовлено фундаційного акту. Каменіця є вправді на зверху власністю товариства, але рахунок її веде ся зовсім окремо. Товариство вложило свої гроші лише на адаптації каменіці в формі чиншу заплаченого за пять літ з гори. — Книгарні з канцелярією не можна вже злучити тому, що маґазини стоять вже окремо, а їх не можна змінювати довільно кожної хвилі. Але можна в канцелярії поставити підручну шафу з книжками для вигоди публіки. Отворювати книгарні не можна ще тепер, бо вона більше приносила би страт, як зиску. — Справоздання з Л. Н. Вістника не надруковано лише задя браку часу і клопотів, при перенесеню друкарні. Кошти редакції і адміністрації Л. Н. Вістника покрито з передплати; докладнійші дати про те може подати кас'єр. — Делегатови товариства до анкети для реформи сер. шкіл дано директиву на спільній засіданю всіх трьох секцій. Оголошений може бути реєстр дійсних членів; оголошувати-ж імена звичайних членів нема потреби;

деякі члени з України могли би забажати не подавати їх імен, а криптоніми були би тут не на місці.

По сьому прийняли збори внесенє Вол. Шухевича як директиву для нового виділу і приступили до дискусії над справозданем касиєра звільнивши його вперед від читаня справозданя. В. Шухевич бажав, щоби в справозданю подавано віставлене активів і пасивів з попередного року побіч біжучого.

О. Дуткевич бажав поясненя, чи Вістник посилає ся на борг.

В. Коцовський бажав, щоби товариство стреміло до зменшеня кредиту, на скільки се не діяло би ся на шкоду товариства.

П. Огоновський бажав докладного специфікованя рубрики „Ровходи друкарні“.

Касиєр товариства подав на всьо те докладну відповідь.

По сьому повстали збори з місць на внесенє В. Шухевича і виразили таким способом подяку фундаторови Українцєви і Дру Федакови за дари для товариства.

Коли ніхто не забирав більше голосу при справозданю, прийато його до відомости.

Дальше забрав голос іменем контрольної комісії д. Врецьона, відчитав справозданє і поставив внесенє на уділенє виділови абсолюторії. Внесенє прийато.

Нім приступлено до вибору нового виділу, забрав голос голова і заявив, що коли би він і дальше мав займатися адміністраційними справами товариства, в такому разі не міг би приймати головованя. Збори повинні проте застановити ся при виборі членів виділу, аби увійшли люде, що могли би більше часу віддавати Товариству, бо при збільшених функціях товариства мусять виділови присвячувати йому також більше часу.

Ів. Копач признає слова голови справедливими, тому ставить внесенє, щоби установити окремого урядника для адміністрації товариством.

В. Шухевич просить голову подати лісту членів виділу, з яким хотів би голова працювати, а збори приймуть її певно з подякою.

О. Стефанович заявляє ся за установленем платного урядника, а як показала би ся потреба, навіть за зміною статута.

В. Шухевич вискажує гадку, що зміни статутів не треба; до адміністрації товариства вистанє регулямін.

За установленем платного урядника промавляли ще Ів. Копач, В. Білецький і Вол. Левицький з Винник. Проти В. Коцовський, о. Дуткевич, А. Дольницький і Др. Федак

Вол. Левицький з Винник поставив внесенє, щоби вибрано анкету з пяти людий, що порозуміли би ся з головою і уложили лісту нового виділу.

Голова пояснив, що оплатити всі роботи в товаристві коштувало би за багато грошей; тому треба вибирати до виділу таких людей, що безплатно працювали би в товаристві. На внесенє В. Левицького пристає, але пропонує анкету побільшити до числа 10 людей.

Збори прийняли пропозицію і вибрали до анкети: дра І. Франка, дра Е. Озаркевича, о. Стефановича, І. Громницького, К. Паньковського, В. Левицького з Винник, В. Шухевича, В. Гарматія, І. Копача і М. Заячківського. По цілогодичній нараді анкети подав В. Шухевич зборам лісту виділу і приступлено до виборів. Голову вибрано аклямацією. Голова подякував за вибір і покликав на скрутаторів Д. Коренця, А. Крушельницького і М. Павлика. Заки скрутатори обчислили голоси, збори відбували дальші наради. До контрольної комісії вибрано: дра Я. Кулячковського, О. Ганіпчака (старшого) і В. Тисовського. По сьому відчитано внесенє В. Копитчака: 1) щоб членам знизити ціну видань товариства; 2) щоби розписати передплату на всі видання товариства. — В. Коцовський поставив внесення: 1) щоби знизити ціну передруків; 2) щоби утравістичним семінариям давати на жаданє дирекції безплатно Записки і Етногр. Збірник. — Внесенє о. Копитчака попер ще о. Дуткевич; внесенє В. Коцовського В. Білецький. І. Громницький спротивив ся внесеню Коцовського. Вол. Левицький поставив внесенє, щоби при закупні книжок давано покупцям відповідний рабат. Збори передали внесення Коцовського і Левицького під розвагу нового виділу, а внесенє о. Копитчака відкинули. — О. Стефанович поставив внесенє, щоби виділ порозумів ся в Просьвітою і оголосив, де мають присилати ся всякі старинности, як образи, книги і ин. При тім треба-б додати вказівки, як пізнавати старинности. — О. Дуткевич інтерпелює, чи виділ закупив деякі книжки, до бібліотеки, вказувані ним на попередних зборах і в справі деяких статей в Л. Н. Вістнику. Проф. Грушевський і др. Франко дають пояснення.

Тут скрутатори оголосили результат виборів. Голосувало 49 членів. До виділу вибрано голосами: В. Гнатюка (48), В. Охримовича (48), Ю. Січинського (47), К. Паньковського (46), Е. Озаркевича (45), І. Громницького (41). На заступників вибрано: Ю. Левицького (47), В. Будзиновського (46) і М. Губчака (43). По оголошеню результату виборів голова замкнув збори о 2 годині по полудни.

Поправка. В Бібліографії XXVI тома закрали ся похибки: на с. 4 (рецензия книги Нідерле) ряд. 20 зверху замісь с. 328 треба с. 318, ряд. 21 зв. замісь с. 437 треба с. 477. В Бібліографії XXV т. на с. 21 р. 9 зв. треба поправити: Корняківську вежу, дечим подібну до вежі San Spirito в Римі, що її Буркгардт (Geschichte der Renaissance in Italien. 142) називає "...

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwinskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 2:2 231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Welicko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hrušewskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Schreiben auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Lielerbuch aus der Anfang des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristliche geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung S. 81—134); 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Bawinskyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. Makewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwskyj S. 1—70; 2. Beschreibung der Demänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—6; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jahrh., von M. Hrušewskyj S. 1—20; 2. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—20; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekrašewič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuchs des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Buznowskyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Geograph, Licht des XVII Jahrh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hrušewskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hrušewskyj S. 1—30; 2. Die Volkbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwskyj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj, 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Der Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898); 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hrušewskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Gelewyc 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht) mitgetheilt von I. L. včkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—15; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.